acces la istorie

FRANȚA *şi* CARDINALII
1610 - 1661

Richard Wilkinson

EDITURA ALL

FRANȚA şi CARDINALII 1610-1661

Richard Wilkinson

France and the Cardinals
1610-1661
Richard Wilkinson
Copyright © 1995 Richard Wilkinson
First published in English by Hodder & Stoughton

Franța și cardinalii 1610-1661
Richard Wilkinson
Copyright © 1999 **ALL EDUCATIONAL**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
WILKINSON, RICHARD
Franța și cardinalii 1610-1661 / Richard Wilkinson; trad.: Mihai Mănăstireanu - București: Editura ALL Educational, 1999
184 p.; 21 cm - (Acces la istorie)
Tit. orig. (eng.): France and the Cardinals
Bibliogr.
Index.
ISBN: 973 - 9431 - 37 - 2
I. Mănăstireanu, Mihai (trad.)

1. Franța
94(44)"1610/1661"

Editura **ALL EDUCATIONAL** Bd Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 413 11 58; 413 43 21; 413 18 50
Fax: 413 05 65

Departamentul difuzare ☎ 413 44 43; 413 16 12; 413 07 15
Fax: 413 03 29

Redactor: Lia Decei
Ilustrația copertei: cardinalul Richelieu, portret de Philippe de Champaigne.

Acces la istorie

FRANȚA şi CARDINALII 1610 - 1661

Richard Wilkinson

Traducerea: Mihai Mănăstireanu

Au apărut în aceeaşi colecţie:

1. **STALIN ŞI HRUŞCIOV: URSS, 1924 - 1964** - Michael Lynch
2. **LUTHER ŞI REFORMA ÎN GERMANIA, 1517 - 1555** - Keith Randell
3. **HABSBURGII ŞI HOHENZOLERNII, 1713 - 1786** - Walter Oppenheim
4. **NAPOLEON, FRANŢA ŞI EUROPA** - Andrina Stiles
5. **UNIFICAREA ITALIEI, 1815 - 1870** - Andrina Stiles
6. **IMPERIUL OTOMAN, 1450 - 1700** - Andrina Stiles
7. **JEAN CALVIN ŞI REFORMA TÂRZIE** - Keith Randell
8. **MAREA BRITANIE: POLITICA EXTERNĂ ŞI COLONIALĂ, 1919 - 1939** - Alan Farmer
9. **MAREA BRITANIE: POLITICA EXTERNĂ ŞI COLONIALĂ, 1939 - 1964** - Alan Farmer
10. **GERMANIA: AL TREILEA REICH, 1933 - 1945** - Geoff Layton
11. **ELISABETA I: RELIGIA ŞI POLITICA EXTERNĂ** - John Warren
12. **ITALIA: LIBERALISM ŞI FASCISM, 1870-1945** - Mark Robson
13. **IMPERIUL BRITANIC, 1815-1814** - Frank McDonough
14. **SPANIA: MĂRIRE ŞI DECĂDERE, 1474-1643** - Jill Kilsby
15. **EUROPA ŞI DESPOŢII LUMINAŢI** - Walter Oppenheim
16. **CAROL QUINTUL: SUVERAN, DINAST ŞI APĂRĂTOR AL CREDINŢEI, 1500-1558** - Stewart MacDonald
17. **UNIFICAREA GERMANIEI, 1815-1890** - Andrina Stiles

Cuprins

CAPITOLUL 1 Introducere: Pledoarie pentru absolutism 1
1 Interpretări şi controverse 1
2 Perioada de derivă, 1610-1624 5
Îndrumări pentru studiu 18

CAPITOLUL 2. Starea unei naţiuni 20
1 Modernism timpuriu sau medieval târziu? 20
2 Realităţile politice 32
3 Un cuplu nefericit 44
Îndrumări pentru studiu 47

CAPITOLUL 3 Ministeriatul cardinalului Richelieu, 1624-1642 50
1 Introducere: Problemele importante 50
2 Adevăratul Richelieu 52
3 Politica externă a lui Richelieu 55
4 Războiul împotriva inamicului intern 69
5 Politica economică şi financiară a guvernului 82
6 Absolutismul lui Richelieu 92
7 Richelieu pro şi contra: o evaluare 99
Îndrumări pentru studiu 106

CAPITOLUL 4 Ministeriatul cardinalului Mazarin, 1643-1661 109
1 Introducere: Problemele 109
2 Mazarin: omul 110
3 Politica externă a lui Mazarin 113
4 Politica internă a lui Mazarin - Fronda 122
Îndrumări pentru studiu 154

CAPITOLUL 5 Concluzie: Moştenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea ... 157
Îndrumări pentru studiu 167

Familia lui Ludovic al XIII-lea 169
Tabel cronologic 170
Lecturi suplimentare 172
Index 174

Cuvânt înainte

Către cititorul obişnuit

Seria „Acces la istorie" a fost iniţiată mai ales la nivelul cerinţelor studenţilor şi elevilor care susţin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulţime de informaţii interesante şi cititorului obişnuit. Partea principală a cărţii (textul propriu-zis, mai puţin îndrumările de la sfârşitul capitolelor) reprezintă un studiu uşor de citit şi incitant totodată, ce are coerenţa necesară unei cercetări istorice. Intenţia autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară şi concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar şi pe cei neiniţiaţi) în a-şi forma o opinie despre subiectul pus în discuţie. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecţie conţin puncte de vedere şi interpretări diferite.

Către studenţi şi elevi

În funcţie de subiectele care vă interesează şi de timpul de studiu pe care îl aveţi la dispoziţie, puteţi proceda în mod diferenţiat atunci când folosiţi această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriţi să vă formaţi o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

• Citiţi capitolul 1 în întregime.

• Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeţi cu secţiunea „Să luăm notiţe" şi, dacă subiectul vă interesează, citiţi tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriţi totuşi să abordaţi întreaga tematică a cărţii şi dispuneţi de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiţi pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiţi tot capitolul, de preferat într-o singură şedinţă.

2. Studiaţi schema de la sfârşitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-aţi înţeles.

3. Citiţi secţiunea „Să luăm notiţe" (şi secţiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") şi decideţi dacă mai aveţi de lucrat la capitolul respectiv.

4. Abordaţi secţiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiţi întrebările şi formulaţi-vă răspunsurile mental sau în scris.

După ce aţi citit întreaga lucrare, studiaţi secţiunea "Lecturi suplimentare" şi alegeţi acele titluri care v-ar putea completa informaţiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul şi să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veţi aprecia că el a fost atins.

CAPITOLUL 1

Introducere: Pledoarie pentru absolutism

1 Interpretări şi controverse

Cum lucrează un guvern? Cum reuşesc autorităţile să determine oamenii să se supună reglementărilor emise de acestea, mai ales când respectivele reglementări sunt absurde sau greşit concepute? De ce se plătesc impozitele, se respectă legile şi chiar se suferă sau se moare pentru un guvern? Acestea sunt, pe drept cuvânt, preocupări ale istoricilor, deoarece răspunsul la aceste întrebări îl trimite pe cercetător chiar la esenţa unei civilizaţii. Să ne gândim la monumentele epocii de piatră, cum ar fi Silbury Hill din nordul comitatului englez Wiltshire. Ce stil de viaţă extraordinar reprezintă! Este oare acesta un produs al tiraniei? Al religiei? Sau al amândurora? Sau să luăm Anglia din perioada normandă. Manualele de istorie afirmă că „normanzii erau mari constructori de castele". Această afirmaţie nu este adevărată, deoarece castelele au fost construite de ţăranii englezi, ca garanţii ale supunerii faţă de un baron normand străin de acele pământuri. Categoric, aici putem identifica simbolurile unei societăţi bazate pe constrângere. În perioada „civilizată" de astăzi, oamenii cooperează datorită aşa-zisului consens democratic sau, cum ar argumenta unii, deoarece aşa i-au învăţat autorităţile zilei. Realitatea este că de-a lungul secolelor autorităţile au acţionat în contextul propriului mediu social şi politic, obţinând supunerea prin teroare, corupţie sau înşelăciune. Proporţiile amestecului au variat în funcţie de subtilitatea şi complexitatea mijloacelor de persuasiune avute la dispoziţie.

Această carte tratează elementul politic şi social din Franţa anilor 1610 - 1661, investigând modul în care autoritatea centralistă regală a fost în mod efectiv exercitată. Este un studiu de caz fascinant, dar şi problematic. Orice automobilist care a parcurs teritoriul Franţei trebuie să fi rămas impresionat de întinderea acestuia. Din punctul de vedere al guvernului francez de acum patru secole, ţara părea şi mai mare. Nu existau telefoane, căi ferate şi nici măcar drumuri corespunzător pavate care să permită transmiterea şi aplicarea rapidă a dispoziţiilor legale.

Aproximativ 18 milioane de francezi trebuiau să se supună regelui, funcționarilor săi administrativi puțin numeroși, precum și unei armate adesea de foarte mici dimensiuni și ca atare capabilă să controleze o porțiune de teritoriu extrem de redusă la un moment dat. Aristocrații, susținuți de veritabile armate de slujitori proprii, îl tratau pe rege, aflat atât de departe, cu mai mult sau mai puțin dispreț, în timp ce țăranii aveau posibilitatea de a ignora, cu o obstinație proverbială, edictele regale. Provincia era bântuită de bande de vagabonzi și criminali evadați. Cu toate acestea, se pare că autoritățile reușeau să guverneze. Se pare chiar că francezii se conformau instrucțiunilor sosite de la Paris. De-a dreptul uluitoare rămâne însă proporția în care aceștia au suferit, au murit și, mai presus de orice, au plătit strategiile adoptate de stăpânii lor politici. Povestea este ciudată. Cum a fost posibilă realizarea acestui remarcabil exercițiu de control guvernamental?

De multă vreme, istoricii au convenit asupra răspunsului corect la această întrebare. Astfel, s-a arătat că guvernarea atât de eficientă a Franței se datorează absolutismului regal, instituit metodic și fără cruțare de doi mari miniștri, cardinalii Richelieu și Mazarin. Prin absolutism se înțelege o guvernare care nu cunoaște restricții constituționale, cum ar fi răspunderea în fața parlamentului, drepturile celor guvernați sau supremația legii; avem de-a face cu o anticipare a totalitarismului, absolutismul secolului al XX-lea. Richelieu a impus absolutismul din 1624 și până la moartea sa, survenită în 1642, în numele regalului său stăpân, Ludovic al XIII-lea, iar Mazarin a continuat opera predecesorului său, în numele regelui copil Ludovic al XIV-lea, din 1643 și până la propria sa moarte, în 1661.

Analiza prezentată de această „veche" abordare convențională poate fi rezumată după cum urmează. Absolutismul regal a înflorit spectaculos în Franța secolului al XVII-lea datorită supunerii francezilor față de monarhii lor. S-a dezvoltat, astfel, o societate conformistă, bazată pe clase. Biserica catolică, arta și literatura s-au combinat pentru a-i convinge pe francezi să-i dea ascultare monarhului lor. În acest mod, unicul element necesar devenea un rege eficient și încrezător în sine. Totuși, dintr-un motiv sau altul, regii Franței din perioada 1610-1661 nu s-au ridicat la înălțimea misiunii încredințate. După asasinarea, în 1610, a primului Bourbon care a stat pe tronul Franței, puternicul și eficientul Henric

al IV-lea, credibilitatea politică a familiei regale franceze s-a menţinut la cote constant reduse. Regenţa nechibzuitei regine-mame Maria de Medici a deschis calea guvernării fără succes a unui Ludovic al XIII-lea lipsit de echilibru, iar moartea prematură a acestuia a dus la exercitarea unei alte regenţe de către o altă regină-mamă, Ana de Austria, în numele fiului său, Ludovic al XIV-lea. Cardinalii au reuşit să înlocuiască aceste „marionete" asumându-şi atribuţiile de prim-ministru. Richelieu şi Mazarin, ajutaţi de sinistrele lor echipe de *intendenţi* (salvatori sau supărători, în funcţie de punctul de vedere al cititorului), au creat statul absolutist, o realizare care depăşea categoric slabele puteri ale „conducătorilor" teoretici ai Franţei. Printr-o politică internă lipsită de orice compromis, cardinalii au salvat ţara de anarhie internă, iar prin strategii externe calculate şi agresive Franţa a fost scutită de umilinţele de dincolo de propriile-i graniţe.

Această interpretare a fost recent pusă în discuţie. S-a arătat - de către Roger Mettam, de exemplu - că „absolutismul" nu a fost o invenţie a secolului al XVII-lea şi că întregul concept este de fapt o simplificare excesivă a unui scenariu cu mult mai complicat. Mettam a argumentat că puterea guvernanţilor din Franţa acelor vremuri era sever limitată, nu atât de factorul distanţă, de numărul celor guvernaţi sau de lipsa metodelor de pedepsire aflate la dispoziţia tiranilor secolului nostru, ci mai ales de extinderea privilegiilor, de existenţa grupurilor de interese şi a corupţiei. În opinia sa, toate realizările lui Richelieu şi Mazarin stau sub semnul compromisului, al unor concesii bine gândite şi al alianţelor tactice realizate cu elitele aristocratice ce deţineau puterea.

De asemenea, există păreri conform cărora subiecte ca „patronaj", „facţiune sau „grupuri locale de interese" se pretează mai bine la investigaţii şi cercetări decât „absolutismul". De exemplu, rolul intendentului a fost supus reevaluării în contextul politicilor locale. Concluzia la care s-a ajuns a fost aceea că, deşi societatea franceză a veacului al XVII-lea îl avea pe rege ca element central, mai prezenta şi alte repere de loialitate, şi anume cele faţă de familie, poziţie geografică şi organizaţie profesională. Contribuţia „marilor bărbaţi de stat" este privită ca mai puţin semnificativă faţă de activitatea nobililor locali, a funcţionarilor sau a elitelor urbane. În plus, această abordare „structuralistă", care scoate în evidenţă elementele impersonale ale societăţii

franceze, pune sub semnul întrebării semnificaţia politicii „absolutiste" a cardinalilor, deoarece pune accentul pe continuitate, care se opune schimbării. În aceeaşi ordine de idei, se afirmă că anumiţi factori cheie, ca activitatea intendenţilor, vânzarea şi exploatarea funcţiilor, precum şi rolul aristocraţiei în guvernarea pe plan local, îşi au sorgintea încă în secolul al XVI-lea. De asemenea, se mai susţine că aceste tendinţe au cunoscut o dezvoltare şi o evoluţie mult după aşa-zisele contribuţii revoluţionare aduse sistemului de guvernare de către Richelieu şi Ludovic al XIV-lea.

Chiar şi acolo unde contribuţiile aşa-numiţilor mari bărbaţi de stat au fost recunoscute, acestea au fost supuse reevaluării. Au fost scoase în evidenţă atât succesele, cât şi slăbiciunile sau eşecurile acestora. Nici măcar persoana lui Henric al IV-lea nu a fost scutită de critici. A fost remarcată fragilitatea efemeră a realizărilor sale, în lumina puţinelor elemente efectiv edificate pe plan intern şi extern în momentul sfârşitului. Atât Richelieu, cât şi Mazarin sunt acum zugrăviţi ca politicieni vulnerabili şi supuşi greşelilor, ca oportunişti şi amatori de risc, ale căror proiecte erau deseori sortite eşecului. Realizările lor apar ca parţiale şi pline de fisuri. Dimpotrivă, Ludovic al XIII-lea este prezentat acum într-o lumină mai favorabilă. El a fost stăpânul, iar Richelieu slujitorul. Se afirmă că Mazarin era complet dependent de sprijinul Anei de Austria, în timp ce până şi Maria de Medici îşi are propriii apărători.

Chiar dacă acest „revizionism", cu alte cuvinte contestarea părerilor acceptate până în prezent, este fără nici un dubiu salutar, totuşi acceptarea sa nu a fost totală. Poate că infailibilitatea celor doi cardinali nu a fost atât de netă, aşa cum susţin admiratorii acestora, dar în acelaşi timp poate că este mai necesară o reinterpretare a metodelor folosite, decât o negare a înfăptuirilor celor doi oameni politici. Este foarte posibil ca absolutismul să nu fie un termen „inventat" în secolul al XVII-lea, deşi francezii vorbeau şi scriau deseori despre „monarhia absolută". Nu de mult istoricul David Parker şi-a intitulat un volum, apărut în 1983, *The Making of French Absolutism (Edificarea absolutismului francez)*. Indiferent de numele sub care este etichetată, guvernarea regală are multe realizări la activ, mai ales în domeniul colectării impozitelor. Deşi needificatoare, strângerea a milioane de livre din buzunarele poporului francez în timpul domniilor lui Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea

reprezintă o caracteristică de primă importanţă, cunoscut fiind faptul că nimănui nu-i place să plătească impozite, mai ales când este apăsat de sărăcie şi de foamete. Nici măcar revizionistii nu pot nega această realizare. Orice discuţie despre guvernarea şi despre societatea franceză trebuie să ia în considerare acest aspect, care este poate cel mai spectaculos dintre reuşitele majore ale „absolutismului" francez.

În această carte se va încerca o conciliere a celor două principale şcoli de interpretare schiţate mai sus, iar cititorul va fi încurajat să-şi contureze propriul punct de vedere în ceea ce priveşte meritele relative ale acestora. Cu toate acestea, se va folosi termenul „absolutism" deoarece acesta pare să fie cel corespunzător, în condiţiile în care cititorul este la curent cu limitările de ordin practic la care a fost supusă guvernarea regală. Oricum, este un termen mai puţin stângaci decât alternativele de gen „guvernare regală autoritaristă exercitată în condiţii sever delimitate"!

Desigur, utilizarea mai mult sau mai puţin corectă a termenului „absolutism" nu este, în mod cert, problema de cea mai mare importanţă sau interes. Metodele şi realizările guvernărilor franceze din secolul al XVII-lea sunt domenii de studiu cu o sferă de interes cu mult mai întinsă. Dar acestea trebuie privite în contextul politic şi social propriu. Ce tip de societate au încercat să guverneze cei doi cardinali? Care au fost reacţiile populaţiei la politica şi realizările acestora? Ce rol a avut religia în influenţarea politicii duse de aceşti prinţi ai bisericii şi în reacţiile generate în mijlocul unei naţiuni preponderent catolice? Şi, cel mai important, au fost corecte strategiile alese de Richelieu şi Mazarin? Punerea în aplicare a absolutismului de către cardinali a servit interesele pe termen lung ale poporului francez? Au existat alternative viabile?

2 Perioada de derivă, 1610-1624

Perioada 1610-1624 reprezintă un interludiu între două regimuri autoritare: cel al lui Henric al IV-lea şi cel al lui Richelieu. Istoricii tradiţionalişti au etichetat această perioadă ca pe una fundamental sterilă, o perioadă de derivă, ceea ce justifică integral măsurile dure luate de Richelieu, prin care autoritatea Coroanei a fost restabilită şi politica guvernului şi-a recâştigat coerenţa şi finalitatea. Este exactă aceasta afirmaţie?

a) Regența Mariei de Medici

La 14 mai 1610 Henric al IV-lea se afla la apogeul puterii. Cunoscut şi sub numele de Henric de Navara, primul suveran din dinastia Bourbonilor era o persoană mică de statură, cu picioarele crăcănate şi un nas borcănat. Chiar şi pentru standardele acelei perioade, mirosea. Toate amantele sale, multe la număr, au fost cumpărate, pentru că nu se putea altfel. Totuşi, deşi a avut lipsurile sale, „Henric cel Mare", aşa cum era linguşit de curteni, era admirat şi respectat, deoarece reputația sa era reală. El adusese pacea şi o guvernare coerentă într-o țară sfâşiată de conflicte religioase şi între facțiuni. Acum, Coroana beneficia de pe urma realizărilor sale. Succesiunea era garantată de cei doi fii legitimi. Încrezător în sine, puternic, activ implicat în actul de guvernare, Henric al IV-lea era cel mai eficient monarh pe care îl avusese Franța în ultimii 50 de ani.

Şi totuşi, regele era ocupat să se facă de râs cu o fată de 15 ani. Deşi ar fi fost de presupus ca regele, la cei 57 de ani ai săi, să aibă o oarecare experiență, Henric se îndrăgostise de Charlotte de Montmorency. Fire ingenioasă, a pus la cale căsătoria Charlottei cu vărul său Condé, care, homosexual fiind, nu putea constitui o piedică pentru o relație amoroasă între soția sa şi rege. Numai că în cele din urmă lucrurile au evoluat altfel. Condé a jucat rolul soțului gelos şi a fugit cu soția la Bruxelles, în Țările de Jos spaniole. Regentul, un Habsburg, a refuzat să-i predea pe cei doi. Pentru Henric al IV-lea cel bolnav de dragoste, aceasta echivala cu un război.

Această întâmplare se încadra perfect în politica externă a lui Henric al IV-lea. În mod tradițional, regii francezi s-au opus ambițiilor dinastiei de Habsburg, ale cărei teritorii înconjurau Franța. La sud era Spania, la nord Țările de Jos spaniole, iar la est Germania, ai cărei prinți datorau supunere împăratului Habsburg de origine austriacă. Recent, diplomația franceză îi sprijinise pe prinții germani care se opuseseră împăratului în problema succesiunii asupra ducatelor de o importanță strategică vitală Julich şi Cleves (Kleve) din Renania (vezi harta pag. 158). Fuga Charlottei la Bruxelles era exact provocarea de care avea nevoie Henric pentru a trece de la vorbe la fapte; mândria Habsburgilor trebuia îngenuncheată.

Regele catolic al Franței nu a dat prea mare importanță faptului că aliații săi germani erau protestanți. Aşa cum spunea recent un istoric,

Henric „era prea neserios ca să fie un fanatic". Numai că problema i-a îngrijorat într-o măsură cu mult mai mare pe supuşii săi catolici. Aşa a apărut un învăţător catolic dezechilibrat, François de Ravaillac, care s-a cățărat în caleaşca regală şi l-a înjunghiat pe rege în inimă. După aceea, Ravaillac a fost acoperit cu plumb topit şi scufundat în ulei încins, înainte de a fi rupt în bucăţi de patru cai sălbatici; dar, în ciuda acestor torturi atroce, asasinul a refuzat să recunoască existenţa unor complici, unica lui dorinţă fiind aceea de a împiedica Franţa să se alieze cu ereticii împotriva Habsburgilor catolici. Ca o ironie a sorţii, cel mai tolerant dintre regi a pierit de mâna unui fanatic religios.

Vestea crimei a produs panică la Paris. Indiferent de opiniile asupra politicii externe duse de Henric al IV-lea, nu exista nici un dubiu privind

Ludovic al XIII-lea, portret de Frans Pourbus cel Tânăr

Maria de Medici, portret de Frans Pourbus cel Tânăr, 1617

ameninţarea generată de resuscitarea violenţei şi instabilităţii provocate de tragicul eveniment. „Regele este mort!", a rostit printre lacrimi văduva sa, Maria de Medici. „Nu, doamnă", a sosit răspunsul cancelarului, „regele se află lângă voi", şi arătă spre posacul şi stângaciul băiat de zece ani care privea uimit la cei mari care plângeau. Într-adevăr, pentru domnia lui Ludovic al XIII-lea nu era un început dintre cele mai bune. Dacă afirmaţia cancelarului era corectă, lacrimile Mariei de Medici erau cât se poate de adevărate. În următoarea jumătate de secol, conducătorii Franţei s-au sfâşiat unii pe alţii în încercarea de a ajunge la o înţelegere în legătură cu consecinţele asasinării lui Henric al IV-lea.

Problema care se punea era următoarea: va fi Coroana în stare să revină la eficienţa sigură de sine din zilele defunctului suveran sau numeroasele forţe distructive din societatea franceză vor reuşi să sfărâme fragila stabilitate socială şi politică edificată de Henric al IV-lea? Acesta este, de fapt, subiectul volumului de faţă. Categoric, situaţia a fost cu brutalitate clarificată în perioada imediat următoare asasinatului lui Henric.

În perioada 1610-1617 Maria de Medici a condus Franţa ca regentă, în numele fiului său. Acestei prinţese de obârşie italiană îi plăcea puterea, deşi capacitatea de a o folosi cu chibzuinţă a fost pusă sub semnul întrebării. Pentru a fi corecţi, să recunoaştem că nu s-a bucurat de aprecieri favorabile. Contemporanii francezi ai regentei au acuzat-o - puţin cam aspru - pentru „defectele" de a fi femeie, străină de pământul Franţei şi *parvenue*. Portretul făcut de Rubens „fiicei de bancher" - cum au poreclit-o fără cruţare francezii - este al unei creaturi bovine şi supraponderale, „ca o chelneriţă împopoţonată", după expresia unui istoric. Maria nu a ştiut cum să se poarte cu propriii ei copii, fiind influenţată excesiv de favoriţii ei italieni. După ce Ludovic al XIII-lea şi-a manifestat gratitudinea pentru eforturile ei izgonind-o de la curte, Maria a afişat un amestec respingător de indignare, perfidie şi stupiditate. Pe de altă parte, ea a reuşit să menţină autoritatea Coroanei în condiţii excepţional de dificile. Per total, a reuşit să evite războiul. A intuit abilitatea lui Richelieu. Cu ani în urmă, Henric al IV-lea, referindu-se la regenţa rudei Mariei, Caterina de Medici, spusese: „Sunt uimit că nu a fost mai rău". Un verdict similar poate fi aplicat şi regenţei Mariei de Medici.

Primele sale măsuri au fost de efect. În 1611 a încheiat pacea cu Habsburgii, după ce trupele franceze au capturat ducatul Julich. Zorii

unei noi perioade de pace s-au întrezărit în 1615, prin dubla căsătorie a lui Ludovic al XIII-lea cu fiica regelui Spaniei, Ana, şi cea a surorii lui Ludovic, Elisabeta, cu moştenitorul tronului Spaniei, viitorul Filip al IV-lea. Maria i-a păstrat pe cei mai capabili dintre miniştrii soţului său, Villeroy (externe), Jeannin (finanţe) şi Sillery (cancelar). Totuşi, după câteva luni ea s-a dispensat de arogantul şi nepopularul Sully. Prin economiile sale rigide, acesta crease o rezervă monetară substanţială, pe care Maria dorea să o cheltuie; în mod evident, Sully nu ar fi fost de acord, deci a trebuit să plece. Maria a cheltuit banii pe decorarea palatului şi pe distracţii, apreciind valoarea propagandistică a unei curţi strălucitoare în detrimentul aranjamentelor neprotocolare agreate de puţin pretenţiosul ei soţ. De asemenea, Maria a încercat să câştige loialitatea şi colaborarea unor nobili influenţi excluşi de la guvernare prin intermediul mitei (4 milioane de livre pentru Condé, 1,3 milioane pentru Conti şi 1,2 milioane pentru Nevers). Cunoscute fiind lăcomia şi setea de putere a acestora, politica reginei avea toate justificările.

Din păcate, rezultatele nu au fost cele aşteptate. În primăvara lui 1614 regenta s-a confruntat cu o revoltă de amploare, care a fost prima dintr-o serie de acţiuni care au sfidat autoritatea regală. Mai întâi, prinţii de sânge (rudele regelui) au fost cei implicaţi, dintre ei remarcându-se cu precădere ambiţioşii şi neserioşii Condé şi Vendôme, acesta din urmă fiind unul dintre numeroşii bastarzi ai lui Henric al IV-lea. În al doilea rând, exista un periculos element religios. În Franţa trăia o considerabilă minoritate protestantă, cunoscută sub numele de hughenoţi. Acestora li se oferiseră libertatea religioasă şi garanţii militare prin Edictul din Nantes (1598). Cu toate acestea, hughenoţii erau conştienţi de lipsa lor de popularitate în rândurile francezilor, în majoritate catolici, şi erau neliniştiţi de politica procatolică a reginei-mame. Prin urmare, principalul aristocrat hughenot, Bouillon, s-a alăturat cu armata sa particulară trupelor lui Condé. Marii nobili aveau întotdeauna posibilitatea de a crea tulburări în regiunile mai îndepărtate ale Franţei, acolo unde autoritatea lor tindea să o depăşească pe aceea a regelui. Astfel, Condé a ridicat stindardul revoltei în Normandia şi Bouillon în Provenţa.

Maria a înfrânt revolta folosind o combinaţie de energie, concesii şi şansă. Regina a plecat, însoţită de rege, într-o călătorie pe Valea Loarei, iar apoi s-a îndreptat către Angers, Nantes şi Chartres. Tactica de a afişa

autoritatea regală în regiuni care altfel s-ar fi putut alătura rebelilor a fost inspirată. De asemenea, mita şi slujbele gras remunerate au fost chibzuit împărţite. O concesie cu mult mai radicală a fost acceptarea de către Maria a cererii nobililor de convocare a Stărilor Generale. Norocul reginei s-a manifestat în două direcţii. Mai întâi, capii revoltei erau ineficienţi şi nepopulari, ceea ce a împiedicat câştigarea pe scară largă a sprijinului popular. În al doilea rând, episodul 1614 nu s-a caracterizat - cum au fost sau aveau să fie multe răscoale în trecut sau în viitor - prin amestecul altor puteri. Spania a avut o atitudine prietenoasă, atenţia împăratului era îndreptată în alte direcţii, iar regele Iacob I al Angliei, deşi a intervenit, a fost atât de ineficient încât poate fi ignorat. Un vid de acţiune al puterilor europene a fost cel care a favorizat şansele regentei de a restabili autoritatea Coroanei.

Dar Maria promisese că va convoca Stările Generale. A fost o concesie semnificativă, deoarece în mod normal acestea se adunau numai în momentele de slăbiciune ale monarhiei. Procedura era următoarea: reprezentanţii celor trei stări - clerul, nobilimea şi restul - se întâlneau pentru a-şi expune propriile *cahiers des doléances* (caiete de doleanţe), de care regele era obligat să ţină seama. Semnificativ, cele trei stări s-au reunit în anii 1560, 1576, 1588 şi, ilegal, în 1593, adică în mijlocul haosului şi instabilităţii create de războaiele religioase. După reuniunea stărilor din 1614-1615, acestea nu s-au mai adunat până în 1789 - evenimentul care a declanşat Revoluţia Franceză.

Dacă nobilii nemulţumiţi sperau să manevreze Adunarea Stărilor Generale astfel încât aceasta să le susţină poziţiile şi să o umilească pe regină, demersul lor a eşuat. Maria de Medici le-a dejucat planurile. Mai întâi, a exercitat influenţa regală asupra alegerii deputaţilor. Per total, a reuşit să obţină revenirea acelora care erau mai degrabă loiali Coroanei decât lui Condé sau Bouillon, între aceştia aflându-se un număr semnificativ de funcţionari regali. Mai departe, Maria s-a asigurat că purtătorii de cuvânt ai celor trei stări vor exercita o influenţă moderatoare. În final, când dezbaterile erau în plină desfăşurare, intervenţiile reginei au fost ocazionale, dar eficiente.

Pe de altă parte, nu exista nici un fel de pericol în ceea ce priveşte o unificare a opoziţiei. În scurtă vreme, cele trei stări au ajuns pe poziţii contradictorii. Episcopii reformatori, în numele primei stări, au cerut

introducerea şi punerea în aplicare a hotărârilor Conciliului de la Trento, care pornise Contrareforma. Nu numai că această cerere a fost refuzată de starea a treia, întotdeauna suspicioasă faţă de influenţa clerului, dar a generat controverse chiar între membrii primei stări, mai ales între preoţii care se opuneau influenţei papale în treburile Bisericii franceze. Starea a doua a cerut renunţarea la vânzarea slujbelor, procedeu prin care avocaţii celei de-a treia stări se îmbogăţiseră, în timp ce starea a treia dorea anularea pensiilor nobilimii. În ceea ce priveşte aluzia impertinentă a unui deputat al stării a treia cum că nobilii sunt „fraţii noştri", aceasta a provocat o replică usturătoare: „Nu vrem ca fiii de cizmari sau de cârpaci să ne numească fraţi". Una din cele mai interesante discuţii a fost pledoaria clerului pentru tiranicid, în caz că regele se dovedea eretic, ca răspuns la reacţia stării a treia de condamnare a regicidului, indiferent de circumstanţe. Maria a intervenit cu mult tact, arătând că opiniile stării a treia fuseseră luate în considerare, dar nu urmau a fi acceptate în caietele de doleanţe oficiale.

Dezbaterile şi certurile au continuat pe toată durata iernii 1614-1615. Categoric, exista o nemulţumire larg răspândită în ceea ce privea extravaganţa autorităţilor, fiscalitatea ridicată şi lipsa de eficienţă. Reformele erau în mod evident necesare, dar nu exista un consens legat de reformele care trebuiau aplicate sau faţă de modul de punere în practică a acestora. Maria era din ce în ce mai supărată din cauza criticilor. Ea a fost de acord cu abolirea temporară a aşa-numitului *paulette* (sistem prin care funcţiile oficiale puteau fi transmise rudelor, cu condiţia achitării unei sume de bani către Coroană), dar concesiile s-au oprit aici. În cele din urmă, regina a dobândit un sprijin considerabil afirmând că Adunarea Stărilor era inutilă şi consumatoare de timp, nejustificând sub nici o formă cheltuiala banilor publici. Ceremonia finală a adunării a avut loc la 23 februarie 1615, în prezenţa regentei. Cele trei stări şi-au reiterat pledoariile în favoarea reformei: simplificarea legilor, reducerea impozitelor, înlăturarea intermediarilor corupţi. Chiar s-a sugerat ca parohii să fie aleşi de propriii enoriaşi. Purtătorul de cuvânt al stării a treia şi-a ţinut discursul în genunchi. Un servilism şi mai accentuat l-a dovedit vorbitorul primei stări, care a ridicat în slăvi guvernarea înţeleaptă a reginei-mame, mai ales căsătoriile cu prinţii spanioli şi asprimea faţă de hughenoţi; acesta era episcopul de Luçon, în vârstă de 29 de ani, un

ambiţios aristocrat pe nume Armand-Jean du Plessis de Richelieu, despre care vom mai vorbi.

Comparaţia între Stările Generale şi Parlamentul britanic contemporan lor este foarte instructivă! Indiscutabil, datorită structurii de clasă mult mai rigidă a societăţii franceze, cât de puţină înţelegere şi spirit camaraderesc existau între cele trei stări! Contrastul faţă de afinitatea dintre Camera Lorzilor şi Camera Comunelor, ale căror membri erau în mare parte înrudiţi, este imens. Aservirea stării a treia faţă de celelalte două este la fel de izbitoare, ca şi completa absenţă a unei aripi politice a clerului britanic. Dacă monarhii englezi, începând cu Henric al VIII-lea, au implicat parlamentul, într-o mai mare sau mai mică măsură, în procesul legislativ şi decizional, Stările Generale se întâlneau intermitent, fără o finalitate precisă, ceea ce s-a făcut simţit atât prin totala absenţă a unei conduceri, cât şi prin certurile cu efecte catastrofale. Atunci când un deputat întreprinzător a sugerat ca adunarea stărilor să nu fie dizolvată până la rezolvarea doleanţelor, regenta a replicat mânioasă că nu se vor produce nici un fel de inovaţii. La puţin timp după aceea, deputaţii s-au dispersat umili, fără a fi realizat prea multe.

Cu toate acestea, Maria de Medici a fost îndeajuns de impresionată de episcopul de Luçon spre a-l transforma în capelanul ei propriu, pentru ca, la puţină vreme după aceea, să-i ofere atribuţii în guvern. În acel moment, regina se simţea suficient de încrezătoare pentru a se dispensa de „bărbile sure", cum erau porecliţi miniştrii soţului ei, şi a numi oameni noi, cum a fost Richelieu, pe care l-a învestit cu portofoliile armatei şi afacerilor externe. Încă mai îndrăzneaţă a fost generozitatea reginei faţă de sora sa de lapte, micuţa Leonora Galligai, despre care se credea că exercită influenţe supranaturale asupra naivei regente, şi faţă de lacomul şi arogantul soţ al acesteia, Concino Concini. Această pereche respingătoare s-a îmbogăţi fără ruşine, atât pe sine, cât şi pe apropiaţii săi. Concini s-a autoproclamat mareşal al Franţei şi marchiz d'Ancre, în timp ce fratele Leonorei a devenit arhiepiscop de Tours. Toată lumea se târa în genunchi în faţa lor, şi mai ales Richelieu, care l-a adoptat pe Concini ca proteguitor al său. Dar greşeala supremă a Mariei era de a-şi ignora şi înstrăina propriul fiu, pe rege. Când timidul adolescent se strecura pe furiş în camera de consiliu, mama sa îi spunea: „Du-te şi te joacă". Alţii au avut bunul simţ de a-i acorda mai multă atenţie. Atât

pentru curtenii cu minte ascuțită, cât și pentru aventurierii lipsiți de scrupule, era clar că viitorul aparținea lui Ludovic al XIII-lea.

În 1617, Condé și Luynes, șoimarul regelui, au pus la cale un complot care urmărea asasinarea lui Concini și surghiunirea reginei-mame. Ludovic a participat cu entuziasm la lovitură și aștepta cu nerăbdare veşti că totul a reușit. Deși a fost o acțiune sângeroasă și greșit concepută, Concini a fost în cele din urmă împușcat, gărzile sale dezarmate și Maria de Medici închisă la Blois. Curtenii și oamenii politici au dat zor să se pună în relații bune cu noul regim. Unii au reușit. Nu și Richelieu. Episcopul acela care se propulsase fără ajutorul nimănui a fost concediat de monarh, care trona triumfător pe o masă de biliard: „În fine, Luçon, am scăpat de tirania ta. Pleacă, dispari de aici!".

Richelieu s-a grăbit să se supună. În drum spre locuința sa, caleașca a fost prinsă în mulțime, care a sfâșiat corpul lui Concini în bucăți. Richelieu nu a sărit în ajutorul rămășițelor fostului său stăpân, fericit că a scăpat ușor. Leonora Galligai a fost mai ghinionistă. După ce a fost condamnată ca vrăjitoare de Parlamentul din Paris, a fost decapitată, iar corpului ei i s-a dat foc.

b) Regele are, teoretic, controlul, 1617-1624

Orice direcție de guvernare utilă realizată de regină a fost acum dată uitării. În teorie, Ludovic al XIII-lea avea frânele puterii, cu Luynes ca prim-ministru. Numai că acest îngâmfat de vârstă mijlocie ajunsese la apogeu în slujba de păstrător al șoimilor regali. Guvernul trecea dintr-o criză în alta. Dacă Maria oferise Franței pacea, Ludovic al XIII-lea și Luynes au pus la cale un război civil costisitor și distrugător. Ludovic era în mare măsură influențat de reformiștii catolici, care începuseră să exercite un control eficient asupra educației aristocrației franceze. Prin urmare, existența solidei comunități hughenote în inima regatului său era o ofensă adusă regelui. Hughenoții avuseseră ocazia de a se pune într-o lumină nefavorabilă colaborând cu intriganți cum era Condé. Numai că majoritatea hughenoților erau loiali Coroanei, dornici să nu supere pe nimeni. Cu toate acestea, regele preacreștin, cum era numit în mod tradițional monarhul Franței, a fost consiliat să-i persecute pe acești protestanți, momentan pasivi, dar constituind un pericol potențial.

Ocazia de a-şi ataca propriii supuşi i-a fost oferită lui Ludovic al XIII-lea de Maria de Medici. Redutabila regină-mamă evadase din castelul în care era ţinută prizonieră, cu ajutorul unei frânghii. Din cauza greutăţii, frânghia s-a rupt şi regina a ajuns în şanţul cu apă al cetăţii. Soldaţii au strigat la ea, confundând-o cu o femeie de moravuri uşoare. Cu toate acestea, regina a reuşit să aprindă flacăra unei rebeliuni. Ludovic a chemat sub arme trupe care i-au dispersat pe rebeli cu uşurinţă. Apoi şi-a îndreptat armata către sud, unde i-a atacat pe hughenoţii din Béarn, ducat vecin recent încorporatului ducat al Navarei. Fără nici un fel de probleme, hughenoţii au fost înfrânţi şi a fost restabilită religia catolică. Numai că Ludovic stârnise un cuib de viespi. În acest moment, hughenoţii din Franţa erau cu toţii alarmaţi cu privire la propria lor siguranţă. Conduşi de ducele de Rohan, aceştia s-au ridicat într-o nouă revoltă. Între 1621 şi 1622 regele Ludovic şi-a condus armata în luptă împotriva rebelilor. Pe câmpul de bătălie, victoria a fost relativ facilă, deoarece regele era un strateg destul de bun. Capturarea fortificaţiilor hughenote s-a dovedit a fi însă o operaţie de durată, dificilă şi periculoasă. În 1621 asediul cetăţii Montauban a fost ridicat după pierderi grele, printre care şi Luynes, care a murit de febră cazonă. Montpellier s-a răzvrătit împotriva regelui în 1622, până când ambele părţi au ajuns la o pace de compromis, în urma căreia majoritatea fortăreţelor hughenote urmau să fie rase de pe faţa pământului, cu excepţia celor mai importante, Montpellier şi La Rochelle. Aceste condiţii i-au supărat pe hughenoţi, care s-au regrupat pentru o nouă bătălie, în timp ce *les dévots* (bigoţii), cum se numeau catolicii fervenţi, au fost furioşi că ereticii fuseseră trataţi cu atâta îngăduinţă; în linii mari, toată lumea a fost nemulţumită, ca de o treabă nedusă la bun sfârşit.

Acest război civil inutil şi lipsit de satisfacţii a abătut atenţia de la rapidele evoluţii pe plan european, cărora autorităţile franceze ar fi trebuit să le acorde întreaga atenţie. În 1618 a izbucnit Războiul de treizeci de ani - o luptă titanică, înfiorătoare, care a devastat Germania şi a implicat toate puterile continentului, dar a reuşit să prevină, în ultimul moment, dominaţia habsburgică asupra Europei. Costurile acestei conflagraţii au fost însă imense, parţial datorită unor victorii - care ar fi putut fi prevenite - ale Habsburgilor între 1618 şi 1621, triumfuri sprijinite de guvernul catolic entuziast al lui Ludovic al XIII-lea. De exemplu, Ludovic a reuşit să-i convingă pe prinţii germani să rămână neutri în timp ce un protestant

de elită, principele elector palatin Frederic al V-lea, eşua în încercarea de a păstra tronul Boemiei. Aceste evoluţii au fost în mod clar defavorabile securităţii statului francez, ameninţate de ambiţiile Habsburgilor.

Într-adevăr, o asociaţie puternică de patrioţi francezi, cunoscută sub numele de *les bons Français* (bunii francezi), a cerut măsuri de limitare a imperialismului habsburgic. Aceştia au scos la iveală semnificaţia sinistrului mesaj latin ascuns în iniţialele A-E-I-O-U: Austria Est Imperare Orbi Universae (Austria este menită să conducă întreaga lume). Ceva trebuia făcut. Datorită acestei presiuni venite de la bunii francezi, Ludovic a acceptat căsătoria surorii sale Henriette-Marie cu protestantul Carol, prinţ de Wales, care avea să devină în scurtă vreme Carol I al Angliei. De asemenea, guvernul lui Ludovic a exercitat şi alte presiuni diplomatice prin intermediul cantonului protestant Grisons, care controla trecătoarea Valtellina, de o importanţă strategică vitală (vezi harta pag. 158). Cu toate acestea, spaniolii au reuşit să câştige controlul asupra regiunii, ceea ce le-a permis un transfer de trupe din zona de concentrare din nordul Italiei către Germania şi Ţările de Jos. În ciuda entuziasmului său catolic, regele a resimţit din plin această umilinţă.

Ministrul responsabil cu politica externă, La Vieuville, a personificat inoportunitatea guvernării lui Ludovic al XIII-lea. Planurile sale au fost dejucate de spanioli în afacerea Valtellina, ceea ce i-a înfuriat pe bunii francezi. A compromis negocierile de nuntă ale Henriettei-Marie, nereuşind să obţină garanţii satisfăcătoare pentru catolicii din Anglia, ceea ce i-a înfuriat pe bigoţi. A combinat înavuţirea personală cu economiile publice, fapt care i-a adus mulţi duşmani. A fost atacat printr-o virulentă serie de pamflete, inspirate de Richelieu, care dorea să-i ia locul. Lipsa de orientare a guvernului devenise îngrijorătoare şi părerea că Richelieu trebuia recrutat câştiga din ce în ce mai mulţi adepţi. Din păcate, regele nu-l putea suferi. Poate că dorea să fie înconjurat de oameni robuşti, puternici, care să-i compenseze propria sănătate şubredă, iar Richelieu nu era decât un invalid bolnăvicios. Între timp, La Vieuville trecea dintr-o criză într-alta.

Rezistenţa regelui în a-şi schimba miniştrii a fost în cele din urmă înfrântă printr-o alianţă care atestă capacităţile de manipulator ale lui Richelieu. Cea mai puternică avocată a lui Richelieu a fost Maria de Medici. În 1621, Richelieu negociase o reconciliere temporară între rege

şi Maria, în urma căreia regina revenise în Consiliul de Coroană. Maria s-a revanşat faţă de Richelieu convingându-şi fiul să-l sprijine pe Richelieu în campania pentru obţinerea pălăriei de cardinal, campanie încheiată cu succes în 1622. Curios, Richelieu fusese susţinut atât de bunii francezi, cât şi de bigoţi; amândouă părţile erau convinse că Richelieu le împărtăşea aspiraţiile şi că le va pune în aplicare. În final, decizia de „recrutare" a lui Richelieu a fost susţinută şi de nefericitul La Vieuville, care avea să fie în curând trimis în temniţă. Pus în faţa valului crescând de admiratori ai cardinalului, Ludovic al XIII-lea îşi dădu, cu greutate, acordul. În aprilie 1624 Richelieu a fost admis în consiliu, iar în august a devenit prim- ministru. Bine sau rău, perioada de derivă se încheiase.

Care ar fi învăţămintele acestor paisprezece ani aparent lipsiţi de scop? Contemporanii şi istoricii sunt de acord că această perioadă a scos la iveală câteva aspecte incomode. Mai întâi, realismul ameninţării de către Habsburgi a echilibrului european al puterii şi implicit a securităţii statului francez devenise incomod prin evidenţa sa. În al doilea rând, forţele care zguduiseră Franţa în ultima parte a secolului al XVI-lea erau încă neplăcut de puternice. În al treilea rând, care decurge în mod firesc din cele enumerate mai sus, necesitatea unei guvernări ferme era evidentă.

Dar unde să găseşti o guvernare fermă? Putea oare aceasta să fie exercitată de vreo altă sursă cu excepţia regelui sau a miniştrilor săi? Exista vreo posibilitate, de exemplu, să apară o formă de guvern cvasi-reprezentativ, aşa cum se întâmplase în Ţările de Jos şi cum avea să se întâmple în Anglia? Din păcate, mesajul Adunării Stărilor Generale din 1614-1615 a reprezentat totala incapacitate a acestora de a colabora unele cu altele, de a conveni asupra unui program de reformă sau de a propune o formă alternativă de guvernare. Chiar dacă unele dintre reformele propuse au fost de efect, nu exista nici o modalitate de a le impune unei Coroane reticente. Sau avea nobilimea capacitatea de a instaura o oligarhie, ca alternativă la monarhie? Probabil că nu, deoarece aceasta îşi demonstrase în timp, inclusiv în ultimii paisprezece ani, irresponsabilitatea egoistă şi totala incapacitate de a conduce la nivel naţional.

Numai că dacă unica speranţă realistă de stabilitate şi politică fermă şi consecventă era întruchipată de Coroană, era din păcate clar că regina-mamă şi fiul său Ludovic al XIII-lea erau incapabili să asigure cele necesare. Amândoi păreau incapabili să pună în aplicare ei înşişi strategii

coerente sau să aleagă miniştri care să le ducă la îndeplinire. Regele, în particular, era un munte de inhibiţii. Nu era un nepriceput; unul din biografii săi recenţi, A. Lloyd Moote, arată că între 1617 şi 1624 regele a stabilit direcţiile în care Richelieu urma să acţioneze. Numai că Ludovic era îngrozitor de lipsit de încredere în propria persoană, având o conştiinţă morbidă a arhicunoscutei sale inferiorităţi faţă de popularul lui predecesor. Avea obiceiul să întrebe, plin de speranţă: „Miros şi eu ca tatăl meu?". Privind retrospectiv, unica soluţie părea a fi un prim-ministru care să guverneze ţara în numele regelui şi care să-şi alcătuiască o echipă eficientă de administratori având acelaşi mod de gândire. Richelieu era în expectativă. Tot ce dorea cardinalul era ca Ludovic să accepte această opţiune neplăcută, dar tot mai inevitabilă. Lui Richelieu îi plăcea să transmită impresia că accesul său la putere fusese inevitabil. După cum se va vedea în Capitolul 3, cercetări recente au demonstrat că este vorba de un fals. Chiar dacă se impunea o conducere puternică de la centru, mai exista vreo alternativă faţă de Richelieu şi varianta sa de absolutism monarhic?

Poate că nu. În mod clar, evenimentele din perioada 1610-1624 au făcut ca atât absolutismul, cât şi Richelieu să devină opţiuni de interes. Dar trebuie să evităm întotdeauna tentaţia de a afirma că nu exista nici o altă alternativă şi, în acest moment al cercetării, trebuie să ne păstrăm judecata limpede. Vom vedea în continuare că, pe parcurs, politica internă şi externă a lui Richelieu, cu alte cuvinte punerea în aplicare de către el a absolutismului, avea să arunce poporul francez într-o mizerie nemaicunoscută până atunci, care avea să fie întrecută numai de cea generată de absolutismul lui Ludovic al XIV-lea. Era necesar să se întâmple toate acestea? Este o întrebare complexă. Pentru a încerca să răspundem va trebui să investigăm în amănunt guvernarea şi societatea franceză, ceea ce vom încerca să facem în capitolul următor.

***Să luăm notiţe despre** „Introducere: Pledoarie pentru absolutism"*

Absolutismul este o temă recurentă a acestei cărţi şi în dezbaterile istoricilor cu privire la perioada 1610-1661 (şi după). În acest moment, este bine să începeţi o rubrică intitulată „Absolutismul", lăsând spaţiu pentru alte rubrici pe măsură ce lucrurile evoluează. În această etapă,

folosiți materialul din prima parte a capitolului pentru a stabili, pe hârtie și mintal, o definiție clară a absolutismului în general (de exemplu, văzut ca un concept filosofic) și a absolutismului în contextul Franței secolului al XVII-lea. Apoi faceți un rezumat al polemicii dintre optica tradițională, care acceptă absolutismul ca o caracterizare corectă a teoriei și practicii în perioada studiată în volumul de față, și cea revizionistă, de dată recentă, care pune sub semnul întrebării oportunitatea utilizării acestui termen. Care este diferența dintre absolutism și totalitarism?

Apoi urmăriți cu atenție presupusa pledoarie pentru absolutism determinată de lipsa de finalitate a guvernării regale în perioada 1610-1624. Aceasta va implica o evaluare a Mariei de Medici, pro sau contra. Separat, observați Adunarea Stărilor Generale din 1614-1615, un episod foarte semnificativ. Faceți un rezumat al încercărilor lui Ludovic al XIII-lea de a realiza guvernarea personală între anii 1617 și 1624 și sesizați legătura dintre aceste evenimente și numirea lui Richelieu ca prim-ministru.

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Introducere: Pledoarie pentru absolutism"*

Examinatorii pun rareori întrebări cu referire directă la perioada 1610-1624. Pe de altă parte, materialul prezentat în acest prim capitol este foarte relevant pentru problemele legate de absolutismul din perioada în care Richelieu și Mazarin au fost prim-miniștri. Nu se poate răspunde satisfăcător la întrebările privind o estimare a problemelor, politicii și realizărilor lui Richelieu fără o cunoaștere a contextului politic.

CAPITOLUL 2

Starea unei națiuni

Menirea acestui capitol este de a stabili contextul în care cardinalii au guvernat Franța în numele stăpânilor lor de viță regească. Ce fel de țară a fost Franța în perioada 1610-1661? Pare o întrebare relativ simplă, lipsită de controverse. Chiar şi aşa, pentru a pătrunde cu adevărat în lumea lui Richelieu şi Mazarin, trebuie să facem apel la imaginație şi la capacitatea de înțelegere. Nu se poate dobândi cu uşurință empatie față de locuitorii unui cadru atât de nefamiliar.

O dată analizat cadrul general în care şi-au desfăşurat activitatea cardinalii, vom examina dinamica socială şi politică a teritoriului guvernat de aceştia. Ce şanse aveau guvernanții Franței de a susține o conducere eficientă şi de a pune în practică obiectivele aşa-numitului absolutism? Într-adevăr, puteau cardinalii să încerce a realiza ceva de acest gen? Care erau opțiunile realiste aflate la dispoziția lor? Suntem în fața unei evoluții sau a unei continuități? Aici am intrat deja într-un teritoriu al controversei. În această etapă, metoda cea mai potrivită este de a încerca să înțelegem descoperirile recente ale specialiştilor în timp ce explorăm natura şi sursele puterii politice, atât în centrul, cât şi în provinciile Franței. La finalul acestei cărți, cititorii vor trebui să decidă dacă ultimele interpretări sunt veridice sau dacă revizionismul a mers prea departe.

Capitolul se încheie având în atenție ciudatul cuplu care, teoretic (iar acum unii istorici susțin că şi practic), a avut responsabilitatea pentru bunăstarea şi securitatea a optsprezece milioane de francezi.

1 Modernism timpuriu sau medieval târziu?

Vom începe cu un punct de vedere esențial cu privire la epoca studiată. Editorii şi comisiile de examinare, cu marea lor pasiune pentru etichete, s-au obişnuit să denumească „modernism timpuriu" secolul al XVII-lea în Europa. Cu toate acestea, cu cât se avansează studiul asupra Franței din perioada 1610-1661, cu atât mai mult se pare că termenul corect ar fi

„medieval târziu", şi aceasta deoarece ţara guvernată de cardinali are mult mai multe în comun cu Franţa epocii medievale târzii decât cu Franţa modernă. Imaginaţi-vă un Rip van Winkle francez care s-ar fi culcat în 1350 şi s-ar fi trezit în 1650. Acesta s-ar fi descurcat fără dificultate în Franţa secolului al XVII-lea. Dar dacă s-ar fi culcat din nou şi s-ar fi trezit în 1950, ar fi fost complet buimăcit, deoarece Franţa modernă i-ar fi părut de nerecunoscut.

Cititorul este invitat să parcurgă în sens invers drumul lui Rip van Winkle şi să se trezească în Franţa cardinalilor. Aţi fost avertizaţi că teritoriul care urmează a fi explorat este extrem de nefamiliar. De exemplu, dacă aţi închide ochii şi v-aţi trezi în Franţa secolului al XVII-lea, primul lucru care v-ar izbi ar fi mirosul. Nu este vorba de mirosurile din Paris sau din satele din Burgundia. Parisul era notoriu pentru „aromele" sale de colb, gunoaie de bucătărie şi excremente, care se adunau la nesfârşit în grămezi ce se ridicau pe străzile înguste şi întortocheate, pe unde gunoierul mai făcea, ocazional şi fără rezultat, diverse raiduri. La ţară era mai mult spaţiu, dar absenţa canalizării, a latrinelor sau a colectării deşeurilor menajere crea o duhoare insuportabilă, dar totuşi diferită.

Priveliştile care se înfăţişau privitorului erau şi mai şocante, iar ceea ce izbea ochiul nu erau atât oraşele pitoreşti şi ciudate, ale căror ziduri de apărare încă mai dăinuiau, sau colibele improvizate ale ţăranilor, ci aspectul oamenilor în sine. Şi aceasta nu datorită îmbrăcămintei lor puţin familiare, cât staturii lor scunde, feţelor devastate de vărsat, de infecţii şi de abcese dentare, membrelor contorsionate de gută, întregii lor fiinţe desfigurate de infirmităţi sau de cocoaşe. Sărăcia, malnutriţia şi absenţa unei asistenţe medicale competente condamnau imensa majoritate a francezilor la o existenţă scurtă, dureroasă şi nedemnă. Aceste fiinţe reprezentau o privelişte tristă în timpul zilei, dar mai puţin vizibilă noaptea. Şi asta datorită - o altă surpriză dezagreabilă cu care va trebui să ne obişnuim - domniei întunericului în timpul nopţii; nu exista iluminare stradală şi nici vehiculele nu aveau felinare; numai o lumânare pâlpâind, din când în când, în vreo casă. „Lumina strălucind în întuneric" din Evanghelia lui Ioan avea o semnificaţie cât se poate de realistă pentru strămoşii noştri din secolul al XVII-lea.

Franţa secolului al XVII-lea era, de asemenea, un teritoriu al întunericului intelectual. Mai întâi, predominau analfabeţii. Un istoric a

analizat 217 000 contracte de căsătorie încheiate în perioada 1686-1690 şi a descoperit că numai 29% dintre bărbaţi şi 14% dintre femei erau capabili să se iscălească. Spre începuturile secolului, situaţia trebuie să fi fost şi mai gravă. Iar diferenţa dintre gradul de alfabetizare al bărbaţilor şi al femeilor nu trebuie să ne surprindă. Educaţia băieţilor era destul de limitată. Numai o minoritate era învăţată să scrie şi să citească de către preotul satului, în timp ce o minoritate încă şi mai redusă din clasele superioare şi mijlocii primea educaţie de gimnaziu. Puţine erau fetele care învăţau şi altceva decât diferite tehnici de aranjare a părului; chiar şi miresele aristocrate încă se mai jucau cu păpuşile la vremea măritişului. Lipsa generală de educaţie a generat, în mod firesc, ignoranţa şi superstiţiile.

Poate că una dintre cele mai jenante materializări ale acestei ignoranţe „medievale târzii" a fost în domeniul medicinei. Ludovic al XIII-lea se plângea pe patul de moarte: „Cunosc o mulţime de oameni de seamă, toţi la cheremul medicilor". Tot lui Ludovic îi aparţine o remarcă nu prea politicoasă la adresa medicului său personal: „Dacă nu erai tu, aş fi trăit mai mult". Dar regele avea toate motivele să fie amărât. La vârsta de două zile, membrana sublinguală i-a fost tăiată sub pretextul că nu sugea bine; de aici, o bâlbâială care avea să-l urmărească pe rege toată viaţa. La zece zile, i s-a administrat o clismă; de atunci, regele a suferit atât de indigestie, cât şi de o obsesie anală. Doctorii şi infirmierele regelui au continuat să-i provoace acestuia adânci traume psihologice lăudând potenţa tatălui său; nu e de mirare că a fost afectat de diverse tulburări cum ar fi obiceiuri exhibiţioniste sau ciudate experienţe homosexuale, fiind chiar nevoie ca regele să fie literalmente împins în patul conjugal. Sănătatea şubredă a lui Ludovic al XIII-lea era o preocupare permanentă pentru el şi miniştrii săi, până când o tuberculoză intestinală a „dus la bun sfârşit" ceea ce începuseră medicii. Şi Richelieu a fost un invalid longeviv, care le permitea cu docilitate doctorilor să-l tortureze. Pe patul de moarte, cardinalului i s-au administrat vin alb şi baligă de cal, care l-au trimis în cele din urmă pe lumea cealaltă. Proeminentului frondeur, cardinalul de Retz, medicii i-au luat fără milă sânge timp de opt zile, până când l-au ucis; cardinalul ceruse în van un medic englez care alina suferinţele pacienţilor cu medicamente. Iar dacă revenim la medicii noştri, care nu sunt nici ei scutiţi de greşeli, cine mai poate susţine că nimic nu se compară cu progresul?

Cât privește superstițiile, întreaga Europă a secolului al XVII-lea a trăit într-o „vară a fetelor bătrâne" a credulității și a absurdului înainte de triumful scepticismului și al bunului simț, specifice perioadei rațiunii. Poate cel mai revelator, dar și cel mai sinistru exemplu de superstiție era credința în puterile magiei negre, ceea ce a dus la persecuția așa-ziselor „vrăjitoare". Regele Iacob I al Angliei era un cunoscut demonolog; în timp ce revenirea Stuarților pe tronul Scoției în 1660 a fost semnalul pentru vânătoarea de vrăjitoare. Franța nu s-a dovedit imună la astfel de otrăvuri, mai ales în provinciile îndepărtate cum era Lorena. Un exemplu deosebit de grăitor de superstiție primitivă, medievală, la care ne vom referi acum, poate fi găsit în Poitou, provincie pe care Richelieu o considera cam înapoiată; chiar și așa, moartea lui Urbain Grandier oferă un exemplu al aspectului medieval al întregii Franțe din perioada modernă timpurie.

a) Arderea pe rug a lui Urbain Grandier - un studiu de caz

Canonicul Urbain Grandier, preotul parohiei Saint-Pierre din Loudon, era un bărbat frumos, inteligent și fermecător. În plus, era un exemplu de curaj și independență. El a condus opoziția locală împotriva deciziei autorităților de a demola zidurile cetății și a scris o carte în care punea la îndoială regula ca preoții să nu se însoare. Nu e de mirare că preotul era preferatul doamnelor; de fapt, avea obiceiul să treacă prin căminele enoriașilor, unde a lăsat mai mulți copii din flori. Ca o ironie, sfârșitul preotului a fost provocat de o femeie cu frustrări de ordin sexual. Maica superioară a Mănăstirii Ursulinelor din Loudon era aproape o reprezentantă tipică a secolului în care trăia: aristocrată (tatăl său se număra printre prietenii lui Richelieu), cu vocație religioasă, tânjind după sex și dominată de plictiseală. Fără îndoială intrigată de reputația preotului, l-a invitat să devină confesorul mănăstirii. Fără a se gândi prea mult, Grandier a răspuns că era prea ocupat.

„Iadul n-avu atâta ură..." Ca rezultat al unei intrigi țesute de călugărițe și de numeroșii inamici ai lui Grandier, acesta a fost acuzat de vrăjitorie. S-a pretins că Grandier le-a posedat pe călugărițe, cu ajutorul puterilor sale satanice. Grandier și-a apărat cu vehemență nevinovăția de la început până la sfârșit. Cu toate acestea, a fost condamnat, torturat și ars de viu în fața unei mulțimi de gură-cască localnici, dar și veniți din alte părți.

Faima călugăriţelor a depăşit graniţele Franţei, impresionându-i pe oaspeţii de vază din toată Europa. Wat Montagu, fiul contelui de Manchester, a fost martorul exorcizării Diavolului din trupul stareţei, devenind pe loc catolic. Hangiii şi hangiţele din Loudon s-au îmbogăţit peste noapte.

Povestea de mai sus are mai multe aspecte. Mai întâi este caracterul inadecvat al probelor, chiar şi după standardele cele mai puţin raţionale. Dat fiind faptul că vrăjitoria, magia şi altele asemănătoare erau la modă, acuzaţiile aduse lui Grandier nu trebuie să ne surprindă. Rămâne de mirare însă faptul că acuzarea a obţinut o condamnare bazată pe fanteziile unor călugăriţe exhibiţioniste şi isterice. Una dintre martore, sora Claire de Razilly, a atras publicul pe o rază de mai mulţi kilometri intrând în convulsii produse, pasămite, de relaţia ei mistico-sexuală cu Grandier, tăvălindu-se pe podele, etalându-şi lenjeria intimă şi ţipând: „*Vino şi posedă-mă*". Cât o priveşte pe stareţă, şi aceasta a mimat nişte convulsii, iar spectacolul care a urmat a fost similar. Ulterior, când cele două femei au încercat să-şi retragă „mărturiile", li s-a spus că Diavolul le-a împins să facă ceea ce făcuseră. Sora Claire a dispărut, în timp ce stareţa a încercat să se sinucidă.

Numai că aceasta nu i-a fost de vreun folos lui Grandier, deoarece procesul era judecat cu o părtinire flagrantă împotriva sa de către un alt reprezentant specific al veacului al XVII-lea, Jean-Martin de Laubardement, braţul înarmat al cardinalului Richelieu. Acest sinistru slujitor în civil a fost trimis la Loudon cu puteri de comisar special al guvernului, cu instrucţiuni de a-l „aranja" pe Grandier. Richelieu ştia că putea conta pe Laubardement. Omul cardinalului a supravegheat personal umilirea fizică a lui Grandier; acestuia i-au fost rase părul, barba şi mustăţile pentru a apărea în public ca un clovn. Când, în ciuda acestui handicap, elocvenţa lui Grandier a transformat chicotelile femeilor în lacrimi, Laubardement a evacuat sala de judecată. Apoi, a vegheat în persoană la torturarea condamnatului, în speranţa deşartă de a obţine o recunoaştere a vinovăţiei. Pe cât de adevărat este că o jumătate de secol mai târziu Wilhelm de Orania şi-a exprimat surpriza că nu se mai folosea torturarea la interogatoriul suspecţilor, trebuie reţinut faptul că Grandier a fost torturat *după* ce fusese condamnat de tribunal! Aşa cum observa cu pertinenţă un istoric francez, „toate acestea demonstrează natura medievală şi arbitrară a justiţiei din vremea lui Richelieu".

De ce era Richelieu atât de dornic să-l vadă pe Grandier condamnat? Din două motive „medievale târzii". Mai întâi, guvernul trebuia să-şi apere propria reputaţie împotriva partidei bigoţilor, adică a catolicilor duri care priveau cu un ochi critic alianţele lui Richelieu cu forţele protestante (vezi pagina 62). O comportare indulgentă cu presupuşii eretici era, în consecinţă, periculoasă. Un paroh care, se ştia, dormea prin alte paturi decât al său şi care îşi alegea amantele prin puterile magiei negre nu trebuia să se aştepte la milă, chiar dacă totul nu era decât o înscenare a duşmanilor acestuia. În al doilea rând, Richelieu îi purta pică lui Grandier. Acesta este un alt aspect reprezentativ, care ne aminteşte că pentru contemporanii lui Richelieu statutul în societate, genealogia şi rangul însemnau totul. Cu şaisprezece ani în urmă, avusese loc o dispută între Grandier şi abatele din Coussay cu privire la locurile pe care trebuiau să le ocupe într-o procesiune pe străzile din Loudon. Din punct de vedere tehnic, preotul avea dreptate, dar, aşa cum aveau să o dovedească evenimentele, diplomaţia şi bunul simţ al acestuia lăsau mult de dorit. Pentru că abatele era şi episcopul lui Grandier, episcopul se numea Richelieu şi Richelieu avea o memorie bună.

Dorinţa de răzbunare, judecata părtinitoare şi satanismul au apărut deseori şi în epoca modernă. La mijlocul secolului trecut, Lancashire and Yorkshire Railway organiza trenuri de plăcere pentru persoanele care doreau să asiste la execuţii publice. „Ţara aceasta are nevoie nu de mai puţină superstiţie, ci de mai multă", afirma influentul teolog victorian John Henry Newman. Numai că iraţionalitatea bigotă a judecării şi executării lui Urbain Grandier ne trimit înapoi la arderile pe rug ale lui Jan Hus şi Ioanei d'Arc din secolul al XV-lea. Iar protestanţii tentaţi să se răsfeţe în propria siguranţă de sine ar fi trebuit să-şi amintească faptul că, în Olanda calvinistă, cu numai 15 ani înainte de moartea lui Grandier, Oldenbarnevelt fusese executat pentru credinţa sa conform căreia creştinii nu erau predestinaţi să ardă în focul iadului. „Sancta simplicitas" (sfântă nevinovăţie), a strigat Hus când o ţărancă bătrână a aruncat un lemn în rugul său. Această „sfântă nevinovăţie" încă era atotputernică atunci când călugării capucini stropeau rugul lui Grandier cu apă sfinţită, în timp ce acesta striga din răsputeri: „Dumnezeu să-i ierte pe duşmanii mei".

b) O societate în suferinţă

Unul dintre contemporanii lui Richelieu, filosoful englez Thomas Hobbes, descria viaţa unui om normal ca „solitară, săracă, periculoasă, brutală şi scurtă". Este o descriere imparţială a stilului de viaţă al majorităţii francezilor din secolul al XVII-lea. Dacă suntem şocaţi de superstiţiile „medievale târzii", ar trebui să ne dăm seama că dezvoltarea acestora este logică într-un mediu „medieval târziu". Credinţa în vrăjitorie, magie şi în puterea Diavolului constituiau reacţii naturale la calamităţile faţă de care resursele aşa-zisei civilizaţii erau neajutorate. În ziua de azi, furtunile şi inundaţiile pot provoca dezastre. În Franţa lui Richelieu, acestea erau dublate de ciumă şi de moarte prematură. Am vorbit deja despre mizeria care a provocat epidemia şi despre incompetenţa medicilor care nu au reuşit să o prevină. Epidemiile nu erau singurele scăpate de sub control; o mulţime de femei mureau la naştere, în timp ce mortalitatea infantilă decima cam jumătate dintre copiii născuţi vii. În aceste condiţii, ce putea fi mai natural decât rugile preoţilor sau magia vrăjitorilor pentru a evita asemenea tragedii sau decât a le atribui magiei vreunui duşman? Robin Briggs arăta că vrăjitoria şi persecuţia au apărut pe un fond de ură şi putere; poate că la acestea ar trebui să adăugăm suferinţa, ignoranţa şi teama.

La fel de „nemodernă" s-a dovedit a fi dependenţa precară de agricultură a supravieţuirii a 90% din populaţie. În ciuda miniştrilor cu vederi avansate însărcinaţi cu economia franceză, cum erau Richelieu şi Colbert, comerţul şi industria franceză stagnau. Într-adevăr, nimic nu se putea compara cu economia franceză, compusă dintr-un număr de economii locale izolate, ale căror contacte cu exteriorul erau reduse la minimum. Drumurile erau proaste, comunicaţiile lente, marea bântuită de piraţi, iar comerţul intern gâtuit de nenumărate taxe datând încă din Evul Mediu. După standardele moderne, numai câteva aşezări - Paris, Lyon sau Rouen - puteau fi etichetate drept oraşe mari. Bordeaux, La Rochelle şi Marsilia erau porturi în plină dezvoltare. Altfel, aşa-numitele oraşe erau în realitate sate supradimensionate unde se ţineau târgurile locale, iar importanţa lor nu se datora comerţului, ci prezenţei unui episcop sau a unui funcţionar din administraţia locală. Acestea nu erau decât insule izolate în oceanul vast al Franţei rurale „medievale", populate de ţărani analfabeţi ce încercau cu disperare să-şi ducă existenţa muncind un pământ ostil.

Aceasta deoarece agricultura Franței era extrem de rămasă în urmă și în cel mai bun caz într-un stadiu de dezvoltare din perioada medievală târzie. „Din secolul al XIV-lea nu mai avuseseră loc nici un fel de schimbări radicale în domeniul agriculturii" (G.R.R. Treasure). Totul se învârtea într-un cerc vicios. Dat fiind faptul că majoritatea vitelor erau ucise în timpul iernii, rămâneau prea puține animale de fermă, care produceau o cantitate de îngrășământ prea redusă, care nu permitea câmpiilor secătuite să producă o recoltă bogată, fiind astfel imposibilă întreținerea unui număr mare de animale de fermă. Înmulțirea pe cale științifică a animalelor era imposibilă, din cauza lipsei tehnologiilor. Franța avea atât de puține oi, încât trebuia să importe lână. Plugurile erau construite din lemn și abia reușeau să zgârie solul. Locuind în colibe făcute din chirpici, țăranii francezi urmăreau cu nerăbdare coacerea culturilor până la vremea secerișului. Așa cum observa un istoric modern, „un sezon ploios, un îngheț târziu și o furtună de iulie puteau arunca o întreagă provincie în brațele suferinței și foametei". Într-adevăr, recolta era o chestiune de viață și de moarte, deoarece prea puțini țărani dispuneau de rezerve pe care să conteze în caz de pierdere a recoltei. Unicele alternative erau foametea sau cerșitul.

Țăranii francezi erau de asemenea afectați de pretențiile unui sistem de impozitare desuet și injust. Încă din secolul al XV-lea, impozitele regale se bazaseră pe principiul conform căruia cei care își puteau permite cel mai puțin puteau contribui cel mai mult. Astfel, nobilii erau automat exceptați de la plata impozitelor, contribuția clerului era simbolică, iar starea a treia - adică restul lumii - plătea. Dacă printre acești contribuabili lipsiți de privilegii se numărau micii posesori de pământuri și orășenii, categoric cei mai mulți și mai neajutorați erau țăranii. În plus, biserica pretindea zeciuiala - o taxă de zece la sută care era teoretic destinată preotului parohiei, dar în realitate ajungea în hambarele mănăstirii celei mai apropiate. Iar moșierul local își pretindea drepturile sale de senior.

Cât de dureroase erau aceste poveri? Este imposibil de generalizat. Fără îndoială, o recoltă bogată sau o iarnă blândă făceau viața rezonabil de suportabilă. Totuși, ceea ce poate afirmat cu certitudine este faptul că povara impozitelor a crescut simțitor pe vremea cardinalilor și chiar în perioada lui Ludovic al XIV-lea, datorită cheltuielilor ruinătoare ale unui

război continuu. Impozitele care creşteau continuu trebuiau adunate cu ajutorul armatei, obicei cunoscut sub numele de terorism fiscal. Aceasta sugerează că povara impozitelor percepute țăranilor era într-adevăr severă, fără a mai pune la socoteală suferințele acestora. Însuşi Laubardement descria problemele țăranilor în provincia Turenne, unde era intendent, într-o scrisoare adresată cancelarului Séguier în mai 1636:

> În ceea ce priveşte restul treburilor mele, am să-ți spun, stăpâne, că munca mea de căpetenie este de a înăbuşi prin toate mijloacele pe care le am la îndemână urmările nedorite ale nemulțumirii populației şi a tuturor stărilor în general, întrucât impozitele cerute de nevoile vremilor sunt foarte grele. Dar, stăpâne, răul cel mai mare vine de la nelegiuirile acelora care primesc impozitele şi de la soldații a căror cruzime poate fi cu greu zugrăvită în vorbe.

În mai 1631, fratele regelui, Gaston d'Orléans, oferea o imagine încă şi mai plastică a a greutăților suferite de supuşii mai săraci ai lui Ludovic al XIII-lea:

> Ți-am povestit numai ceea ce am văzut cu ochii mei. De abia o treime din țăranii tăi mănâncă pâine obişnuită; o altă treime trăiesc numai cu pâine de ovăz; restul sunt nevoiți nu numai să cerşească, ci se află într-o condiție vrednică de plâns, astfel că unii mor de foame, iar alții trăiesc ca fiarele pădurii, cu ghinde, plante şi altele ca acestea. Cei mai norocoşi din ultima treime sunt cei care trăiesc din pleava rămasă după treierat, pe care o înmoaie în sângele pe care îl găsesc în rigolele de lângă prăvăliile măcelarilor. Am văzut o astfel de sărăcie cu ochii mei în multe locuri, de când am părăsit Parisul.

Gaston a dat vina pe Richelieu pentru aceste condiții de viață mizere, şi acesta pare a fi motivul principal al redactării scrisorii de mai sus. Cu toate acestea, există mărturii care arată clar că nu exagera.

În această lume medievală de suferințe, nedreptate şi teamă, care era atitudinea mai marilor societății față de cei dezavantajați? În linii mari,

săracul trebuia distrus sau aruncat în temniță. Nevoiașii Parisului erau persecutați de „arcașii săracilor", un fel de bodyguarzi angajați de magistrați pentru a-i împiedica pe posibilii scandalagii să iasă pe străzi. În 1661, le Grand Hôpital din Paris adăpostea cinci mii de cerșetori, prostituate, orfani, mame cu copii mici, oameni cu mințile rătăcite, toți strânși laolaltă pentru o „cură" de rugăciuni, slujbe religioase, muncă din greu și bătăi cu nemiluita. Asemenea instituții existau și în provincie și aveau menirea de a „aduna pe cerșetori și de a le insufla pietatea și religia creștină". Trebuie admis fără rezerve că acest tratament aplicat cazurilor sociale era comparabil cu cel din restul Europei „creștine". Cu toate acestea, o caracteristică a Franței era influența așa-numitei *Compagnie du Saint-Sacrement*, pe care David Parker o denumește „o prelungire destul de neplăcută și cu un aer conspirativ a Contrareformei". Acești bigoți insistenți erau preocupați în egală măsură de binele burgheziei liber-cugetătoare și de cel al țăranilor aflați în suferință; toți aveau dorința să facă bine atât sufletelor, cât și trupurilor. Întemeietorul Companiei, ducele de Ventadour, i-a rezumat astfel obiectivele:

1 Să-i primim pe nenorociți, pe cei loviți de ciumă, pe pușcăriași, pe țăranii cu pietre la rinichi sau pe cei fără de sămânță; să-i salvăm pe nevinovați din mâinile arcașilor stăpânirii și pe datornici de necinstea creditorilor; să croim mai bine rochiile marseiezelor
5 care își arată pieptul; să înființăm librării ale liber-cugetătorilor; să purificăm bâlciul și galeria de la St. Germain; să ne luptăm împotriva jocurilor de noroc și a duelurilor; să pregătim profesori pentru școlile elementare; să-i gonim pe evrei și pe protestanți...

d) Situația era chiar atât de grea?

„Ei hai, că nu era așa de rău", ar fi tentați să spună cititorii care ne-au urmărit până acum. Oare toate ororile vieții din Franța secolului al XVII-lea au fost exagerate pentru a justifica eticheta „medieval târziu" sugerată în acest capitol?

Categoric, civilizația franceză avea și o latură pozitivă, precum și realizările sale. Amicul nostru Rip van Winkle ar rămâne surprins de multe evoluții lăudabile în Franța între anii 1350 și 1650. Exemplul cel

mai elocvent este aspectul fizic al ţării. Turiştii din ziua de azi sunt pe drept uimiţi de superbele construcţii datând din secolul al XVI-lea, cum ar fi castelele din Valea Loarei. Henric al IV-lea, beneficiind de această tradiţie, a început transformarea Parisului. „Lumea spune că sunt avar", remarca regele, „dar fac trei lucruri foarte îndepărtate de avariţie, şi anume războaie, dragoste şi clădiri." Scriitorul francez Rabelais din secolul al XVI-lea l-a imaginat pe uriaşul său erou Gargantua stând pe Catedrala Nôtre Dame şi înecând două sute de mii de parizieni în urină, victimele neavând posibilitatea de a scăpa pe străzile înguste şi întortocheate. Acum au fost create căi de acces largi, au fost construite poduri trainice peste Sena şi în mahalalele medievale au răsărit peste noapte palate superbe. Oraşele de provincie au urmat şi ele exemplul capitalei, şi astfel secolul al XVII-lea avea să devină o perioadă extraordinar de productivă pentru arhitectura franceză. Similar, arta avea să înflorească în peroada cardinalilor; Champaigne şi Poussin aveau să reacţioneze strălucit la concurenţa din partea unor străini ca Van Dyck sau Rubens. Iar vitalitatea intelectuală, încurajată de Richelieu şi exemplificată prin figuri precum Corneille sau Scarron, a evoluat de la scriitorii renascentişti ai secolului al XVI-lea, cum este filosoful Jean Bodin.

N-ar fi drept nici să minimalizăm realizările determinate de revigorarea catolicismului francez. Catolicismul reîntinerit al secolului al XVII-lea, coerent în doctrină şi flexibil în activităţile pastorale, şi-a dovedit reuşita în atingerea celor mai diferite sectoare ale societăţii. Reacţia faţă de protestantismul în dezvoltare nu a fost pur şi simplu una de persecuţie. Au fost înfiinţate noi ordine monastice, sfinţi cu priză la public cum erau Vincent de Paul sau François de Sales şi-au predicat învăţăturile şi în general biserica şi-a făcut ordine între propriile-i ziduri. Aceasta a făcut impresie. Poate că o asemenea devoţiune religioasă ţine mai mult de medieval decât de modern. Cu toate acestea, fără a depăşi prea mult domeniul de studiu al istoricului, ne putem pune cel puţin întrebarea dacă propriul nostru materialism secular este în mod necesar preferabil. Similar, trebuie să avem în vedere argumentul valabil conform căruia epoca noastră modernă, iluminată, care se „laudă" cu Auschwitzul, cu gulagurile sau cu câmpurile morţii între alte „onoruri militare", nu are nimic de învăţat din excesele secolului al XVII-lea. Într-adevăr, „medieval" nu este neapărat un termen peiorativ.

Revenim la faptul că societatea şi civilizaţia Franţei secolului al XVII-lea erau mult diferite de ceea ce cunoaştem noi astăzi. Societatea franceză era divizată dincolo de limitele moderne ale acceptabilului. Dacă totuşi exista o oarecare mobilitate socială, prăpastia dintre privilegiaţi şi neprivilegiaţi era imensă. De exemplu, realizările intelectuale şi artistice menţionate mai sus, care trebuie pe drept admirate, erau destinate unei infime minorităţi. Cu excepţia planificării oraşelor, realizată de Henric al IV-lea, era vorba de o cultură a elitelor cu o tentă vindicativă. Similar, admiraţia populară faţă de idealul aristocratic este evidentă; de aici dispreţul pentru activitatea comercială care a dezavantajat industria şi comerţul Franţei spre beneficiul rivalilor săi, Anglia şi Olanda. Cu toată lărgimea vederilor sale, cardinalul Richelieu întruchipează această prăpastie dintre „modernismul timpuriu" şi cel autentic. Deoarece cardinalul regreta că aristocraţii erau educaţi numai pentru dans şi vânătoare, a creat un colegiu în propriul său oraş, Richelieu, din provincia Poitou, unde fiii nobililor puteau învăţa tainele artelor liberale. Totuşi, părerea sa faţă de şcolile iezuite, de mare succes, care aveau peste cinci mii de elevi, era că acestea întrecuseră măsura. Din păcate, în opinia cardinalului, iezuiţii instruiau elevi din clasele de jos, cărora le inoculau idei despre situaţia lor. Aceştia ar fi trebuit să se concentreze asupra educaţiei aristocraţilor.

Într-un fel, compararea Franţei lui Richelieu cu Anglia este instructivă, şi aceasta nu fiindcă s-ar dori apărarea Angliei Stuarţilor ca fiind deosebit de iluminată sau dornică de progres. Nici în Anglia societatea nu era mai caritabilă. Numai că, din anumite puncte de vedere esenţiale, Anglia era deja un stat de un modernism timpuriu, în timp ce Franţa era, în esenţă, medievală. Astfel, deşi exista o prăpastie între clasa politică engleză şi restul populaţiei, aceasta era vagă şi relativ uşor de trecut. Aşa cum arăta un observator atent, „cei bogaţi se transformă în gentilomi în fiecare comitat al Angliei". În plus, exista o serioasă clasă a yeoman-ilor, situată între nobilime şi ţărani, adică acei „oameni de mijloc", care au servit în Armata Noului Model a lui Cromwell. Nu existau prea multe adversităţi faţă de implicarea nobilimii în afaceri şi comerţ. Deoarece Biserica anglicană nu şi-a însuşit niciodată pretenţiile de depozitar al adevărului absolut ale Romei, Anglia era mai puţin înregimentată intelectual. În timp ce la începutul secolului al XVIII-lea bula papală *Unigenitus*

interzicea citirea Scripturii de către profani, în timpul secolului anterior englezii aveau acces liber la Biblie în limba maternă, ceea ce avea să se dovedească o sursă inflamatorie de idei moderne şi interesante, spre nemulţumirea orânduirii socio-politice de atunci.

Contrastul este cel mai incitant la reflecţie în sfera politicului la care revenim acum. Aici s-ar putea crede că teroria mea „târziu medievală" va suferi un eşec. Oare contemporanii nu priveau monarhia ca pe cea mai iluminată, progresistă şi cu adevărat modernă formă de guvernământ? Posibil. Este probabil semnificativ faptul că opozantul bigot al lui Richelieu, Marillac, un „medievalist" autentic, a condamnat politica dusă de cardinal şi a cerut pacea în locul războiului din 1628, pentru a introduce reforme ale sistemului de guvernare, pentru a reduce din povara fiscală a ţăranilor şi, mai presus de toate, pentru a-i persecuta pe protestanţi. Poate că Richelieu a fost un adevărat „modernist timpuriu". Chiar şi în aceste condiţii, peisajul politic al Franţei secolului al XVII-lea rămâne atât de ciudat şi de nefamiliar, încât istoricii au reuşit abia recent să ajungă în spatele miturilor propagandei absolutiste.

2 Realităţile politice

Care era dinamica societăţii şi a guvernării franceze în perioada 1610-1661? Aşa cum am arătat la pagina 2, istoricii obişnuiau să identifice apariţia absolutismului ca pe cea mai importantă realizare a acestei perioade. S-a arătat că datorită abilităţii şi hotărârii politice a lui Richelieu şi Mazarin au fost puse temeinic şi cu adevărat fundaţiile domniei lui Ludovic al XIV-lea, Regele Soare. Opoziţia mioapă şi egoistă a nobililor reacţionari, a parlamentarilor burghezi mărginiţi şi a ecleziaştilor doctrinari a fost eliminată în numele progresului, nu fără dificultăţi, dar cu un succes final decisiv. Infrastructura administrativă a guvernării regale autoritare s-a dovedit a fi, în cele din urmă, prea puternică pentru opoziţia dezbinată şi greşit coordonată.

Cu toate acestea, revizionistii au demonstrat că această interpretare este în cel mai bun caz simplistă şi în cel mai rău caz pur şi simplu eronată. Franţa era ţara intereselor legitime şi a grupurilor de presiune, mult prea adânc înrădăcinate pentru a fi distruse de o Coroană care nu

dispunea de pârghiile administrative şi coercitive ale dictaturilor moderne. Într-adevăr, absolutismul putea exista?

a) Coroana

În încercarea de a trasa un drum prin acest peisaj controversat, putem începe cu un reper crucial şi indubitabil, şi anume centralismul Coroanei. Absolutistă sau nu, guvernarea regală a rămas o caracteristică permanentă şi aparent indispensabilă. Francezii erau o naţiune cu conştiinţă monarhică. Ei puneau semnul egal între stat şi Coroană. Când Richelieu afirma că singurii duşmani pe care îi avea erau duşmanii statului, atât el, cât şi contemporanii săi înţelegeau „duşmanii Coroanei" atunci când vorbeau de „duşmanii statului". Vom vedea cum miniştrii pot cădea în dizgraţie şi se pot scrie pamflete împotriva lor, vom vedea cum perceptorii sunt linşaţi şi cum politica guvernului este condamnată, dar nimeni, niciodată, nu va propune abolirea monarhiei sau nu va pretinde că regele este de vină. „Trăiască regele, jos gabela (impozitul pe sare), moarte intendentului şi să-l facem bucăţi!", strigau ţăranii revoltaţi din Bretania.

La fel de semnificativă era dorinţa universală şi sinceră ca regele să-şi exercite autoritatea. Francezii îşi aminteau haosul şi măcelurile pricinuite de războaiele religioase ale secolului al XVI-lea, într-o perioadă de slăbiciune a Coroanei. Ar fi fost mult mai bine dacă Coroana ar fi fost mai puternică. De aici dorinţa ca regele-copil să ajungă la majorat - cu alte cuvinte, să împlinească treisprezece ani. Presupunând, desigur, că regele era la înălţimea sarcinilor pe care le avea de îndeplinit, opinia publică ar fi fost fericită să-l vadă preluând frânele puterii. În mod tradiţional, monarhul comanda forţele armate, se ocupa de relaţiile cu puterile străine atât în vreme de pace, cât şi în timp de război, alegea şi concedia miniştrii şi coordona treburile Bisericii catolice. Regele era izvorul justiţiei; deşi teoretic era deasupra legii, în mod tradiţional o respecta şi proteja interesele supuşilor. Fiecare avea credinţa că Franţa îşi va găsi fericirea numai în momentul în care regele îşi va îndeplini responsabilităţile.

Respectul francezilor pentru regele lor îşi are rădăcinile în istorie şi în mituri. Ei erau mândri că toţi conducătorii lor fuseseră francezi, de sex bărbătesc, legitimi şi catolici; nici un rege al Franţei nu fusese detronat.

Unşi cu mirul lui Clovis şi descinzând din Sfântul Ludovic, regii Franţei erau învestiţi cu puteri mistice, care le permiteau să-i vindece pe cei bolnavi de scrofule (tuberculoză a glandelor limfatice) printr-o simplă atingere. Spre deosebire de alţi mireni, regele primea împărtăşania în ambele moduri, folosind atât pâinea, cât şi vinul, ceea ce sugera statutul său de persoană sacră, aproape un preot. Încă de la începutul secolului al XVI-lea, monarhul Franţei s-a intitulat „rege preacreştin", în semn de recunoaştere a serviciilor aduse de strămoşii acestuia în slujba creştinătăţii catolice. Era răspândită pe scară largă credinţa prin care Dumnezeu îl înzestrase pe rege cu o înţelepciune nemaivăzută, astfel că monarhul putea fi un adevărat părinte pentru poporul său.

În plus, existau şi alte motive, mai practice şi mai prozaice, pentru rolul central al monarhiei în viaţa politică franceză. Dacă regele nu era unica sursă de protecţie, categoric era cea mai influentă. Avansările, nu numai la curte, dar şi în armată, guvern sau biserică erau la bunul plac al regelui. El reprezenta izvorul banilor şi al puterii. Regele era depozitarul rangurilor, al poziţiei în societate, al privilegiilor. Chiar şi cel mai de vază nobil ştia că, în ultimă instanţă, se afla la discreţia regelui, fiindcă o simplă mişcare din cap a acestuia îl putea ridica sau distruge. Inutil să mai spunem că aceste impresionante puteri puteau avea efecte dezastruoase în mâinile unui conducător nepriceput. Un rege slab şi necugetat putea ajunge la cheremul unei facţiuni, cum a fost soarta lui Ludovic al XV-lea. Un monarh nesigur şi imposibil de abordat sfârşea prin a-şi îndepărta nobilii, ceea ce a fost nenorocul lui Ludovic al XIII-lea. Dar un rege flexibil, sociabil şi încrezător în sine, cum a fost Ludovic al XIV-lea, a demonstrat capacităţile acestor puteri, bine folosite. În orice caz, în ciuda unei exercitări inepte a puterii şi a influenţei, forţa era acolo, şi toţi ştiau acest lucru. Când era vorba de avansare, regele era indispensabil.

b) Nobilimea şi patronajul

Cu toate acestea, mitul absolutist este derutant în problema aristocraţiei. Conform teoriei tradiţionale, Coroana a ajuns de la o abjectă subordonare faţă de nobili la triumful final, trecând prin numeroase conflicte. Este adevărat că ultimii reprezentanţi lipsiţi de vigoare ai casei de Valois, Carol al IX-lea (1560-1574) şi Henric al III-lea (1574-1589), au fost

regi prea slabi ai unor supuşi prea puternici. După cum se va vedea, Richelieu a fost într-adevăr constrâns să poarte şi să câştige bătălii împotriva marii nobilimi franceze. Ludovic al XIV-lea a reuşit să-şi domine Curtea cu sânge albastru prin includerea unor potentaţi precum Louis, prinţ de Condé, cel care îl chinuise pe Mazarin. Cercetări recente au arătat însă că acest conflict între nobilime şi monarhie s-a încheiat mai degrabă cu un compromis decât cu o victorie a Coroanei şi că a fost punctat prin aranjamente şi alianţe reciproc profitabile. Categoric, sub domnia Bourbonilor, colaborarea dintre cele două a reprezentat o regulă, şi nu o excepţie.

Într-adevăr, o situaţie opusă ar fi fost cel puţin ciudată. Regele şi nobilimea aveau aceeaşi educaţie, aceleaşi privilegii şi prejudecăţi sociale, exploatau economic în aceeaşi măsură clasele inferioare ale societăţii şi manifestau aceeaşi preocupare pentru problemele militare, pe care le percepeau ca fiind unicele potrivite pentru un gentilom. Snobismul lui Ludovic al XIV-lea era unul fără limite, regele fiind obsedat de origine, educaţie şi etichetă; viaţa aristocratică a curteanului era unica pe care regele o putea înţelege. Multe din cele enunţate mai sus erau valabile şi pentru Richelieu, presupusul „persecutor" al nobilimii. Richelieu însuşi era nobil, preocupat să-şi extindă propriile relaţii prin căsătorii avantajoase cu membrii altor familii nobile. Ultimul lucru pe care îl doreau aceşti oameni era degradarea nobilimii.

Adevărul este că Franţa secolului al XVII-lea nu era dominată de conflictul dintre Coroană şi nobilime, ci de luptele intestine privind patronajul şi clientelismul. Atât societatea centrală, cât şi cea din provincie erau organizate ierarhic, alcătuite din facţiuni rivale, aflate sub dominaţia aristocraţiei. Marile grupuri de interese prosperau sau decădeau în funcţie de abilităţile de manipulare ale „patronilor" bine plasaţi şi de sprijinul loial al clienţilor acestora. Sharon Kettering, care a analizat fenomenul clientelismului în secolul al XVII-lea, îl descrie ca pe o „formă neclară şi expurgată de feudalism". Într-adevăr, care erau schimbările faţă de perioada medievală? Rebeliunea armată fusese scoasă, gradat, în afara legii, în timp ce în regiunile îndepărtate baronii cu armate private continuau să se complacă în războaie între bande. În mediile mai civilizate ale Parisului şi ale capitalelor de provincie, oamenii importanţi îşi promovau interesele proprii şi pe cele ale urmaşilor lor prin metode mai paşnice,

dar la fel de necruţătoare, în direcţia propriului lor profit. În acest moment nu mai existau jurăminte formale de credinţă sau schimburi de fiefuri feudale. În loc de acestea, patronii, cu sprijinul intermediarilor sau al curtenilor, şi-au creat propriile grupuri de interese neoficiale. Un patron influent şi înţelept procura clienţilor săi slujbe în administraţia locală, locuinţe ecleziastice de lux şi căsătorii avantajoase. La rândul lor, clienţii îl sprijineau pe patron prin lărgirea intereselor acestuia, prin ajutorul acordat prin prezenţa fizică, prin scrieri, vorbe sau chiar luptând pentru cauza acestuia. Categoric, nu ne aflăm în era omului propulsat prin propriile-i mijloace; nu conta ce *anume* cunoşteai, ci mai ales *pe cine*.

Subordonaţi numai regelui, conducătorii societăţii aristocratice erau cei mai importanţi patroni. Aceştia ocupau funcţii de guvernatori de provincii, comandanţi militari, arhiepiscopi, miniştri regali. Timpul lor era împărţit între prezenţa la Curte şi implicarea în politica locală. Clienţii unui nobil aveau pretenţia ca acesta să obţină acordul regal acolo unde aceştia aveau nevoie de el. Similar, guvernul dorea ca nobilul să apere interesele regelui în oraşul său, motiv pentru care acesta trebuia să acorde atenţie afacerilor locale.

Un excelent exemplu al modului de funcţionare al clientelismului este chiar ascensiunea lui Richelieu. Datorită familiei, el a căpătat episcopia de Luçon - „cea mai noroioasă din toată Franţa", cum se plângea cardinalul, dar care reprezenta o veritabilă bază de putere pentru un ecleziast ambiţios. Printr-o exploatare inteligentă a poziţiei dobândite, de membru proeminent al primei stări, Richelieu a devenit clientul (sau protejatul, ca să folosim un termen modern) lui Concini şi, după căderea lui, al Mariei de Medici. Aceasta s-a dovedit un patron foarte eficient, asigurându-i clientului său o poziţie în guvern şi pălăria de cardinal. „Această pălărie, pe care o datorez sprijinului vostru", a asigurat-o Richelieu pe regina-mamă, „îmi va aminti întotdeauna că am promis să-mi vărs sângele pentru voi." Totuşi, Richelieu a urzit câteva maşinaţii de culise, abandonându-şi fosta patroană - spre ura prost ascunsă a acesteia - şi devenind clientul regelui în conspiraţia sa împotriva reginei-mamă. Richelieu îşi uitase promisiunile! Exploatarea abilă şi flexibilă a relaţiilor patron-client a reprezentat cheia obţinerii şi păstrării puterii de către cardinal.

Totuşi, un aspect despre care vom discuta imediat are o importanţă cel puţin egală cu cele arătate anterior. În drumul său către supremaţie,

Richelieu şi-a construit propria reţea de clienţi. În atmosfera fundamental carnivoră a politicii de Curte, era esenţial ca un politician ambiţios să dispună de sprijinitori şi de asistenţi pe care să se poată bizui cu încredere şi care să fie plasaţi în poziţii avantajoase. Richelieu era perfect conştient de acest fapt. „Ochii" şi „urechile" sale nu numai că îi urmăreau interesele în preajma regelui, dar o şi spionau pe fosta sa proteguitoare, regina-mamă, şi pe regină, Ana de Austria, care îl ura pe cardinal şi se temea de el. Regina chiar îl poreclise „fund putred", ca aluzie la dureroasele afecţiuni ale cardinalului. Cardinalul zâmbea sinistru când îi parveneau asemenea epitete. Richelieu nu prea avea de ce să ia în serios răutăţile reginei, fiindcă unul din clienţii săi avea posibilitatea de a intercepta imprudenta ei corespondenţă cu fratele ei, Cardinalul Infante, comandantul spaniol al Ţărilor de Jos. În ceea ce priveşte puterea efectivă, Richelieu avea toate atuurile. Echipa sa de miniştri era alcătuită din ce în ce mai mulţi clienţi de-ai săi, până când cu greu a mai putut fi găsită o persoană cu funcţie în guvern care să nu depindă de marele prim-ministru. El le oferea funcţii, ei îl susţineau.

Richelieu îşi exercita patronajul nu numai în sferele politicii. Ca şi mulţi alţi nobili, descoperea, susţinea şi promova arhitecţi, artişti şi scriitori. Era un patron cu discernământ. Le Mercier era arhitectul său preferat. *Palais-Cardinal* şi oraşul Richelieu sunt mărturii ale geniului acestuia. Portretul lui Richelieu a fost pictat în mai multe rânduri de Champaigne (vezi coperta), care a reuşit să surprindă în mod strălucit hotărârea nemiloasă şi inteligenţa glacială a modelului. Balzac a scris teatru, Desmarets piese de balet, iar Boisrobert scrieri de propagandă (şi a furat cărţile lui Richelieu), toate la cererea cardinalului. De fapt, Boisrobert este un excelent exemplu de exercitare a patronajului. În cele din urmă, a reuşit să cadă în dizgraţie angajând prostituate să joace într-o piesă scrisă de Richelieu pentru a fi prezentată la curte. Numai că Richelieu nu şi-a abandonat clientul, care, întâmplător, era preot, găsindu-i acestuia o slujbă confortabilă la catedrala din Rouen. Richelieu era un patron generos, deşi, din punctul nostru de vedere, ar putea părea oarecum donchişotesc. Dacă Le Mercier primea 3 000 de livre anual ca arhitect al cardinalului, Champaigne era plătit cu numai 150 de livre pentru un superb triptic care îl înfăţişa pe Richelieu. Unul din clienţii lui Richelieu a compătimit moartea marelui său patron prin următoarele cuvinte emoţionante:

Ci-gît par le morbleu
Le Cardinal de Richelieu
Et ce que cause mon ennui
Ma pension avec lui.

(În traducere liberă: Aici odihneşte, fir-ar să fie, Cardinalul de Richelieu, şi, ceea ce mă supără mai tare, şi pensia mea odihneşte aici cu el.)

Richelieu a reprezentat un exemplu tipic pentru un alt aspect al patronajului aristocratic: dominaţia asupra provinciilor. Nobilul care guverna o provincie avea posibilităţi nelimitate de a aduce avantaje clienţilor săi, în aceeaşi măsură în care avea nevoie de sprijinul capilor societăţii locale. Astfel că Richelieu a obţinut pentru sine postul de guvernator al Bretaniei, o regiune periferică, recent încorporată, a Franţei, deci o sursă de potenţiale probleme. Dar Bretania îi oferea lui Richelieu, în calitatea sa de mare maestru al marinei, mari şanse pentru profit şi exercitarea patronajului, fiind capabil să-şi numească membrii familiei în funcţii din biserica şi administraţia bretonă, aceştia fiind, la rândul lor, loiali cardinalului; de exemplu, adjunctul guvernatorului era La Meilleraye, vărul lui Richelieu, care a primit un „cadou" de 36 000 de livre de la stările locale, i s-a încredinţat comanda unei armate şi a devenit duce. În acelaşi mod, Montmorency a transformat Languedocul în moşia sa personală, Condé domina Burgundia, iar ducele de La Rochefoucauld i-a prezentat lui Ludovic al XIII-lea 1 500 de nobili la asediul cetăţii La Rochelle prin cuvintele: „Sire, nu există unul care să nu-mi fie rudă".

Pentru a rezuma, să reţinem că scena politică a Franţei era dominată de facţiuni, condusă de capii aristocraţi ai societăţii şi cimentată de instituţia patronajului. Miza jocului era obţinerea unei slujbe în biserică, armată sau guvern. De asemenea, se puteau face averi din sistemul de impozitare defectuos şi greoi sau din fondurile puse la dispoziţia miniştrilor. Din nou, Richelieu este un exponent al acestui fapt. Cercetări recente au arătat că a realizat profituri importante din proasta administrare a statului. Categoric, mizele erau prea multe într-o societate ale cărei adevărate forţe motrice erau ambiţia şi lăcomia.

c) O societate a ordinelor

Totuşi, ar fi o greşeală să privim societatea din Franţa lui Richelieu numai pe verticală, cu alte cuvinte prin prisma conflictelor între facţiuni, care dominau toate categoriile sociale. Societatea era divizată şi pe orizontală, deoarece conştiinţa de clasă (sau, pentru a folosi un termen contemporan, conştiinţa stărilor) era foarte dezvoltată. Exemplele acestei conştiinţe de clasă se regăsesc cu claritate printre numeroasele revolte ţărăneşti din prima jumătate a secolului; cei atacaţi nu au fost numai perceptorii, ci şi burghezii care duceau o existenţă parazitară şi aroganţii moşieri. Asemenea explozii aveau un caracter sporadic şi reprezentau excepţii, deşi erau reale. Chiar semnificative, deoarece acestea erau o trăsătură permanentă a societăţii franceze, existau rivalităţi şi resentimente între nobilimea de spadă şi nobilimea de robă. Într-adevăr, se poate presupune în mod corect că cele două tabere ale nobilimii erau mult prea ocupate să se lupte între ele decât să se ridice împotriva Coroanei.

Membrii nobilimii de spadă se mândreau cu obârşia lor străveche, care ajungea în mod ideal până în secolul al XIV-lea. Înnobilarea acestora era datorată unor acte de vitejie în serviciul Coroanei şi aceştia au continuat să-l servească pe rege ca soldaţi, adică meseria cea mai vrednică de laude. În semn de recunoştinţă faţă de neştirbitul sacrificiu de sine pe câmpul de bătălie, aceştia erau exceptaţi de la plata impozitelor. În aceeaşi ordine de idei, nobilii de spadă evitau implicarea în afaceri sau în comerţ, ceea ce le-ar fi distras atenţia de la menirea lor ca soldaţi şi care era considerată, în orice caz, o decădere. De asemenea, reprezentanţii nobilimii de viţă veche serviseră în mod tradiţional Coroana ca membri ai guvernului sau ca diplomaţi, în timp ce rudele lor cu sânge albastru monopolizau cele mai înalte ranguri bisericeşti. Nobilul trebuia să se comporte ca un gentilom, să aibă un stil de viaţă ales şi să răspundă aşteptărilor inferiorilor săi pe scara socială.

Numai că drumul spre vârfurile ierarhiei nobiliare mai putea fi parcurs şi în alt fel. Coroana avea posibilitatea de a-i recompensa pe funcţionarii administrativi, pe avocaţii şi pe financiarii credincioşi prin atribuirea de ranguri aristocratice. Ei erau denumiţi *robins* (purtători de robe sau magistraţi) sau nobilimea de robă (de la roba judecătorească, simbolul

slujbei acestora). Atâta vreme cât aceşti nobili mai puţin... nobili îşi reaminteau cine sunt şi nu ameninţau monopolul de putere şi influenţă al superiorilor lor sociali, nobilimea de spadă era satisfăcută. Dar, din diverse motive, au apărut fricţiuni. Mai întâi, primii trei regi din dinastia Bourbonilor au angajat din ce în ce mai mulţi magistraţi în slujbe înalte, practică intens dezaprobată de nobilimea de spadă. În al doilea rând, dacă inflaţia îngreuna considerabil menţinerea stilului de viaţă al unui nobil, acesta devenea mult mai accesibil comercianţilor şi financiarilor înnobilaţi decât unui nobil sărăcit de viţă veche. În al treilea rând, atât Parisul, cât şi parlamentele provinciale au oferit magistraţilor un forum în care aceştia să-şi etaleze valoarea pentru Coroană şi importanţa în societate. Deşi regele putea emite acte legislative în nume propriu prin aşa-numitul *lit de justice*, era recunoscut faptul că atât legile, cât şi impozitele se bucurau de o credibilitate mai mare dacă aveau girul parlamentelor. Aici, puterea aparţinea oamenilor în robă.

O ilustrare semnificativă a valorilor şi prejudecăţilor nobilimii de spadă este dată de problema duelurilor. Gentilomii îşi rezolvau disputele printr-o confruntare cu spada sau cu pistolul. Cu toate acestea, regele şi miniştrii săi nu s-au împăcat niciodată pe deplin cu ideea duelurilor, ceea ce ar fi însemnat cauţionarea încălcării legilor în public. Richelieu, al cărui frate mai mare fusese ucis într-un duel, se exprimase foarte hotărât în privinţa opririi acestei practici: „Ei şi-au asumat în mod constant rolul de gladiatori plătiţi şi au transformat operaţia, a cărei unică ţintă este distrugerea vieţii umane, într-o veritabilă formă de artă". Dar, aşa cum se va vedea în capitolul următor, unii membri ai nobimilii de viţă veche erau pregătiţi chiar să meargă la spânzurătoare pentru a-şi apăra dreptul la duel. De ce? Fără îndoială, şi datorită conservatorismului şi noţiunilor învechite de comportare cavalerească. Dar nu poate exista nici un dubiu că nobilimea de spadă nu era de acord cu metodele lui Richelieu de aplanare a conflictelor, adică chiar cu legea. Aveau oare de gând vechii nobili ai Franţei să-şi supună disputele unor tribunale conduse de nişte conţopişti parveniţi şi prefăcându-se nobili? Nici gând!

De asemenea, nobilii de viţă veche erau ameninţaţi de un fenomen ciudat al secolului al XVII-lea, şi anume vânzarea slujbelor. Carierişti dornici de parvenire sau oameni de afaceri prosperi interesaţi de o investiţie sigură aveau posibilitatea de a achiziţiona o poziţie în societate şi siguranţa

aferentă prin cumpărarea unui post într-unul dintre numeroasele departamente guvernamentale, mai ales în domeniul juridic, al colectării impozitelor sau în administraţia locală. Chiar şi posturile de secretari de stat - cele mai înalte din ţară - se pretau la vânzare şi cumpărare. Acest sistem extraordinar îşi datorează originile şi şi-a continuat existenţa graţie nevoii mereu crescânde de bani a Coroanei. Când Richelieu a venit la putere, în Franţa existau aproximativ 40 000 de funcţionari, din care toţi îşi cumpăraseră slujbele. La moartea lui Mazarin, numărul acestora ajunsese la 60 000. Nimeni nu pretinde că era efectiv nevoie de aceşti slujbaşi. În perioada anterioară este posibil ca aceste posturi să fi fost necesare. Acum era izbitor de evident că doi oameni - sau doisprezece - făceau treaba unuia singur pe motiv că plătiseră Coroanei taxa pentru numirea în postul respectiv. Iar slujbaşii primeau ceva în schimbul banilor. Într-o societate cu conştiinţă de clasă, aceştia se bucurau de respectul cuvenit funcţionarilor guvernamentali, indiferent de obârşie. De asemenea, ei primeau un venit sistematic finanţat de contribuabili şi erau capabili, prin puterile lor oficiale, să-şi ajute prietenii. Aceşti oameni aveau senzaţia că-şi puteau bate joc de nobilul sărăcit, indiferent cât de veche îi era obârşia sau cât de remarcabile serviciile aduse Coroanei pe câmpul de luptă.

Istoricii nu sunt de acord în privinţa influenţei nefaste a acestui sistem asupra guvernării regale. Evident, era ineficient şi costisitor. Coroana categoric nu avea la dispoziţie servicii civile moderne şi profesioniste. Slujbaşul nu era numit în funcţie de aptitudini sau de cât de potrivit era pentru acel post şi nici nu putea fi concediat. În condiţiile impozitului *paulette* (vezi pagina 12), el avea chiar posibilitatea de a-şi transmite atribuţiile copiilor. Cu toate acestea, sistemul a funcţionat şi a adus Coroanei un beneficiu indiscutabil. A creat un corp imens de persoane puternice şi respectabile, ale căror interese coincideau cu cele ale guvernului. Problemele din societatea civilă, revoltele încununate de succes, sfidarea autorităţii regale, invaziile străine - toate acestea puteau determina un colaps al structurii politice şi financiare a ţării. Dacă aceasta s-ar fi întâmplat, funcţionarul îşi putea pierde slujba, venitul şi poziţia. Nu este de mirare loialitatea aproape invariabilă a acestora faţă de Coroană, datorită profundei comuniuni de interese care îi unea.

Nobilimea de spadă, nobilimea de robă, slujbaşii, burghezia citadină şi ţăranii - acestea erau ordinele (stările) într-o societate divizată pe

orizontală. În mod natural, exista o mişcare de la un ordin la altul, pe măsură ce o familie sau alta prospera, era înnobilată sau cădea în dizgraţie, dar ea era complet nesemnificativă pe plan naţional. Familia lui Richelieu era un exemplu elocvent al posibilităţilor existente. Tatăl său aparţinea nobilimii de spadă, în vreme ce mama sa era o la Porte, familie pariziană de magistraţi de succes: „Am trăit să-l văd pe nepotul avocatului la Porte trecând înaintea nepotului împăratului Carol al V-lea...", remarca maliţios unchiul lui Richelieu la prezentarea la Curte a ducelui de Savoia. Istoricii de orientare marxistă au exacerbat aceste diviziuni pe orizontală, interpretând rebeliunile din timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea în termenii conştiinţei de clasă. Pe de altă parte, cercetările recente au pus accent pe grupările verticale, legate una de alta prin liantul patronajului. Revoltele populare pot fi invocate când un nobil îşi mobiliza toată provincia împotriva perceptorilor Coroanei; de exemplu, Motte de la Forêt s-a pus în iulie 1636 în fruntea burgheziei şi a ţăranilor din Bergerac, într-o răscoală bine organizată.

Adevărul, desigur, este acela că interpretările orizontală şi verticală ale societăţii franceze nu se exclud reciproc. Ambele metode oferă posibilitatea unor analize utile ale politicii acelor vremuri. Este categoric clar că pentru a supravieţui Coroana trebuia să manevreze cu multă atenţie, profitând la maximum din circumstanţele care reflectau atât diviziunea pe orizontală, cât şi cea pe verticală.

d) „Bani, bani, bani"

Nu pot exista dubii nici cu privire la necesităţile presante de bani lichizi ale Coroanei. Aceasta a reprezentat cea mai importantă forţă motrice a schimbărilor politice şi a evoluţiilor administrative din perioada cardinalilor.

Existau diverse explicaţii pentru această lipsă de bani a Coroanei. Fără îndoială, problema se datora în mod special erorilor de management financiar; aşa cum arăta Richard Bonney, „talentul necesar pentru a ocupa postul de ministru de finanţe în Franţa secolului al XVII-lea nu a fost niciodată prea mare". Apoi sistemul de colectare a impozitelor era imperfect. Regele se considera norocos dacă primea numai jumătate din ceea ce i se cuvenea, datorită corupţiei bine cunoscute a funcţionarilor fiscali. În ziua de azi am spune că sistemul fusese privatizat, prin aceea

că sindicatele perceptorilor ofereau Coroanei bani pentru dreptul de a stoarce maximum posibil de la nefericitul contribuabil. De asemenea, sistemul era ilogic şi nedrept. Provinciile de graniţă, cum ar fi Bretania şi Languedocul, cunoscute sub numele de *pays d'états* (provincii de stări), aveau posibilitatea de a negocia impozite mai puţin împovărătoare, în timp ce restul Franţei, *pays d'élection* (provincii de elecţiune), trebuia să plătească până la ultima centimă. Mai presus de orice, cauza cea mai importantă a problemelor financiare ale regatului era războiul. În mod mai mult sau mai puţin justificat, cardinalii au angajat Franţa într-o luptă sângeroasă şi de durată împotriva Habsburgilor, luptă mare consumatoare de resurse financiare.

Consecinţele acestei lipse permanente de lichidităţi vor fi descrise în capitolele următoare. În acest moment este suficient să amintim că, pentru a aduna imensele sume de bani necesare, conducătorii politici ai Franţei au trebuit să improvizeze şi să dezvolte un aparat administrativ complex şi în continuă dezvoltare. Istoricii moderni au denumit aceste dezvoltări „statul războinic". Deşi a existat o oarecare continuitate, în sensul că statul războinic s-a dezvoltat pe temelia unor instituţii deja existente, au existat şi importante schimbări. În particular, birocraţia centrală a devenit mai profesionistă, în timp ce în provincie autoritatea guvernamentală a fost considerabil întărită de intendenţi. La fel de importantă a fost abila exploatare a instituţiei patronajului de către Coroană. După cum observă Sharon Kettering, „patronajul ca tehnică de control politic şi ca motiv de acţiune politică a fost insuficient scos în evidenţă de istoricii statului francez din perioada modernă timpurie". Cardinalii au folosit aceste tehnici pentru a învinge opoziţia generată inevitabil de costurile şi pierderile cauzate de război. Puterea guvernării regale a fost puternic extinsă, indiferent dacă aceasta se numeşte „absolutism" sau nu, dar nu fără dificultate sau fără reacţii adverse temporare, cum a fost Fronda.

Daţi fiind parametrii pe care tocmai i-am descris, avea Coroana de ales cu privire la adoptarea unor anumite măsuri? Foarte posibil că nu. Decizia crucială - la care ar fi existat categoric o alternativă - a fost războiul. Având în vedere această decizie şi permanenta nevoie de bani, cardinalii au desfăşurat manevre pe cât de eficiente posibil. Ei au trebuit să ia în considerare dinamica politico-socială descrisă mai sus. Cardinalii au fost politicieni realişti şi chibzuiţi, care au făcut maximum posibil în

împrejurările date. Dacă au fost perfect conștienți de consecințele acțiunilor lor, dacă au luat întotdeauna deciziile cele mai oportune, dacă politica lor a adus sau nu beneficii poporului francez, sunt chestiuni la care vor răspunde capitolele următoare.

3 Un cuplu nefericit

În ceea ce privește istoria Franței în perioada 1610-1661, există cel puțin un element unificator. Mai bine sau mai puțin bine, națiunea a fost guvernată teoretic sau practic de unul din membrii unui ciudat parteneriat marital, în speță Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria. Vom încheia demersul nostru cu privire la starea națiunii printr-o privire asupra acestui cuplu nepotrivit și lipsit de afecțiune.

Că mariajele dinastice sunt rareori bazate pe preferințele celor direct implicați, și cu atât mai puțin pe orice urmă de dragoste, este o afirmație de domeniul evidenței. O excepție a reprezentat-o căsătoria surorii lui Ludovic, Henriette-Marie, cu Carol I al Angliei; după un început cam abrupt, a devenit o reușită. Ironie, deoarece puține trebuie să fi fost căsătoriile atât de lipsite de afecțiune ca aceea a lui Ludovic al XIII-lea cu Ana de Austria. În această privință, ca și în altele, odraslele lui Henric al IV-lea nu au avut același noroc.

Deja am fost martorii suferințelor lui Ludovic al XIII-lea provocate de părinți sau de medici. Nu este de mirare că a devenit un adult neplăcut, neîncrezător, crud și răzbunător. Între hobby-urile sale putem aminti gătitul - omletele sale erau celebre -, ceasornicăria și șoimăritul. O sursă de plăceri deosebite pentru rege o constituia smulgerea penelor din coada porumbeilor și a ghearelor șoimilor, pentru a prelungi distracția; de fapt, monarhul se desfăta privind acest spectacol în propriul său birou. De asemenea, Ludovic era inteligent, cu o fire poruncitoare și devotat sarcinii sale de conducător al Franței. Era un catolic fervent, care își lua foarte în serios obligațiile de rege și de creștin. Dar era dificil să-i fii apropiat și la fel de dificil să te comporți în compania sa. Richelieu, care-l cunoștea mai bine ca oricine, spunea că avea mai multe probleme cu cei doi metri ai biroului regelui decât cu toată Europa. „Dacă accepta două propuneri din patru, eram un om norocos", obișnuia să spună cardinalul. În prezent, istoricii cred că opiniile regelui aveau o importanță mai mare decât cea

Regina Ana de Austria, soția lui Ludovic al XIII-lea, portret atribuit lui Charles Beaubrun

recunoscută de propaganda pro-Richelieu. Poate că această situație a fost cel mai bine sintetizată de un curtean, care a spus: „Ludovic al XIII-lea dorea să fie condus, dar nu avea prea multă răbdare".

În multe privințe, Ludovic al XIII-lea era în mod clar monarhul de care Franța avea nevoie și îl merita. El personifica multe dintre caracteristicile societății despre care am discutat. Era virtuos, auster și puritan. I se spunea „Ludovic cel Drept". Într-o scrisoare adresată cancelarului Séguier, regele arăta: „Îmi veți face o nespusă plăcere dacă veți pedepsi rostirea sudalmelor și blasfemiilor care au ajuns un lucru obișnuit, nu numai în Paris, ci și în întreaga Franță, pentru a nu mai vorbi de hoții, omoruri și dueluri".

Ana de Austria se deosebea mult de soțul ei. Regina avusese o copilărie stabilă și afectuoasă, fiind o persoană cât se poate de normală. Nu era deosebit de inteligentă, oarecum frivolă și deloc pregătită pentru a deveni regină atunci când a ajuns în Franța, la vârsta de doisprezece ani. În timp, ea a învățat regulile bunului simț și pe cele ale prudenței. Dar învățătura s-a dovedit lentă și dureroasă. La început era singură și speriată, tânjind după veștile de la familie și după legăturile cu scumpa ei Spanie, pe care știa că nu avea să o mai revadă niciodată. Bineînțeles, dacă nu avea să fie trimisă acasă în urma căderii în dizgrație, soartă pe care o bănuia în afara oricărei discuții.

Ana și Ludovic nu se agreau unul pe celălalt. Drumurile lor au fost diferite. Cei doi soți au avut rareori relații sexuale. În 1622, Ana a pierdut o sarcină, într-un fel care a reușit să distrugă orice urmă de afecțiune sau respect pe care Ludovic o mai avea pentru soția sa. Una dintre puținele surse de bucurie ale Anei era compania doamnelor sale de onoare, inclusiv inteligenta și cam zăpăcita ducesă de Chevreuse. Această seducătoare aducătoare de necazuri a convins-o pe Ana, însărcinată în șase săptămâni, să ia parte la o cursă într-una dintre galeriile Luvrului. Ana s-a împiedicat în rochie, a alunecat și a pierdut sarcina. Furia lui Ludovic a fost de înțeles, deși total neplăcută pentru sărmana sa soție. Rațiunea sa de a exista era aceea de a da naștere unui fiu. Astfel, a dezamăgit Franța, pe soțul ei și pe sine însăși, într-o manieră de neiertat. Ludovic a surghiunit-o pe ducesă de la Curte și a izgonit-o pe regină din inima sa.

Încercările și suferințele Anei vor apărea din când în când în povestea noastră. Ludovic era în mod constant răzbunător și nedrept față de soția

sa. Când zăcea pe patul de moarte, regele a auzit sunetul îndepărtat al unui râs de femeie. „Trebuie să fie regina", a murmurat. Se înşela. Ana, greu de crezut, era distrusă de moartea soţului ei. Dar e la fel de greu de crezut că evenimentul nu era altceva decât o imensă uşurare pentru amândoi. Categoric, pentru prima dată în viaţă, Ana era liberă să trăiască, să fie ea însăşi. De asemenea, regina dispunea de o însemnată putere politică, după cum vom vedea mai târziu.

Deoarece ne aflăm în plină eră monarhică, aceste două persoane importante, dar nefericite, erau inevitabil importante. Cu alte cuvinte, *contau*. După cum am văzut, recent unii biografi au sugerat că libertatea de manevră a lui Richelieu a fost exagerată, atât de importante erau părerile regescului său stăpân, iar situaţia nu diferă cu mult în cazul dependenţei lui Mazarin de sprijinul Anei de Austria. S-ar putea argumenta chiar că titlul acestei cărţi poate induce în eroare. Categoric, cardinalii au avut importanţa lor, dar Ludovic al XIII-lea şi Ana de Austria au oferit epocii lor mult din unitatea şi stilul acesteia. Ambii au suferit mult. După cum la fel de mult au suferit şi supuşii lor.

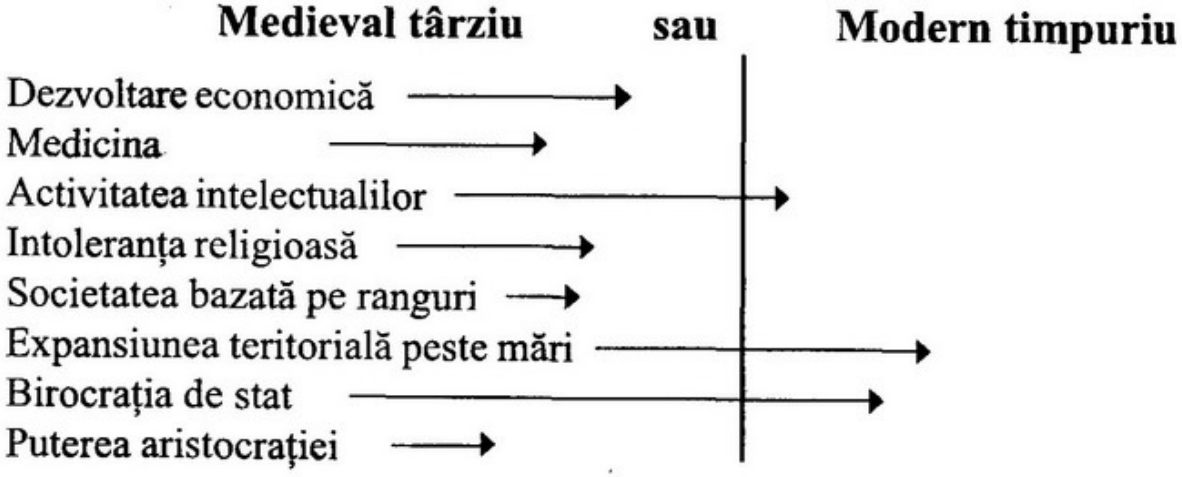

Rezumat - Starea unei naţiuni

Să luăm notiţe despre „Starea unei naţiuni"

Există mai multe modalităţi de a face note pe marginea unui capitol ca acesta. Una este să vă concentraţi asupra elementelor semnificative potenţial necesare pentru a vă susţine argumentele în eseuri despre politica

şi realizările celor doi cardinali. O altă soluţie este abordarea unor elemente cheie cum este patronajul, vânzarea slujbelor sau rivalitatea între nobilimea de spadă şi de robă. Dacă studiaţi Anglia din perioada Stuarţilor, puteţi realiza o comparaţie mult mai extinsă decât cea furnizată aici. Ar fi putut apărea un caz Grandier în Anglia arhiepiscopului Laud? Sistemul de impozitare era mai eficient în Franţa sau în Anglia? Care dinastie avea mai multe şanse în a-şi impune voinţa asupra naţiunii, Bourbonii sau Stuarţii? Unde era mai bine să fii ţăran, în Anglia sau în Franţa? Sau puteţi lua în considerare sugestia autorului, care consideră Franţa preponderent „medievală târzie" şi nu „modernă timpurie". Este posibil ca autorul să se fi grăbit cu această sugestie! Prezentaţi o listă a argumentelor în favoarea celor două caracteristici.

Notele voastre cu privire la evenimentele politice ale perioadei trebuie să clarifice problemele, opţiunile şi alternativele care stăteau în faţa guvernanţilor Franţei. De ce să nu încercăm să-l simpatizăm pe Ludovic al XIII-lea, dat fiind tipul de personalitate care-l caracteriza? Cum aţi fi abordat problemele cu care se confrunta Coroana? În următorul capitol vom discuta despre politicile adoptate de cardinalul Richelieu. Aceasta vă va ajuta să vă faceţi o imagine exactă cu privire la aspectele practice ale exerciţiului puterii în contextul în care a operat acesta.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Starea unei naţiuni"

Din nou, ca şi în Capitolul 1, deşi acest material vă este util pentru a răspunde la întrebări cu privire la Richelieu sau Mazarin, nu veţi avea prea multe întrebări referitoare direct la scena socială sau politică.

> „În Franţa începutului de secol XVII, exercitarea puterii aparţinea într-o mai mare măsură nobilimii decât Coroanei." Sunteţi de acord cu această afirmaţie?

În introducere, arătaţi că înţelegeţi sensul întrebării, care se referă la controversa cu privire la absolutism. Faceţi un scurt rezumat al interpretărilor clasice şi revizioniste.

Pentru a dezvolta răspunsul, argumentele trebuie concentrate pe de o parte în favoarea puterii aristocraţiei: instituţia patronajului, prestigiul nobilimii de spadă, puterea şi influenţa în continuă creştere a purtătorilor

de robă, limitarea puterii regale datorită distanţelor, lipsei unor instrumente de coerciţie şi a unui serviciu regal civil. Apoi trebuie accentuată influenţa potenţială a Coroanei, dacă atuurile acesteia erau valorificate cu îndemânare.

În concluzie, situaţi-vă de o parte sau de alta a baricadei. Acesta este genul de eseu în care verdictul pe care îl daţi nu influenţează nota primită; la urma urmelor, sunt multe de spus, indiferent de orientare. Cel mai important este un răspuns clar, într-un sens sau altul.

Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre „Starea unei naţiuni"

Cât de dureroase erau suferinţele poporului francez?

Citiţi cu atenţie opiniile lui Laubardement şi ale lui Gaston (pagina 28) şi programul susţinut de ducele de Ventadour (pagina 29). Răspundeţi la următoarele întrebări:

a) În ce mod aceste descrieri ale condiţiilor sociale din perioada respectivă pot fi utile istoricilor? (7 puncte)

b) Cât de perceptivi s-au dovedit autorii cu privire la adevăratele cauze ale sărăcirii poporului? (6 puncte)

c) Pe baza acestor documente şi a lecturilor suplimentare, ar fi potrivit să caracterizăm drept „caritabilă" societatea franceză a secolului al XVII-lea? (12 puncte)

Dacă nu reuşiţi să definiţi conceptul de „societate caritabilă" veţi avea mari probleme, deoarece, din multe puncte de vedere Franţa era într-adevăr caracterizată printr-o asemenea societate, dar în prezent priorităţile şi valorile morale ale acelei societăţi nu mai sunt de actualitate. Din nou, aceasta este o întrebare în care trebuie să rezistaţi impulsului fatal de a „predica".

În realitate, documentele indică faptul că pătura bogată a societăţii cunoştea, într-o anumită măsură, greutăţile celor săraci. Numai că Ventadour crede, cu siguranţă, că sufletele înfometate sunt mai importante decât trupurile suferind de inaniţie. Nu uitaţi să fiţi critici cu privire la sursele documentare. Laubardement încerca, fără îndoială, să-l impresioneze pe Séguier cu conştiinciozitatea şi compasiunea sa. Gaston dorea să-l atace pe Richelieu. Cu toate acestea, există o mulţime de dovezi care confirmă imaginea sumbră zugrăvită de aceste surse.

CAPITOLUL 3

Ministeriatul cardinalului Richelieu, 1624-1642

1 Introducere: Problemele importante

Este meritul lui Richelieu că a fost o figură cu mult mai marcantă a perioadei 1624-1642 decât Ludovic al XIII-lea, monarhul în slujba căruia se afla. Aceasta se datorează, fără îndoială, şi caracterului rezervat şi timid al regelui, care prefera să-şi susţină ministrul, decât să preia frânele puterii în propriile sale mâini, dar şi remarcabilelor aptitudini ale lui Richelieu. Cu toate că nu a fost decât un slujitor şi nu stăpânul statului, a fost un mare slujitor, care a dominat nu numai Franţa, ci şi Europa. După cum justificat afirmă un istoric francez, „Richelieu a fost cel mai mare slujitor public pe care l-a avut vreodată Franţa". Deci o parte din acest capitol va fi consacrată scopurilor şi realizărilor lui Richelieu, deoarece trebuie să i se facă dreptate.

Cu toate acestea, deşi alcătuirea unei imagini juste necesită o prezentare completă a operei creatoare a cardinalului ca om de stat, o adulare oarbă nu face parte din instrumentele istoricului. Aşadar, vom lua notă de costurile ridicate ale politicii lui Richelieu şi ne vom preocupa în egală măsură de reuşitele şi eşecurile sale. Cel mai important, vom privi cu un ochi critic justificările folosite atât de marele om însuşi, cât şi de numeroşii săi admiratori pentru suferinţele întâmplătoare cauzate de acesta.

În mod tradiţional, cardinalul Richelieu a personificat raţiunea de stat, adică ideea că, indiferent de consecinţe, orice acţiune făcută în interesul statului este justificată. Dacă politica lui Richelieu a adus tortură, privaţiuni, pierderi şi moarte pentru milioane de oameni, Richelieu a „justificat" probabil o asemenea tragedie în masă invocând interesele Franţei. Pe patul de moarte, cardinalului i s-a cerut să-şi ierte duşmanii. „În afară de duşmanii statului, nu am alţi duşmani", a replicat. Exact! Aşa cum simţea că nu are pe cine ierta, tot aşa credea că el nu are nevoie să fie iertat. Totul fusese făcut în slujba Franţei.

Totuşi, în cartea sa *Richelieu şi Olivares,* J.H. Elliott arată că tradiţia simplifică exagerat scopurile urmărite de cardinal. În ciuda faptului că sintagma *la raison d'état* era folosită de contemporanii săi, Richelieu însuşi o menţiona rareori. Nu fiindcă ar fi acceptat necesitatea unui asemenea concept, deoarece, în opinia sa, nu exista nici un conflict între moralitate şi interesele Franţei. Dimpotrivă, Spania era cea care punea în pericol pacea Europei, care agresa statele mici şi care submina interesele Bisericii catolice. Chiar alianţele Franţei cu protestanţii şi consecinţele sumbre ale războaielor prelungite de Richelieu pot fi justificate nu numai invocând interesele Franţei, ci şi idealurile nobile, creştine, pe care Franţa le apăra şi le conserva. În mod clar, aceste presupuneri ar fi fost contestate la Madrid, dar nu există nici un motiv de a pune la îndoială sinceritatea lui Richelieu sau încrederea în propria sa propagandă.

Poate că este de înţeles faptul că admiratorii cardinalului au preferat să invoce *la raison d'état* în sprijinul acţiunilor acestuia. Dar este oare suficient? În afară de întrebarea dacă într-adevăr politica lui Richelieu a adus beneficii Franţei, aici apare şi conflictul secular dintre moralitate şi politică. Richelieu nu este unicul om politic care a provocat suferinţa unei largi mase de oameni, chipurile în interesul statului. Dar, în calitate de cardinal al Bisericii catolice, el reprezenta prin excelenţă interacţiunea dintre principii şi utilitate. Poate reprezenta raţiunea de stat o scuză?

De fapt, deşi Richelieu a avut categoric critici şi inamici printre contemporanii săi, a beneficit de un tratament generos din partea posterităţii. Per total, presupusa sa abilitate şi loialitate faţă de interesele Franţei au fost acceptate cu foarte puţine rezerve, ceea ce se datorează şi faptului că era un expert în crearea propriei sale imagini. După cum se va vedea, atitudinea sa faţă de opinia publică era sofisticată, cardinalul fiind unul dintre primii manipulatori moderni ai mass-media. *Memoriile* şi *Testamentul politic* al cardinalului, care în mod aproape sigur nu au fost scrise de Richelieu, ci probabil inspirate de acesta, conţin punctul său de vedere. Istoricii l-au acceptat pe Richelieu ca pe un om autoritar, nemilos, care, cu toate acestea, a subordonat totul adevăratelor interese ale Franţei. Pentru compatrioţii săi, el este prototipul eroului patriot. Mai puţin justificat, şi anglo-saxonii au fost la fel de lipsiţi de simţ critic, aşezându-l pe Richelieu în galeria adversarilor Spaniei, alături de eroi protestanţi ca regina Elisabeta I sau Cromwell. La urma urmelor, nu

i-a tolerat Richelieu pe hughenoţi? În comparaţie cu contemporanii săi britanici, cu neputincioşii regi ai Angliei şi miniştrii lor incapabili, Richelieu impresionează prin aparenta sa eficienţă şi prin devotamentul său faţă de binele public.

În acest capitol, politica şi realizările lui Richelieu vor fi privite cu un ochi critic. Este foarte posibil să fi fost un om cu principii înalte (aşa cum o afirma singur) şi un mare om de stat, dezinteresat şi reuşit, aşa cum pretind admiratorii săi. Dar puţin scepticism judicios nu strică. Categoric, mai întâi trebuie stabilite obiectivele lui Richelieu, cu implicaţiile acestora pentru Franţa şi pentru întregul continent, şi trebuie recunoscute remarcabilele sale realizări. Dar de asemenea trebuie pusă problema dacă politica sa a fost într-adevăr în interesul Franţei şi în ce măsură costurile umane şi materiale atât de ridicate s-au justificat. Similar, deşi istoricul nu trebuie să se identifice cu Dumnezeu, într-o evaluare a lui Richelieu nu se pot scoate din discuţie aspectele morale. Cititorului i se vor prezenta dovezi şi va fi invitat să decidă în ce măsură cardinalul merită adulaţia şi respectul cu care a fost înconjurat.

2 Adevăratul Richelieu

Mai întâi, ce motivaţie aveau faptele lui Richelieu? Pentru o judecată nepărtinitoare, trebuie să-l înţelegem pe acest cleric mândru şi retras, ai cărui ochi marcaţi de durere ne fixează din portretul regal al lui Champaigne (vezi coperta). Care era trecutul său? Care erau priorităţile şi idealurile sale? A avut slăbiciuni, ca şi calităţi? Cum a ajuns la putere? Care a fost programul pe care plănuia să-l pună în practică la numirea ca prim-ministru? Trebuie să îl înţelegem corect pe adevăratul Richelieu.

Dacă opinia de până acum era că ascensiunea lui Richelieu la un rang înalt era inevitabilă datorită abilităţii sale indiscutabile şi în consecinţă de neoprit, în prezent istoricii se întreabă dacă rezultatul era la fel de inevitabil. Armand du Plessis de Richelieu s-a născut la Paris la 9 septembrie 1585, ca al treilea fiu al lui François du Plessis de Richelieu, nobil de spadă, şi al Suzannei de la Porte, fiica unui prosper avocat din Paris. La botez, pe leagănul său stătea scris „Armand în slujba regelui", cuvinte ce aveau să se dovedească profetice. Băiatul a avut noroc cu tatăl său; acesta fusese mareşal al curţii în vremea lui Henric al III-lea,

post în care fusese implicat în disputele juridice ale regelui, organizarea aprovizionării şi supravegherea „fiicelor plăcerii", adică a prostituatelor angajate pentru a satisface poftele curtenilor. Fratele lui Richelieu fusese un soldat respectat, care pierise într-un duel în 1619. Până atunci, Armand fusese cunoscut ca „fratele lui Henri de Richelieu". Am văzut (pagina 35) cât de necesar a fost pentru Richelieu sprijinul lui Concini şi apoi al reginei-mame şi cât de senin şi-a părăsit protectorii atunci când aceştia nu l-au mai putut ajuta. În plus, istoricii au stabilit rolul bisericii în edificarea carierei lui Richelieu. Episcopia din Luçon a reprezentat prima sa bază de putere, cardinalul exploatându-şi rangul pentru a pretinde întâietate faţă de ceilalţi miniştri şi pentru ca regele să i se adreseze cu „vere". Norocul lui Richelieu nu a fost mereu acelaşi în drumul său spre vârf. El a învăţat importanţa atenţiei şi a disimulării. În final, ascensiunea a fost finalizată prin combinaţia uzuală de abilitate şi şansă.

Natura a fost inconstantă cu Richelieu. Nimeni nu i-a pus la îndoială forţa intelectului. Deşi a comis şi greşeli, ca toată lumea, abilitatea sa politică îşi merită faima. De asemenea, se bucura de o bogată imaginaţie. A sesizat importanţa coloniilor din Lumea Nouă şi i se atribuie, pe drept, înfiinţarea flotei franceze. A fost un pasionat patron al artelor, autor şi regizor al propriilor piese. A manifestat un interes particular în materie de parcuri şi nu numai că a supervizat construcţia de palate şi castele, dar a realizat şi planul de ansamblu al oraşului Richelieu, oraşul său natal din provincia Poitou. Pe de altă parte, cardinalul a realizat tot ce se putea realiza, în ciuda unei sănătăţi şubrede. Suferea de migrene care îl aduceau, zile întregi, într-o stare de prostraţie, era un martir al hemoroizilor, motiv pentru care şi-a procurat o dată relicvele unui sfânt, iar o circulaţie sangvină deficitară îi provoca degerături, furuncule şi inflamaţii purulente. Indigestia cronică şi insomniile erau tratate de medicii lui Richelieu, care îi luau sânge fără nici o milă; cardinalul scria: „doctorii îmi spun că îmi merge mai bine, dar nu pot să spun că am observat aşa ceva". În plus, cardinalul era vulnerabil din punct de vedere emoţional şi psihologic. În familia sa existau cazuri de nebunie. Fratele lui Richelieu, Alphonse, călugăr cartuzian, susţinea că era Christos, în timp ce sora sa nu se aşeza niciodată, fiind convinsă că avea fese din sticlă. Deşi Richelieu avea o sănătate mintală satisfăcătoare, era mereu nervos, plângea cu

uşurinţă („ori de câte ori doreşte", comenta ironic regina-mamă) şi era adesea cuprins de panică, având nevoie de sprijinul prietenilor săi.

Cardinalul avea mulţi prieteni. Îşi iubea nepoata şi era intim cu expertul său neoficial în afaceri externe, părintele Joseph, un călugăr capucin. Membrii echipei sale ministeriale aveau încredere în el şi îl respectau, în timp ce Ludovic al XIII-lea îi aprecia loialitatea şi îndemânarea. Uneori, masca de superioritate glacială şi calculată aluneca, lăsând să se întrevadă un spirit amical şi un simţ al umorului. Îşi poreclea afectuos apropiaţii (părintelui Joseph îi spunea „Tenebroso-Cavernoso", adică întunecat şi de nepătruns, iar Mazarin era „Nunzinicardo" - nunţiu mic şi drag); erau oamenii care îl puteau face să râdă. Richelieu se înţelegea bine cu pisicile. De altfel, era detestat şi temut. Îi erau atribuite puteri supranaturale. Se presupunea că are ochi hipnotici şi i se atribuia darul clarviziunii. Ana de Austria nu era unica persoană pe care Richelieu o îngrozea.

Care erau idealurile lui Richelieu? Cât de autentic era devotamentul său pentru Franţa? Cât de adânci erau convingerile sale religioase? Nemilos şi respingător, era oare un autentic om de principii? Un om ca Richelieu este greu de descifrat. Vom afla tot ce se poate afla despre slujba sa în serviciul regelui, evaluând progresiv devotamentul său faţă de ţară. În ceea ce priveşte ataşamentul său faţă de religie, e posibil să fim surprinşi sau nu de descoperirea unui istoric englez că „Monsieur de Luçon" era tratat de „gonnorhea inveterata" înainte de a pleca din Paris pentru a-şi lua dioceza în primire, acolo unde s-a dovedit a fi un episcop reformator, un cleric model. Implicarea lui Richelieu în războaie ridică serioase probleme morale. Cum reuşea cardinalul să împace rolul său de preot creştin cu o fire războinică? Un alt aspect care se pretează la critici îl constituie goana sa după bogăţie. Se pare că, în timp ce Franţa ajunsese la faliment, cardinalul acumulase o avere personală de 22 milioane de livre. În discursul rostit în Adunarea Stărilor Generale din 1614, Richelieu recomandase ca preoţii să ocupe funcţiile principale din stat, întrucât aceştia, în lipsa unei familii de întreţinut, nu erau interesaţi de aspectul material; totuşi, propria sa comportare este cea care infirmă acest argument. Poate că în această etapă ar fi bine să ne limităm la a reţine îndoielile care planează asupra idealurilor cardinalului şi să amânăm judecata finală pentru sfârşitul capitolului.

Există cel puțin o calitate pe care nici contemporanii, nici posteritatea nu i-o pot contesta lui Richelieu. Există un consens în privința faptului că, într-o măsură mai mare decât alți oameni politici, a avut scopuri clar definite. Chiar dacă nu putea anticipa viitorul în detaliu și era mai oportunist decât o recunoștea, avea un program bine conturat, bazat pe o percepere rațională a necesităților Franței. De îndată ce a devenit prim-ministru, i-a recomandat regelui aplicarea acestui program. Prioritatea sa de căpetenie era apărarea securității Franței, pe care o credea amenințată de Imperiul habsburgic. Richelieu era convins că această amenințare putea fi atenuată de o diplomație costisitoare și, în cele din urmă, de un război european important. Cardinalul știa că prețul plătit de Franța va fi unul ridicat, atât uman, cât și material. Suferință și lipsuri - sau sânge, sudoare și lacrimi - avea să fie darul lui Richelieu pentru poporul francez. Aceste consecințe mult prea previzibile vor avea implicații profunde pentru dezvoltarea politico-administrativă a Franței.

Dată fiind orientarea predominant externă a politicii lui Richelieu - sau, altfel spus, politica internă era dominată de cea externă -, vom avea în vedere mai întâi metodele sale de tratare a relațiilor internaționale, apoi vom explora impactul politicii externe asupra societății franceze. Este un scenariu complex, deoarece o situație duce inevitabil la alta. Astfel, prima noastră preocupare după examinarea politicii externe a cardinalului va fi conflictul acestuia cu opoziția organizată din interior, deseori stimulată de știrile sosite de peste hotare. Este necesară identificarea măsurilor prin care Richelieu a anihilat atentatele la adresa autorității stăpânului său și a sa personală. Apoi vom examina economia care a susținut nesfârșitele războaie ale lui Richelieu. Cum au fost mărite impozitele și ce s-ar fi întâmplat dacă sistemul fiscal n-ar fi adus suficiente venituri? Cum se obțineau bani de la o populație sărăcită și nemulțumită și cum au fost depășite obstrucțiile și sfidarea disperată și spontană? Cum a reușit guvernul regal să ducă această sarcină la îndeplinire? După ce vom avea un răspuns la aceste întrebări, putem proceda la o evaluare a personalității cardinalului.

3 Politica externă a lui Richelieu

După cum am văzut, politica externă a Franței în perioada administrației lui Richelieu a avut un singur scop fundamental: reducerea influenței Habsburgilor. Aceasta era percepută ca o necesitate absolută

pentru securitatea Franței. Argumentul era acela că Franța era „încercuită" de Spania și Italia, dominate de Habsburgi, la sud și sud-est, de Țările de Jos spaniole la nord-vest și de teritoriul Habsburgilor austrieci și al Sfântului imperiu romano-german dominat de aceștia, la est și nord-est (vezi harta de la pag. 158).

Istoria recentă a Franței demonstrase potențialul pericol reprezentat de această amenințare. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, împăratul Carol Quintul controla toate teritoriile Habsburgilor, inclusiv Spania. Puterea exercitată de acesta a fost un veritabil coșmar pentru conducătorii Franței, în speță Francisc I (1515-1547) și Henric al II-lea (1547-1559), care au purtat mai multe războaie într-o încercare - sortită eșecului - de a redresa balanța europeană a puterii în favoarea Franței. În final, Carol însuși a fost cel care a împărțit teritoriile Habsburgilor între fiul și fratele său, unul devenind rege al Spaniei, iar celălalt împărat al Sfântului imperiu romano-german. Cu toate acestea, împărțirea nu a însemnat finalul dominației habsburgice. În timpul domniei lui Filip al II-lea (1555-1598), Spania a concentrat trupe în Țările de Jos pentru a reprima revolta provinciilor nordice. Chiar dacă nu s-a reușit acest lucru, trupele spaniole au intervenit ocazional împotriva Coroanei franceze în timpul războaielor religioase (1559-1598). Un armistițiu de 12 ani între Spania și Provinciile Unite (statele olandeze rebele) a luat sfârșit în 1621. În 1625, trupele spaniole conduse de capabilul general Spinola au capturat importanta fortăreață Breda. Situația instabilă din regiune se regăsea și în nesiguranța din Germania, unde împăratul Ferdinand al II-lea de Habsburg câștigase victorii semnificative, dar cu asistență spaniolă, împotriva prinților germani protestanți. Aceste evenimente nu însemnau nimic bun pentru Franța.

Așa-numita politică externă a lui Richelieu era, prin urmare, o politică a războaielor. Totul depindea de rezultatul Războiului de treizeci de ani, care făcea ravagii în Europa (vezi pagina 15). Prin diplomație, intervenții indirecte (adică angajarea altora pentru a lupta în numele Franței) și în final prin intervenție directă, Richelieu a prelungit războiul pentru a preveni o extindere a puterii Habsburgilor. Realizările Franței la ieșirea din această perioadă sunt imposibil de înțeles dacă nu se cunosc cu claritate etapele de început ale războiului, deși în aparență acest scenariu nu are prea multe legături cu Richelieu. În realitate însă, aparențele sunt

înşelătoare, deoarece sub conducerea cardinalului Franţa a jucat un rol crucial în conjunctura respectivă.

a) Primele mişcări

Ne reamintim că predecesorii lui Richelieu au încercat zadarnic să controleze dezvoltarea alarmantă a puterii şi influenţei Habsburgilor. De exemplu, s-a negociat o căsătorie-alianţă între sora lui Ludovic al XIII-lea, Henriette-Marie, şi Carol, prinţul de Wales. Scopul acestei uniuni a fost de a obţine condiţii mai bune pentru catolicii englezi şi, în ultimă instanţă, de a împiedica Anglia să devină satelit spaniol, ceea ce nu era o imposibilitate, datorită dorinţei regelui Iacob I al Angliei de a realiza o căsătorie spaniolă pentru „Pruncul Carol", spre furia supuşilor săi protestanţi. Între timp, La Vieuville (pagina 15) a negociat o alianţă ofensivă şi defensivă cu olandezii şi a încercat să blocheze eforturile Spaniei de a domina regiunile Italiei de nord, de o importanţă stategică vitală.

Richelieu a primit sarcina de a finaliza aranjamentele pentru nuntă. În ciuda faptului că a acţionat fără greş, lucrurile nu au mers foarte bine. În ceea ce priveşte intrarea Angliei în tabăra inamicilor Spaniei, Carol I, care tocmai urmase tatălui său la tron, se declara foarte entuziast. În mai 1625 şi-a trimis favoritul, pe ducele de Buckingham, pentru a aduce mireasa în Anglia şi pentru a semna o alianţă anglo-franceză împotriva spaniolilor. Pentru Richelieu era deja prea mult; el îşi sfătui regele să respingă propunerea ducelui ca prematură. Franţa nu era încă gata de război.

Cu toate acestea, Richelieu nu poate fi acuzat de reacţia oarecum neconvenţională a Angliei. Buckingham a reacţionat la atitudinea negativă a Franţei prin avansuri la adresa reginei. Oare Ana l-a încurajat? Neglijată de soţul ei frigid şi lipsit de afecţiune, e posibil să fi cedat farmecelor strălucitoare ale lui Buckingham. Ce s-a întâmplat în realitate? Nu prea mult, după toate aparenţele. Este posibil ca Buckingham să o fi cuprins în braţe şi să o fi sărutat. Ludovic s-a înfuriat, pe bună dreptate, Ana s-a înspăimântat de reacţia soţului ei, iar Buckingham s-a indignat când i s-a cerut să părăsească rapid Franţa. Iar Richelieu? Cu ani mai târziu, i l-a prezentat Anei pe Mazarin cu următoarele cuvinte: „O să vă placă,

arată ca Buckingham". Cardinalul poate că s-a amuzat pe socoteala acestei poveşti jenante, dar lui i-a revenit sarcina de a repara stricăciunile.

Pentru că nu era nimic amuzant în înrăutăţirea relaţiilor dintre Anglia şi Franţa, care avea loc în acest moment. De vină era, în principal, Anglia. Buckingham îşi dorea revanşa pentru modul „scandalos" în care fusese tratat, în timp ce Carol, deocamdată în termeni nu prea buni cu tânăra sa soţie de origine franceză, n-a întreprins nimic pentru a-şi calma favoritul. Deci Buckingham s-a pus în fruntea unei expediţii de ajutorare a hughenoţilor din La Rochelle. În continuare vom vedea cât de mult a luat Richelieu în serios ameninţarea la autoritatea stăpânului său. El a făcut din alungarea englezilor şi înfrângerea totală a hughenoţilor o prioritate absolută, supraveghind personal campania. Deocamdată, nu se punea problema unei ambiţioase politici externe antihabsburgice, atât timp cât hughenoţii îşi păstraseră intactă capacitatea de a crea dezordine pe plan intern. În plus, se anunţa o dramatică lipsă de fonduri necesare pentru finanţarea unei campanii importante.

Astfel, măsurile iniţiale ale lui Richelieu împotriva Spaniei au fost mai degrabă prudente, implicând numai câteva iniţiative militare relativ reduse în nordul Italiei. Raţiunea care susţinea această politică era de a întrerupe legăturile dintre Milano, controlat de Spania, o zonă cu un productiv potenţial de recrutare, şi nordul Europei. În particular, Richelieu încerca să se asigure că trecătoarea Valtellina era în mâini sigure. O privire asupra hărţii de la pagina 158 va revela importanţa crucială a trecătorii pentru interesele Franţei şi ale Spaniei. Întăririle furnizate de Spania împăratului circulau pe acel traseu, ca de altfel şi ajutorul Franţei pentru aliatul său, Veneţia. Dacă „drumul spaniol" din Italia către Ţările de Jos şi Germania era dominat de Franţa şi de aliaţii săi, ameninţarea încercuirii habsburgice se diminua. Prin operaţii atent planificate, cu un grad de angajare redus, trupele franceze şi elveţiene au alungat trupele papale prospaniole din trecătoare în noiembrie 1624, iar în martie 1625 Franţa şi Savoia au atacat aliatul Spaniei, Genova, pentru a opri deplasarea trupelor spaniole prin trecătoare. Dar Richelieu s-a oprit aici. În anul următor s-a ajuns la un compromis privind trecătoarea prin Tratatul de la Monzón; Spania a acceptat suveranitatea cantonului protestant Grisons asupra trecătorii, iar Franţa şi-a retras trupele din regiune. Aceasta a dus la o alianţă franco-spaniolă împotriva Angliei (20 martie

1627), datorită căreia Spania a trimis o flotă pentru a contribui la înfrângerea nenorocoasei expediții conduse de Buckingham în La Rochelle.

Cu toate acestea, prietenia dintre Franța și Spania a fost tulburată de moartea ducelui de Mantua, în decembrie 1627. Pământurile sale, care includeau fortăreața cheie de la Casale, ce domina valea Padului (vezi harta pag. 158), au fost reclamate de ducele de Nevers, un aristocrat francez. În sens pur formal, Nevers trebuia să-l consulte pe împărat, deoarece Mantua era fief imperial (parte a Sfântului imperiu romano-german). În realitate, ducele mai întâi a ocupat Mantua și apoi și-a pledat cauza în fața lui Ferdinand al II-lea. Spania a intervenit în această zonă strategic sensibilă asediind Casale. În primăvara lui 1629, trupele franceze conduse de Ludovic al XIII-lea și de Richelieu au pustiit Savoia, aliatul Spaniei, și au ridicat asediul de la Casale.

Richelieu și-a fructificat succesul. A supravegheat capturarea fortăreței de importanță strategică Pinerolo în martie 1630, ceea ce a dus la o reacție a Spaniei și a imperiului; Spinola a reînceput asediul cetății Casale, iar Mantua a căzut în mâinile imperialilor. Trupele franceze au sărit în ajutorul celor din Casale. Cu toate acestea, iminenta confruntare a fost oprită de un călăreț inteligent care galopa între linii strigând: „Opriți-vă! Opriți-vă! Pace! Pace!". Numele său era Jules Mazarin, diplomat în serviciul papei, care negociase condițiile de încheiere a păcii. Prin Tratatul de la Cherasco (iulie 1630), lui Nevers îi reveneau Mantua și Montferrat, în timp ce Franța evacua Casale și înapoia Pinerolo Savoiei. Cu toate acestea, ultima concesie a avut un caracter temporar, deoarece ducele de Savoia a convenit în secret să vândă Pinerolo Franței.

Capturarea fortăreței Pinerolo a readus în atenția lui Richelieu implicațiile unui conflict cu Spania și cu imperiul. Într-un raport cardinalul pune în fața lui Ludovic al XIII-lea alternativele: sau predă Pinerolo de dragul păcii, sau îl păstrează și acceptă consecințele:

1 Pinerolo s-a predat. Este imposibil să descriem marea importanță a acestei cuceriri. Întrebarea constă în a afla dacă e bine să cumpărăm pacea și să cedăm Pinerolo sau să păstrăm cetatea cu prețul unui lung război... iar dacă banii ajung sau nu, este treaba

> domnului ministru de finanțe, care trebuie să înțeleagă că armata aceasta are nevoie de 1,8 milioane livre la fiecare trei luni pentru a supraviețui. Dacă mi se cere părerea, din locul în care mă aflu (Pinerolo) nu o pot da. Tot ce pot spune este că, dacă cetatea este păstrată și îngrijită, regele va fi arbitrul și stăpânul Italiei. Dacă o înapoiem, va trebui să ne luăm pentru totdeauna gândul de la Italia. Dacă regele va hotărî să fie război, atunci va trebui să renunțăm la toate planurile de liniște, redresare și reformă a regatului.

În ciuda pretențiilor de neutralitate ale lui Richelieu, preferințele sale se dovedeau a fi destul de clare. În final, Ludovic a urmat calea cardinalului și a ales războiul. Aceasta a fost o decizie foarte importantă, deoarece cercetările recente indică fără dubii costurile ridicate ale unei eventuale confruntări cu Habsburgii. În 1630, regele Spaniei și împăratul erau figuri care impuneau respect.

Totul mersese din plin pentru Habsburgi. Nu numai că spaniolii cuceriseră Palatinatul, situat periculos de aproape de granița franceză, dar în plus imperialii luaseră totul înaintea lor. Teribil de îngrijorați cu privire la siguranța lor, olandezii s-au aliat cu Christian al IV-lea al Danemarcei. Olandezii au angajat un mercenar, contele Mansfeld, care dispunea de o uriașă armată particulară. „Dumnezeu să-i apere pe cei din drumul lui Mansfeld", era o zicală a acelor vremuri. La drept vorbind, Mansfeld a creat mai multe probleme prietenilor decât dușmanilor săi. În 1626, la Lutter armata daneză și cea alcătuită din mercenari au fost învinse de generalul imperial Tilly, pentru ca în anul viitor să fie alungate din Germania. Un alt general al împăratului Ferdinand, periculos de ambițiosul Albrecht von Wallenstein, a încheiat cucerirea Boemiei și a adăugat și Mecklenbergul la posesiunile imperiale. Acum, Ferdinand era stăpânul Europei Centrale, de la Praga la Marea Baltică. În vara lui 1630 i-a adunat, încrezător, pe electori (prinții germani care aveau dreptul să aleagă împăratul când tronul era liber) la o dietă (întâlnire) imperială la Regensburg (Ratisbona). Scopul său principal era să-și vadă fiul ales rege al romanilor, titlu onorific acordat moștenitorului de drept al imperiului. Acest succes ar fi reprezentat finalul unui deceniu de succese pentru Habsburgi.

Printre reprezentanții puterilor străine prezenți la Regensburg se aflau și doi francezi: Brûlart de Léon, conducătorul oficial al delegației, și

„consilierul său teologic", călugărul capucin Joseph de Tremblay. Mai cunoscut sub numele de părintele Joseph, acest aristocrat ascetic era prietenul apropiat al lui Richelieu. Era un oponent fanatic al hegemoniei Habsburgilor ca şi Richelieu, deşi din motive bizare. Părintele Joseph visa la o cruciadă de eliberare a Pământului Sfânt din mâinile necredincioşilor turci. Deoarece încercările sale de a susţine cruciada la Madrid fuseseră întâmpinate cu indiferenţă, numai regele Franţei mai putea să o conducă. Pentru o reuşită, era necesară o creştinătate unită, inclusiv o Spanie înfrântă şi disciplinată, care să recunoască întâietatea stăpânului părintelui Joseph, „regele preacreştin". Astfel explica părintele capucin duşmănia Franţei pentru Spania catolică.

Părintele Joseph se bucura de încrederea totală a lui Richelieu. El avea instrucţiuni secrete de a împiedica alegerea fiului împăratului ca rege al romanilor şi a-i câştiga pe principii electori, mai ales pe electorul de Bavaria, ca aliaţi ai Franţei. După cum avea să se întâmple, misiunea părintelui Joseph avea să fie facilitată de succesele împăratului, care îi alarmaseră profund pe toţi principii germani. Protestanţii au fost îngroziţi de Edictul de restituire, care tocmai fusese emis de Ferdinand, prin care se ordona retrocedarea către Biserica catolică a tuturor pământurilor răpite acesteia începând din 1552. Astfel, electorii au fost cu uşurinţă convinşi să voteze împotriva fiului lui Ferdinand. De asemenea, ei le-au făcut pe plac părintelui Joseph şi lui Richelieu convingându-l pe împărat să renunţe la Wallenstein şi să accepte reglementarea chestiunii italiene conform prevederilor Tratatului de la Cherasco. În plus, în mai 1631 s-a încheiat o alianţă franco-bavareză, ca rezultat al diplomaţiei părintelui Joseph. După cum bine remarca împăratul, „un biet capucin m-a dezarmat cu rozariul lui şi a reuşit să îndese şase pălării de electori în rasa sa îngustă".

Deşi Richelieu susţinea cu îndărătnicie că problema italiană se putea rezolva mai bine, părintele Joseph s-a întors de la Regensburg în triumf. Franţa devenise protectoarea principilor germani şi a „libertăţii" (privilegiilor) acestora împotriva imperialilor habsburgici. Dar Richelieu ştia că realizările diplomatice aveau o limită. Franţa putea fi salvată din încercuirea imperiului numai pe cale armată. Dar armata franceză nu era încă pregătită pentru un război european major. Salvarea avea să vină din nord, unde un campion era gata să intervină.

b) Intervenţia suedeză

Printre marii comandanţi de oşti ai Războiului de treizeci de ani se aflau mai mulţi excentrici. Între aceştia se numărau Wallenstein, sclavul astrologiei, mereu consultându-şi horoscopul, şi Mansfeld, care, deşi bolnav de moarte, s-a ridicat din pat şi şi-a primit moartea în armură. Dar nici unul nu-l întrecea pe regele Gustav Adolf al Suediei. Acest comandant miop şi cu părul în dezordine, care inventase şarja de cavalerie modernă, era un geniu militar. Curajul său fizic era legendar. Imun la pericole, îşi conducea armatele de pe front. „La ce foloseşte un rege închis într-o cutie?", întreba atunci când consilierii săi îi reproşau lipsa de interes pentru propria sa siguranţă. „El îşi închipuie că vasul pe care se află nu se poate scufunda", afirma un contemporan referindu-se la credinţa lui „Iosua evanghelicul" (una dintre poreclele lui Gustav Adolf) în protecţia divină. Oamenii săi îl venerau şi erau gata să-l urmeze oriunde.

Acest războinic protestant era neobişnuitul aliat pe care Richelieu îl recrutase pentru cruciada sa antihabsburgică. Prin tratatul de la Bärwalde (ianuarie 1631), negociat în numele Franţei de baronul de Charnacé, Gustav a acceptat să invadeze Germania cu 30 000 de infanterişti şi 6 000 de cavalerişti, în schimbul a un milion de livre pe an, timp de cinci ani. De asemenea, Gustav a promis să respecte religia catolică şi să nu atace Bavaria dacă aceasta rămânea neutră. Astfel a încercat Richelieu să reconcilieze acordurile cu prietenii săi catolici din Germania şi campionul său protestant din Suedia. În realitate, dacă Richelieu şi-a imaginat că noul aliat se va supune cu docilitate regelui Franţei şi cardinalului său, se înşelase serios; evenimentele aveau să arate că acela care angajase un asemenea „muzicant" n-avea să aibă parte de „sunete" prea plăcute. Gustav a acceptat bucuros banii Franţei, care aveau să-l scape de unele dificultăţi financiare temporare, dar el avea propriile sale motive pentru a invada Germania. Gustav Adolf era personificarea imperialismului suedez care ardea de dorinţa de a domina malul sudic al Mării Baltice, pentru a nu mai vorbi de faptul că regele Suediei s-a văzut brusc salvatorul, trimis de Dumnezeu, al protestantismului german.

Dacă protestanţii germani doreau sau nu să fie salvaţi de Gustav Adolf, e altă poveste. Cu toate acestea, imperiul a jucat exact cum îşi dorea acesta. Mai întâi, principalii electori protestanţi, Johann Georg de Saxonia şi Georg Wilhelm de Brandenburg, nu au reuşit să-l convingă pe împărat

să revină asupra Edictului de restituire; dacă Ferdinand ar fi fost de acord, principii l-ar fi sprijinit în războiul contra Suediei. În al doilea rând, armata imperială condusă de Tilly a comis cea mai cruntă atrocitate a unui război atroce, jefuirea oraşului Magdeburg. Protestanţii germani s-au aliat cu Gustav Adolf. Plin de indignare, acesta a măturat nordul Germaniei ca un înger al răzbunării. La 17 septembrie 1631, la Breitenfeld a avut loc una dintre bătăliile decisive ale secolului. Gustav, „Leul Nordului", a anihilat armata imperială. Germania era la picioarele sale.

Iar Gustav avea intenţia să-şi exploateze victoria la maximum. Saxonii au fost dispersaţi pentru a restabili protestantismul în Boemia, în timp ce „Iosua evanghelicul" a condus armata suedeză prin Franconia şi Turingia în Renania, luând în stăpânire posesiuni ale aliaţilor catolici ai lui Richelieu. „Ţine-ţi zăvodul în lesă!", au strigat aceştia. Numai că Richelieu a descoperit că era incapabil de o atare faptă, deoarece Gustav a umilit o delegaţie franceză condusă de nepotul cardinalului, de Brézé, care i-a cerut să evacueze Renania. Tot ce au putut face francezii a fost invadarea Lorenei, pentru a-şi proteja propria frontieră estică de aliatul lor suedez. În primăvara lui 1632, după ce Maximilian l-a provocat pe Gustav prin recucerirea Bambergului, suedezii au invadat Bavaria. Când Gustav a curăţat Münchenul aşa cum Christos i-a alungat pe negustori din templu, Richelieu a ajuns pe cumile disperării.

Dar nici pentru prima şi nici pentru ultima oară, norocul l-a ajutat pe cardinal. Întrucât împăratul Ferdinand îl rechemase pe Wallenstein, imperiul era capabil să adune o armată de dimensiuni considerabile. O bătălie titanică a avut loc la Lützen la 16 noiembrie 1632, unde din nou armata imperială a fost zdrobită. Dar „Leul Nordului" a căzut în luptă, conducându-şi ca de obicei cavaleria în mijlocul bătăliei. Astfel, Richelieu a scăpat de neascultătorul său mercenar, dar faptul că Gustav a fost împuşcat în spate a alimentat zvonuri conform cărora regele Suediei fusese asasinat din ordinul cardinalului. Această afirmaţie nu a fost niciodată dovedită, dar moartea regelui era categoric convenabilă, iar zvonurile au fost o confirmare a reputaţiei internaţionale de intrigant a lui Richelieu.

În realitate, era dificil să-l mulţumeşti pe Richelieu. Lipsit de orice sentimente, el îi scria lui Ludovic al XIII-lea: „Dacă regele Suediei şi-ar fi amânat moartea cu şase luni, se pare că treburile majestăţii voastre ar fi fost într-o mai mare siguranţă". Evident, problemele Franţei nu se

terminaseră. Încercările lui Richelieu de a poza în apărător al libertăţilor principilor germani deveneau tot mai puţin credibile, pe măsură ce Gustav distrugea nepedepsit tot ce întâlnea. După moartea sa, principii catolici au trecut în tabăra împăratului. Deci singurii pe care Richelieu mai putea să-i controleze erau protestanţii. La Heilbronn aceştia au convenit să continue războiul în alianţă cu suedezii, conduşi acum de regentul Axel Oxenstierna.

Richelieu îşi juca atent cărţile, deoarece imperiul şi spaniolii se pregăteau pentru spectacolul final. Cardinalul a încheiat ocuparea Lorenei şi s-a luptat cu suedezii pentru capturarea unor oraşe cheie din Alsacia, cum era Philippsburgul. De asemenea, la începutul lui 1634 l-a sfătuit pe Ludovic al XIII-lea să respingă propunerile de alianţe militare venite de la danezi, iar apoi de la suedezi. Poate că precauţiile sale erau justificate. Dar la fel de posibil era ca printr-o politică mai agresivă să se evite dezastrul care se prefigura. Fratele Anei de Austria, Cardinalul Infante, a ridicat la Milano o armată formidabilă, pe care s-a gândit să o trimită în Ţările de Jos. Deoarece drumul prin Alsacia şi Lorena aparţinea acum Franţei, el a trecut în Germania prin trecătoarea Valtellina. La 6 septembrie 1634, la Nördlingen, armata spaniolă a învins categoric armata protestantă a Ligii de la Heilbronn. Din nou Habsburgii triumfau.

Robin Briggs este de părere că Spania ar fi avut avantaje pe termen lung dacă pierdea bătălia de la Nördlingen. Dacă ar fi fost înfrânţi, spaniolii ar fi trebuit aproape sigur să se abţină de la intervenţia într-un conflict în nordul Europei. Apoi şi-ar fi consolidat controlul asupra propriului imperiu şi s-ar fi salvat de alţi 25 de ani de război obositor. Argumentul este plauzibil. Ceea ce nu poate fi pus la îndoială este că Nördlingen a fost o catastrofă majoră pentru Richelieu. De planurile sale se alesese praful. Încercările sale de a-i învinge pe Habsburgi cu mâna altuia, fără a implica Franţa, au dus la dominarea Europei de către spanioli. Numai intervenţia directă a Franţei putea răsturna situaţia. Contrar mitului că Richelieu a luptat cu măiestrie folosind sânge suedez şi german până când Franţa avea să fie pregătită pentru război, Franţa nu era deloc pregătită, după cum aveau să o demonstreze următoarele câteva luni de campanie. În plus, Richelieu avea o imagine incomodă de salvator al protestantismului european, o situaţie cel puţin ciudată pentru cardinalul prim-ministru al Franţei catolice. După cum arăta Wilhelm de

Hessa-Kassel, „Casa de Austria doreşte să subjuge întreaga Germanie, stârpind libertatea şi religia reformată. Deci în această situaţie extremă trebuie să privim spre Franţa".

c) Franţa în război, 1635-1642

În ultimii şapte ani ai ministeriatului său, Richelieu devenise omul cel mai urât din toată Franţa. Nu mai putea conta nici pe sprijinul lui Ludovic al XIII-lea, deoarece, dat fiind că regele aştepta rezultate, seria de înfrângeri l-ar fi putut pune în pericol pe prim-ministru. După cum vom vedea în continuare, războiul purtat de Richelieu a provocat suferinţe acute în Franţa. Implicarea directă în conflict era la fel de nepopulară ca şi cooperarea cardinalului cu protestanţii. Pentru că Franţa era acum aliată cu olandezii şi suedezii, în timp ce Richelieu recrutase mii de germani protestanţi în armata franceză: „Înrolarea atâtor hughenoţi (cuvânt folosit de Richelieu) este jenantă, dar oamenii buni sunt greu de găsit". Bigoţii nu aveau să-l ierte niciodată. Şi pentru a înrăutăţi lucrurile, cardinalul nu a obţinut victoriile care i-ar fi justificat acţiunile.

Richelieu a insistat ca Franţa să declare război Spaniei şi nu împăratului, iar înştiinţarea oficială să fie înmânată Cardinalului Infante la Bruxelles (mai 1635). Cu toate acestea, spaniolii şi imperiul au colaborat îndeaproape. În curând, protestanţii au ridicat vocea. Suedezii nu doreau să lupte împotriva spaniolilor şi au refuzat să colaboreze cu Franţa. În curând, Franţa a fost izolată. Astfel, se materializase chiar conjunctura pe care Richelieu nu o dorea. Franţa rămăsese la bunul plac al puterilor habsburgice înconjurătoare.

Armata franceză nu era în stare să treacă printr-o asemenea încercare. Era prost condusă, lipsită de coordonare şi cu o disciplină precară. Nu existau niciodată suficiente fonduri pentru aprovizionarea sau plata trupelor. Astfel, acestea trebuiau să trăiască pe cont propriu, prin extorcări şi jafuri, iar în primele luni ale războiului victima a fost Franţa însăşi. Richelieu a realizat care era calitatea armatelor franceze lipsite de experienţă, în comparaţie cu trupele spaniole şi cele imperiale, călite în lupte. Estimarea sa s-a dovedit exactă, aşa cum o arăta mercenarul englez Sydnam Poyntz:

Armata franceză a fost cea mai minunată privelişte pe care mi-a fost dat să o văd, o mulţime de cai şi oameni viteji urcând un deal într-o ordine neştirbită; în prima zi purtau toţi veşminte de călărie stacojii şi cu dantelă argintie; în ziua următoare, lepădaseră hainele, purtând cu toţii armuri strălucitoare cu pene minunate la privit. O dată cu venirea iernii, amândouă taberele s-au retras, dar francezii s-au ridicat întâi, neputând îndura atâta greu ca germanii, iar toată vitejia cu care se făliseră la venire se risipise; când au plecat, n-am mai văzut nici veşmintele cele stacojii şi nici penele cele falnice, ei furişându-se unul câte unul din tabără. Şi se pare că mare parte din vitejii lor cai pieriseră sau fuseseră mâncaţi, fiindcă prea puţini am apucat a vedea la plecare şi nici nu am auzit atâtea nechezături ca în ziua sosirii lor.

În 1636, cunoscut sub numele de „anul Corbie", Franţa a ajuns la perigeu. Armatele imperiale au invadat Burgundia, iar spaniolii Picardia, având în faţă o rezistenţă mult prea slabă. Cardinalul Infante a capturat Corbie, la numai 130 km de Paris, iar cavaleria sa a ajuns la Compiègne. Parisul a fost cuprins de panică. Mii de parizieni au fugit spre sud, exact cum aveau să procedeze urmaşii lor în iunie 1940, când panzerele lui Hitler măturau nordul Franţei. La o şedinţă de consiliu, Richelieu a recomandat ca guvernul să se retragă pe Loara. Dar acum era perioada fastă a lui Ludovic al XIII-lea. El a respins sugestia primului său ministru şi a plecat pe front. Sub comanda sa, armata franceză a recapturat Corbie, iar perioada de criză a fost depăşită. Pentru Richelieu era prea mult. A intrat în panică, plângea şi leşina frecvent. „Nu mai alerga de colo-colo ca o găină plouată!", îl dojenea părintele Joseph. Richelieu şi-a revenit şi a început să bată străzile Parisului, asigurându-i pe cetăţeni că totul era în regulă, chiar dacă el nu prea credea acest lucru.

Cu toate acestea, roata norocului a început, încet-încet, să se întoarcă. Mai mulţi factori au lucrat în favoarea Franţei. Marina, sub comanda lui Sourdis, arhiepiscop de Bordeaux, a repurtat câteva victorii răsunătoare. În 1639, olandezii conduşi de Tromp au distrus o uriaşă flotă spaniolă ce se adăpostea lângă coastele Sussexului. Cea mai recentă achiziţie a lui Richelieu, mercenarul Bernard de Saxa-Weimar, a pus sub asediu fortăreaţa cheie de la Breisach în decembrie 1638, în timp ce părintele

Joseph se afla pe patul de moarte. „Breisach este al nostru!", a mințit Richelieu pentru a alina ultimele clipe ale prietenului său, dar cetatea a căzut câteva zile mai târziu. Când Bernard a dat a înțelege, lipsit de tact, că dorește să-și păstreze cucerirea, moartea l-a dat, providențial, deoparte. În septembrie 1640, d'Harcourt a redresat balanța puterii în Italia în favoarea Franței, readucând-o pe dezmățata soră a lui Ludovic al XIII-lea, Christine, pe tronul Savoiei. Dacă Franța fierbea de nemulțumiri și se puneau la cale comploturi contra lui Richelieu, Spania era într-o stare și mai precară. În 1640, Catalonia și Portugalia se revoltaseră. Olivares a pus condiții de pace pe care Richelieu, simțind că inamicii săi erau la ananghie, le-a refuzat. În 1641, împăratul Ferdinand al III-lea, care îi succedase tatălui său la tron în 1637, și-a manifestat de asemenea dorința de tratative. Astăzi, putem aprecia că Habsburgii se întinseseră prea departe și că ambițiile lor fuseseră stăvilite. Contemporanii sperau că acea pace va fi realizată într-o bună zi.

Ar fi greșit însă să exagerăm contribuția armatelor franceze la această răsturnare de situații. Istoricii aveau obiceiul de a accentua importanța reorganizării administrației militare de către ministrul de război al lui Richelieu, Sublet de Noyers. De asemenea, se mai argumenta că lenta, dar sigura subordonare a comandanților militari aristocrați față de intendenți a făcut posibilă coordonarea centralizată a ostilităților de către guvern. Se presupune că aceste reforme au determinat victoriile armatelor franceze. Pentru a face față armatei spaniole de aproximativ 80 000 de oameni, cei 20 000 de soldați francezi din 1635 erau cu totul insuficienți. Richelieu putea acoperi acest gol numai prin numirea tot mai multor ofițeri din rândul aristocrației, care aveau libertatea de a-și consolida grupurile armate pe cheltuiala guvernului. Aceasta a fost o inutilă încercare de a obține un oarecare control asupra presupusei armate regale. Ar fi fost cu mult mai oportun dacă Richelieu ar fi dat dovadă de realismul altor conducători ai epocii și ar fi angajat comandanți militari care să aibă mână liberă în a-și conduce armatele după bunul lor plac. Cardinalul nu dispunea nici de o armată regală sub un control strict, nici nu putea conta pe autofinanțarea comandanților militari.

Rezultatul? Un teatru al unui măcel costisitor și venal. Supraabundența de candidați pentru funcții era la ordinea zilei, ceea ce nu era prea simplu, datorită faptului că armata era unica meserie onorabilă și, în plus, aducătoare de profit. Jocul preferat al comandanților regali era de a-l

păcăli pe rege prin „împrumutarea" de trupe de la alte regimente sau prin recrutarea temporară a țăranilor pentru a-şi umfla trupele la inspecții. Intendenții se plângeau că şefii militari se lăudau deschis cu reuşita de a păcăli guvernul. Departe de a-i domina pe generali, intendenții aveau numai posibilitatea de a exercita controlul prin semnalarea abuzurilor. Intendenții nu aveau cum să-i determine pe ofițeri să accepte disciplina militară sau să respecte ordinele primite, după cum nu aveau posibilitatea de a-i împiedica pe aceştia să-şi părăsească trupele şi să o şteargă la Paris când campania devenea brusc prea grea pentru ei.

Cum a reuşit o astfel de armată să obțină vreun succes? Cum rămâne cu victoria câştigată de Condé la Rocroi în 1643 (vezi pag. 114), pe care Richelieu nu a trăit să o vadă, dar care, evident, a fost purtată după metodele sale? În prezent, istoricii privesc evenimentul de la Rocroi ca subit şi neaşteptat, un noroc chior. Ei arată că, în afară de Rocroi, armata franceză nu a câştigat nici o victorie decisivă până în 1658, când a învins în bătălia de la Dune grație ajutorului dat de tunicile roşii ale lui Cromwell. Tot ce se poate spune despre armata franceză este că spaniolii nu au reuşit să o distrugă. De fapt, era vorba de un conflict între doi uriaşi obosiți, conflict în care Franța a reuşit să rămână în picioare un timp mai îndelungat. Aşa cum era, pacea pe care o dorea Richelieu părea că se îndepărtează din ce în ce mai mult. Urmărit de intrigi şi suferind de torturile unei sănătăți şubrede, ultimele zile ale lui Richelieu nu trebuie să fi fost prea fericite.

Cu toate acestea, dintr-un punct de vedere, cardinalul îşi atinsese scopurile. Habsburgii fuseseră opriți, chiar dacă nu şi învinşi. Se duseseră însă luptele necesare victoriei finale. Acum, Franța era recunoscută ca protector al principilor germani, având capete de pod pe Rin. Spre sud provincia Rousillon fusese anexată, iar Lorena fusese ocupată la vulnerabila frontieră estică. În Europa se crea un vid de putere pe care Franța putea, în cele din urmă, să-l exploateze, în condițiile în care pretențiile suedeze la hegemonia Europei dispăruseră, iar Germania era devastată. În ceea ce priveşte Anglia, Richelieu l-a sfătuit cu abilitate pe Ludovic al XIII-lea să nu-şi susțină cumnatul, pe Carol I, împotriva Parlamentului, deoarece cardinalul ştia cum să recunoască un perdant. În orice caz, diversiunea războiului civil ar fi înlăturat orice posibil rival la dominația franceză asupra Europei. *Le grand siècle* (marele secol) se întrezărea. Dar cu ce preț?

4 Războiul împotriva inamicului intern

În acest moment, am stabilit că politica externă adoptată de Ludovic al XIII-lea şi de cardinalul său a implicat Franţa în război, la început indirect, la o scară restrânsă, iar din 1635 printr-o confruntare directă şi sângeroasă cu forţele habsburgice. Preţul plătit de Franţa a fost imens: mii de morţi, zeci de mii de răniţi sau suferind privaţiuni în urma invadării unor întregi provincii de către inamic sau, ceea ce era deseori mai rău, datorită ocupaţiei armatei franceze, la care se adăuga, pentru toţi, şi povara unor impozite ridicate. Inevitabil, guvernul a devenit extrem de nepopular, autoritatea sa era pusă la îndoială, priorităţile sale nu mai erau recunoscute. După cum am văzut, Richelieu a reacţionat la această ameninţare prin crearea „statului războinic". El a întâmpinat criticile şi opoziţia cu capul sus, printr-o creştere puternică a autorităţii Coroanei, prin crearea aparatului politic şi administrativ necesar colectării impozitelor şi anihilării opoziţiei şi asaltându-şi criticii printr-o propagandă tendenţioasă. Ca să folosim cuvintele unui contemporan, „Richelieu mai degrabă distrugea decât guverna supuşii regelui".

Istoricii obişnuiesc să argumenteze că Richelieu a pus în practică un program atent plănuit pentru a întări autoritatea regală. Acest program se presupune că necesita în primul rând anihilarea tuturor celor trei surse de pericole externe: hughenoţii, nobilimea şi parlamentele. Categoric, Richelieu dorea să dea impresia că totul fusese gândit cu anticipaţie. Cu toate acestea, pare mai credibil faptul că Richelieu nu avea nici un fel de program în materie de probleme interne, orice opoziţie fiind tratată pe măsură ce apărea, de o manieră ad-hoc. În orice caz, niciodată lui Richelieu nu i-a stat în caracter să provoace probleme. Dar când autoritatea guvernului era pusă la încercare, scopurile finale ale cardinalului erau atinse prin înfrângerea criticilor şi a oponenţilor săi.

a) Hughenoţii

În primii 12 ani ai ministeriatului său, Richelieu s-a confruntat cu Habsburgii având o mână legată la spate. Hughenoţii încă mai reprezentau un stat în stat, a cărui securitate era asigurată prin garanţii politice şi militare incluse în Edictul din Nantes. După cum am văzut la pagina 15, încercările anterioare ale lui Ludovic al XIII-lea de a-şi aduce la ascultare

supuşii protestanţi s-au încheiat cu un eşec. În 1624, organizarea militară a hughenoţilor se afla încă sub conducerea nobilimii rebele, în timp ce fortăreţe ca La Rochelle erau în afara controlului regal. Dar hughenoţii înşişi erau pe bună dreptate temători, receptivi la argumentele liderilor lor mai înfierbântaţi, cum erau Rohan şi fratele său Soubise, în timp ce catolicii, mai ales bigoţii, se gândeau la perspectiva unei revanşe finale. Era o atmosferă generală de instabilitate şi tensiune.

Cu toate acestea, atitudinea lui Richelieu a fost una prudent-pragmatică. Ca episcop de Luçon, el le oferise iniţial hughenoţilor o „relaţie bazată pe dragoste". Dar episcopul nu avea nici o milă pentru eretici. El a instituit ordinele capucinilor şi ale oratorienilor pentru a-i converti pe hughenoţi la catolicism şi a demolat un *templu* hughenot care era prea aproape de catedrală. Pe de altă parte, îşi manifesta scepticismul relativ la convertirea forţată şi nu era adeptul provocării gratuite a hughenoţilor. Deşi cardinalul se temea de ameninţarea politică şi militară a mişcării hughenote, probabil că a preferat să nu trezească monstrul adormit.

Numai că hughenoţii înşişi au fost cei care au forţat lucrurile. În mai 1625, cetăţenii oraşului La Rochelle i s-au alăturat lui Sourdis, convinşi că vor fi urmaţi de coreligionarii lor din toată Franţa. În ciuda implicării armatelor regale pe un alt teatru de luptă (vezi pagina 58), aceasta nu s-a întâmplat. Ducele de Montmorency, aflat la comanda unei mari flote regale, l-a înfrânt pe Soubise, iar în februarie 1626 La Rochelle a acceptat condiţiile de pace ale lui Richelieu, condiţii nu prea generoase. Oraşul urma să-şi predea flota, în timp ce regele avea să instaleze garnizoane în Fort-Louis pentru a controla oraşul dinspre uscat, şi în Ile de Ré, pentru a tăia cetăţii accesul la mare. Amar deziluzionată, La Rochelle şi-a înfruntat din nou regele în anul următor, simultan cu răscoalele hughenote din sud şi o debarcare engleză în Ile de Ré, sub comanda ducelui de Buckingham. „Culmea nenorocirii", cum l-a denumit pe duce unul dintre criticii englezi ai lui Buckingham, era o combinaţie de automulţumire şi incompetenţă. După ce a respins oferta de negociere a armatei franceze, ducele nu a reuşit să captureze Ile de Ré şi a plecat, abandonându-i pe cei din La Rochelle în voia sorţii. Animat de curajul disperării, oraşul reuşi să reziste până la 28 octombrie 1628, moment în care foametea redusese populaţia de la 30 000 la 6 000 de oameni. Atât Ludovic al XIII-lea, cât şi Richelieu (în armură şi cizme) au luat parte la asediu.

Richelieu a conceput un zid din piatră în jurul deschiderii portului. Ludovic şi-a oferit ajutorul, mânuind un târnăcop, spre dezaprobarea lui Richelieu, care se temea probabil că va trebui să urmeze exemplul monarhului. Câteva luni mai târziu, cardinalul a oficiat triumfător liturghia în principala biserică din La Rochelle, pentru a consfinți revenirea oraşului la religia catolică.

În anul următor, Richelieu s-a reîntors la diplomație. Cardinalul a fost nemulțumit de jaful de o teribilă barbarie al oraşului Privas din Languedoc, comis de armata regală în mai 1629. Cu toate acestea, rezistența hughenotă a cedat. La sfaturile lui Richelieu, Ludovic a emis Edictul din Alès, care confirma stipulațiile religioase ale Edictului din Nantes, dar îi lăsa pe hughenoți complet inofensivi din punct de vedere militar. Armatele lor au fost risipite şi fortărețele demolate. Dar protestantismul a supraviețuit. Într-adevăr, se pare că numărul hughenoților a crescut între 1629 şi 1661.

Deşi Richelieu ar fi preferat ca hughenoții să fie convertiți, totuşi prioritățile sale de căpetenie fuseseră realizate, adică securitatea statului şi menținerea autorității regale. Problema militară şi politică reprezentată de hughenoți era acum rezolvată, aşa cum o demonstrau dorința lui Rohan de a lupta în numele regelui împotriva inamicilor săi de peste hotare şi loialitatea hughenoților pentru restul domniei lui Ludovic al XIII-lea şi în timpul Frondei.

b) Nobilimea

În timpul ministeriatului său, Richelieu a fost mereu pus la încercare de nobilime. Deşi, aşa cum am văzut în capitolul anterior, nu era împotriva nobililor. Cel mult, se poate spune că din motive bine întemeiate era împotriva *anumitor* nobili! El însuşi era un aristocrat. Se bucura când rudele lui încheiau căsătorii reuşite. Accepta optica generală conform căreia nobilimea reprezenta o elită a cărei rațiune de a fi o reprezenta serviciul militar. Nu a atacat niciodată exceptarea nobilimii de la plata impozitelor.

Cu toate acestea, Richelieu era perfect conştient de amenințarea reprezentată de nobilime la adresa stabilității politice şi a autorității regale, încă din 1559. Diferențele de ordin religios şi situațiile de minorat regal fuseseră perpetuu exploatate de nobilimea franceză cu egoism şi

cinism. Astfel, s-a conturat o situație specifică epocii medievale târzii, care amintește de falsul feudalism din Anglia secolului al XV-lea: o coroană slabă, aflată sub amenințarea unor supuși foarte puternici, susținuți de armate proprii. În centrul de putere al guvernării, intrigile nobilimii îi antrenau deseori pe prinții de sânge, în timp ce magnații locali își dominau provinciile prin construirea de cetăți întărite și prin exercitarea patronajului. Această imagine de coșmar era completată de intervenții străine, deoarece supușii regelui Franței îi invitau din toată inima pe englezi, olandezi și mai ales spanioli pe pământurile lor, pentru propriul lor interes. În general, nobilimea simboliza lăcomia. Pericolul pe care o aristocrație puternică îl reprezenta la adresa Coroanei era cât se poate de clar pentru Richelieu.

Nici nobililor nu le-a fost prea greu să realizeze amenințarea pe care o constituia Richelieu pentru propriile lor interese. Din ziua în care și-a preluat funcția și până în ultima zi a vieții, poziția sa de prim-ministru a fost șicanată de ura și gelozia marii nobilimi. Este posibil ca inamicii cardinalului să fi fost sau nu și dușmanii statului, dar categoric erau în număr foarte mare. Aceasta se datora și personalității nesuferite a lui Richelieu, căci nu avea deloc farmec personal și era prea ocupat cu convertirile. Exploata fără scrupule instituția patronajului, ceea ce i-a îndepărtat în mod inevitabil pe mai puțin norocoșii săi rivali. Cel mai important, poziția sa de prim-ministru a fost invidiată de cei ambițioși și atacată de adversarii politicii sale, mai ales de inamicii creșterii autorității regale.

Așadar, dacă dușmanii cu sânge albastru ai lui Richelieu doreau să domine Franța și să exercite monopolul asupra puterii, ar fi trebuit să obțină îndepărtarea antipaticului prim-ministru. Dacă rememorăm comploturile îndreptate împotriva lui Richelieu, merită să arătăm că și credibilitatea regelui însuși era pusă în joc, cel puțin atâta vreme cât cardinalul era preferatul monarhului în funcția de prim-ministru. Așadar, politica autoritarismului regal îndreptat împotriva reacțiilor aristocrației a generat apariția unui număr de intrigi și comploturi ce aveau ca scop răsturnarea lui Richelieu.

Care a fost factorul decisiv? Se pare că viața precară și instabilitatea favorurilor unui monarh imprevizibil și cu toane. În *Testamentul său politic*, Richelieu lasă frâu liber sentimentelor: „Capacitatea de a avea slujitori credincioși nu este cea de pe urmă dintre calitățile unui rege

bun". Numai că pe favorurile regale nu se prea putea conta, atâta vreme cât sănătatea regelui nu era cu nimic mai bună decât a lui Richelieu. Retragerea favorurilor monarhului şi, mai mult decât atât, moartea acestuia ar fi însemnat dezastrul lui Richelieu, semnalul pentru răzbunarea dorită cu atâta ardoare de inamicii săi din rândurile aristocraţiei.

O altă persoană intens interesată de sănătatea regelui era fratele său Gaston, duce de Orleans. O caracteristică importantă a comploturilor îndreptate împotriva lui Richelieu o constituia implicarea acestui aventurier fermecător, superficial şi distrugător. Până la naşterea, în septembrie 1638, a celui ce avea să devină Ludovic al XIV-lea, Gaston a fost moştenitorul tronului. Nu este de mirare că la naşterea „copilului minune", adică a nepotului său, Gaston a insistat să i se scoată hainele pentru a se asigura că într-adevăr era băiat. Gaston a exploatat apropierea sa de tron - fapt extrem de semnificativ, dacă ţinem cont de sănătatea precară a regelui şi de cota ridicată a mortalităţii infantile - ca şi ocaziile oferite de patronajul de la Curte pentru a-şi atrage în serviciul său un număr ce părea nesfârşit de nobili impetuoşi, pe care s-a grăbit să-i trădeze când comploturile sale erau descoperite. Este posibil ca lipsa sa de loialitate faţă de Ludovic al XIII-lea să-l fi antrenat şi în comploturi ce atentau la viaţa regelui şi în mod sigur l-a determinat să flirteze cu regina, cu care spera să se însoare în eventualitatea fericită a morţii fratelui său.

Sugestia lui Ludovic ca Gaston să ia în căsătorie o moştenitoare onorabilă, Marie de Montpensier, a determinat conspiraţia condusă de Chalais din primăvara lui 1626. Gaston s-a aliat cu bastarzii lui Henric al IV-lea, fraţii Vendôme, şi cu alţi nobili, între care se număra contele de Chalais, cu legături în Anglia şi Olanda. Cât de multe a ştiut Ana de Austria despre acest complot? Este o întrebare problematică, deoarece se pare că în planurile conspiratorilor intrau nu numai asasinarea lui Richelieu, dar şi detronarea lui Ludovic al XIII-lea, iar Gaston nu s-ar fi însurat cu o moştenitoare oarecare, ci chiar cu Ana de Austria, regina văduvă a Franţei. Cu toate acestea, spionii lui Richelieu au descoperit conspiraţia, au avut loc arestări, iar Gaston, după o perioadă în care cochetase cu fuga din ţară, a decis să se supună regelui. Richelieu a oficiat căsătoria lui Gaston, omul care ar fi trebuit să-l ucidă, cu moştenitoarea anterior respinsă, Marie de Montpensier. Chalais a fost condamnat la moarte ca ţap ispăşitor pentru prietenii săi sus puşi, care au încercat să-l scape răpindu-l pe călău şi

făcând să dispară securea. Dar toate au fost în van. Călăul a fost înlocuit cu un condamnat, care a avut nevoie de cincisprezece lovituri de spadă şi apoi de douăzeci şi nouă de lovituri de ciocan de dogar. Aceste detalii sinistre au contribuit la crearea reputaţiei de fire nemiloasă a lui Richelieu. El şi stăpânul său vorbeau serios. Ludovic i-a oferit lui Richelieu o gardă armată şi îi scria, în termeni prieteneşti:

1 Toate treburile mele, slavă Domnului, au mers bine de când v-aţi preluat funcţia. Am toată încrederea în voi, şi este adevărat că nimeni nu m-a slujit mai bine decât voi. Regina-mamă mi se alătură în această promisiune. De acum, oricine vă va ataca, eu vă voi fi
5 secundant.

Metafora cu iz duelist este ironică, întrucât Richelieu ataca acest privilegiu aristocratic. Am arătat importanţa codului cavaleresc în rândurile nobilimii. O insultă aruncată la beţie, un ghiont într-o stradă aglomerată, concurenţa la favorurile unei femei – iată tot atâtea motive pentru un duel. Numai că rezultatele acestor confruntări nu erau la fel de banale. Familii întregi erau implicate în certuri de lungă durată, care afectau legea şi ordinea chiar în Paris. De aceea, un edict din februarie 1626 a interzis duelul, iar participanţii erau ameninţaţi cu surghiunul şi chiar cu moartea, dacă duelul se solda cu victime. Asemenea edicte mai fuseseră emise în trecut, dar nu fuseseră luate în serios. La 14 mai 1627, Montmorency-Bouteville, un tânăr destrăbălat care avea 22 de omoruri la activ, a pus la cale un duel sub fereastra cardinalului în Place Royale, în plină zi. Unul din cei şase participanţi a fost ucis. Bouteville a fost arestat şi condamnat la moarte. Ludovic al XIII-lea a fost asaltat cu cereri de clemenţă, deoarece tânărul era un cunoscut membru al unei familii străvechi, avea o soţie însărcinată şi, în ultimă instanţă, îşi apăra privilegiile clasei din care făcea parte. Ludovic a început să şovăie. Numai că Richelieu i-a amintit monarhului că devenea responsabil de viitoarele decese provocate de dueluri şi că lipsa de impunere a propriei legi reprezenta un sever atentat la autoritatea regală. Astfel că „Ludovic cel Drept" a rămas pe poziţii, Bouteville şi-a primit pedeapsa, iar renumele lui Richelieu în rândul nobilimii a continuat să se degradeze.

Nobilimea nesupusă a fost una dintre numeroasele probleme discutate la Adunarea Notabililor (decembrie 1626 – februarie 1627), convocată

pentru a da criticilor guvernului impresia că se ţinea cont de părerile lor. A fost confirmat un edict din iulie 1626, prin care se ordona distrugerea tuturor castelelor, cu excepţia celor aflate la frontiere. Funcţiile de conetabil şi amiral al Franţei, care aparţineau în mod tradiţional nobilimii de viţă veche, au fost desfiinţate. Aceste măsuri erau clar îndreptate împotriva nobilimii. În plus, Michel de Marillac, păstrător al sigiliilor, a propus o reformă oportună prin care se reduceau cheltuielile şi se îmbunătăţea administraţia armatei. În cele din urmă, acest program de reformă a fost publicat sub numele de *Code Michaud* (porecla lui Marillac era Michaud).

Cu toate acestea, Richelieu nu era interesat de reforma administrativă. Aceasta reprezenta un dezavantaj, mai ales când inamicii săi semnalau costurile ruinătoare ale politicii externe a cardinalului, a cărui atenţie fusese distrasă de la reforma internă. Astfel, în următoarea conspiraţie au fost implicate nu numai personalităţi importante - regina-mamă, regina şi, natural, Gaston -, ci au intrat în joc şi interese politice autentice. În acest moment, bigoţii erau complet dezamăgiţi de Richelieu. Conduşi de Marillac şi de fratele său Louis, un general capabil, şi inspiraţi de influentul fondator al ordinului oratorienilor, cardinalul Bérulle, au atacat costisitoarea politică externă „protestantă" a lui Richelieu şi l-au acuzat de toleranţă faţă de hughenoţi şi de ignorarea cererilor populare de reducere a impozitelor. Reformele atât de necesare, cum erau cele incluse în *Code Michaud*, au fost sacrificate de dragul ambiţiilor internaţionale ale lui Richelieu. Caracterul evident justificat al acestor critici le-a mărit efectul, mai ales datorită faptului că Ludovic al XIII-lea era foarte credincios şi influenţat de învăţăturile bigoţilor. Iar regele nu era orb la suferinţele poporului său.

Criza a început în noiembrie 1630. În timpul campaniei de vară regele s-a îmbolnăvit şi a trebuit să lase conducerea armatei în seama lui Richelieu, precum şi să se supună îngrijirilor, implicit influenţei mamei şi soţiei sale. În toamna aceluiaşi an, Curtea a revenit la Paris. Maria de Medici şi Marillac erau siguri că acum regele era de partea lor şi că soarta primului ministru era pecetluită. Richelieu era disperat. În prezenţa regelui a avut loc confruntarea finală. Maria a strigat la Richelieu ca o precupeaţă. Richelieu a leşinat, a sărutat tivul rochiei Mariei, a plâns şi a părăsit camera. Ludovic nu a rostit un cuvânt şi s-a retras în pavilionul

său de vânătoare de la Versailles. Regina-mamă şi prietenii săi erau în culmea fericirii. Numai că Maria, ca şi mulţi alţi apropiaţi ai regelui, nu a reuşit să-şi „citească" propriul fiu. Regele l-a convocat pe Richelieu şi i-a respins demisia: „Vă ordon în mod categoric să rămâneţi în funcţie şi să continuaţi a vă îngriji de treburile noastre. Este decizia mea de nestrămutat".

Această criză dramatică a fost denumită Ziua Păcălitilor. În final, regina-mamă şi aliaţii săi au fost dezamăgiţi, deşi timp de mai multe zile se părea că Richelieu avea să fie „păcălitul". Această criză ne reaminteşte precaritatea poziţiei lui Richelieu şi cât de esenţial era sprijinul lui Ludovic al XIII-lea. Retrospectiv, criza a avut şi un aer de finalitate, deoarece Maria de Medici a fugit în Ţările de Jos spaniole, pentru a nu se mai întoarce niciodată. Cu toate acestea, la zece zile după decizia crucială a lui Ludovic, Richelieu se plângea astfel Mariei: „Aş face orice pe lume pentru a nu mai fi în dizgraţia voastră". Aparent, Richelieu nu putea crede că influenţa fostului său patron încetase să mai existe. Poate era vorba de acelaşi sentiment de nesiguranţă instinctivă ce determinase aplicarea unui tratament de o severitate gratuită fraţilor Marillac, care îi fuseseră prieteni şi colegi şi care erau la fel de devotaţi Franţei ca şi cardinalul. Michel a fost închis la Châteaudun, unde a murit doi ani mai târziu. Louis a fost judecat pentru trădare, achitat, rejudecat în casa de la ţară a lui Richelieu, condamnat şi executat – o afacere tenebroasă. Lui Richelieu îi convenea să scrie: „La judecarea crimelor comise împotriva statului este esenţial să dai mila la o parte". Numai că tratamentul aplicat fraţilor Marillac a încălcat normele justiţiei, ale loialităţii şi ale bunului simţ. Unul dintre pamfletarii Mariei de Medici comenta astfel:

În ziua de astăzi, este unanim acceptată ideea că este drept să închizi pe cineva la simpla dorinţă a unui favorit (pentru că o ştim cu toţii că aceste hotărâri nu sunt ale regelui). Orice suspiciune poate fi un pretext pentru întemniţare, iar fiecare întemniţare are girul judecătorilor. Orice pretext este o crimă, fiecare crimă poate fi pedepsită cu o condamnare şi fiecare condamnare nu este mai blândă decât închisoarea pe viaţă. Cel ce nu este pe placul unui favorit este aruncat la închisoare şi cel ce ajunge la închisoare trebuie să plătească cu viaţa pentru a justifica actul care i-a adus întemniţarea. Acestea sunt regulile unui stat sau ale iadului?

Instituția patronajului a determinat cursul următoarei tentative a clasei aristocratice. Familia ducelui Henric de Montmorency guvernase Languedocul de generații. Ducele însuși era popular și respectat. Nobilimea provinciei își asculta patronul fără să crâcnească. În acel moment, oamenii erau nemulțumiți. Propunerea lui Richelieu de creare a așa-numiților *élus* (vezi pagina 95) pentru a mări veniturile obținute din impozite a provocat multă supărare. Montmorency a negociat un compromis, dar în Languedoc era încă suficientă amărăciune pentru ca Maria de Medici și Gaston să pună la cale o răzmeriță. În plus, Montmorency îi purta pică primului ministru pentru că îl privase de titlul de amiral și pentru execuția vărului său Bouteville. Așadar, în iulie 1632 ducele s-a alăturat lui Gaston, care traversa Franța în marș, din Lorena în Languedoc. Nobilimea provincială i s-a alăturat lui Montmorency. Armatele rebele unite au fost înfrânte la Castelnaudary de generalul regal Schomberg. Montmorency a luptat cu un curaj disperat și, fiindcă a scăpat teafăr de pe câmpul de luptă, a fost luat prizonier. Din nou regele a fost asaltat cu cereri de grațiere, dar monarhul a decis din nou că trădătorul trebuie să moară. Montmorency avea dreptul să fie judecat de pairii Franței. Numai că Richelieu avea îndoieli că aceștia vor da verdictul dorit, astfel că Montmorency a fost condamnat de Parlamentul din Toulouse, în propria sa provincie. Ducele și-a înfruntat moartea plin de curaj, lăsându-i prin testament lui Richelieu cele mai bune picturi ale sale.

Din nou Ludovic al XIII-lea s-a situat de partea ministrului său împotriva lui Montmorency, dar s-a bâlbâit îngrozitor în ultima sa confruntare cu aristocrația, afacerea Cinq-Mars. Regele avea nevoie de dragoste și simpatie, dar soția sa a refuzat să i le ofere. Astfel că regele și-a dăruit afecțiunea câtorva favoriți de sex masculin și feminin, din care unii s-au amestecat și în politică. De exemplu, puritana Madame de La Fayette, care se călugărise și continua să-l critice pe monarh printr-un grilaj în timpul vizitelor acestuia la mănăstire, critica politica externă antihabsburgică a Franței. Richelieu a decis să pună capăt acestui nonsens și a „plantat" în locul călugăriței un favorit fără înclinații politice, crezând că a găsit omul potrivit în persoana lui Henri Coiffier de Ruzé, marchiz de Cinq-Mars, un tânăr de 19 ani, frumos și lipsit de minte. La început, planul a părut a avea succes. Suceptibilul rege a fost fascinat de Cinq-Mars, pe care l-a copleșit cu bogății și onoruri, oferindu-i rangul de

Grand Ecuyer de France (intendent general al grajdurilor regale). Totuşi, evenimentele aveau să demonstreze că Richelieu fusese foarte abil, pentru că „Domnul cel Mare", cum fusese poreclit Cinq-Mars, în curând deveni îngrozitor de plin de sine. Îşi disprețuia regalul său prieten, torturându-l pe jalnicul şi vulnerabilul puritan încoronat cu istorioare picante ale propriilor sale aventuri cu doamne de la Curte şi fiind nepoliticos cu Richelieu când a fost luat la rost pentru aroganța sa.

În aceste condiții, pregătit ca întotdeauna, Gaston îl recrută pe Cinq-Mars pentru un nou complot ce urmărea asasinarea lui Richelieu şi încheierea războiului. Faptul că mare parte din nobilime susținea ambele obiective a adus în rândurile conspiratorilor nume mari ca ducele de Bouillon, comandantul garnizoanei Sedan. Conspiratorii l-au abordat pe Olivares, omologul şi adversarul spaniol al cardinalului, iar în martie 1642 s-a semnat un tratat prin care Franța renunța la aliații săi protestanți.

Cu toate acestea, Richelieu a fost avertizat de un informator neobişnuit. La câteva luni înainte de complotul Cinq-Mars, după ce fusese supusă la interogatorii dure şi umilitoare de către soțul său şi de prim-ministrul acestuia, Ana de Austria se confesase în corespondența trădătoare către fratele ei, Cardinalul Infante. Îngrozită că ar putea fi pedepsită prin pierderea tutelei asupra copiilor, regina a fost jalnic de nerăbdătoare să-şi înduplece persecutorii. Aşa că i-a spus lui Richelieu tot ce ştia. Numai că Richelieu ezita să-l informeze pe rege, datorită pasiunii acestuia pentru „Domnul cel Mare".

O oribilă şaradă a fost pusă la cale la începutul verii, când Curtea s-a deplasat în sud, la asediul Perpignanului, la frontiera cu Spania. Atât regele, cât şi primul ministru erau bolnavi de moarte. Richelieu avea asemenea dureri, încât era incapabil să se ridice din uriaşa litieră în care călătorea; în fiecare noapte trebuiau găuriți pereții unei case, pentru a-l putea transporta pe cardinal în patul unde avea să se odihnească. Prin contrast, Cinq-Mars părea să întruchipeze sănătatea şi tinerețea. Însă, deşi aflat pe patul de moarte, Richelieu a avut puterea să-i captureze pe complotişti, într-un mod atât de concludent, încât nici regele nu a putut nega probele. La Lyon Richelieu a dezvăluit totul regelui. Distrus, acesta a ordonat arestarea conspiratorilor. Gaston mărturisi totul. Cinq-Mars a fost judecat şi condamnat de un om mereu la datorie, cancelarul Séguier. Richelieu ar fi vrut torturarea lui Cinq-Mars după judecată, dar judecătorii

au refuzat. La 12 septembrie 1642, bietul tânăr a fost executat în prezența unei mulțimi uriașe, care s-a delectat cu o altă treabă de măcelar. Cu sentimentul unei realizări, Richelieu remarcă: „Perpignan este în mâinile regelui, iar Domnul cel Mare este pe lumea cealaltă". Ludovic l-a susținut din nou pe primul ministru, dar nu i s-a mai adresat cu afecțiune și nici nu s-a mai interesat de starea acestuia.

Când moartea l-a luat pe marele cardinal în decembrie, nu se putea spune că problema nobilimii fusese rezolvată. Într-adevăr, Richelieu supraviețuise tuturor încercărilor lor de a pune mâna pe putere, dar această realizare era în cel mai bun caz o operație de stopare. Cardinalul nu eradicase duelurile, după cum o recunoaște în *Testamentul său politic*. Nesupunerea aristocraților continua să reprezinte o caracteristică endemică a politicii franceze. Amenințarea la adresa ordinii și a stabilității sociale fusese exacerbată de războaiele la care Franța luase parte, deoarece unica modalitate cunoscută de guvernul francez în dezvoltarea și susținerea unei armate era de a o preda în mâinile comandanților săi cu sânge albastru. Ce anume putea împiedica un general să-și incite trupele împotriva Coroanei? Soluția lui Richelieu, aplicată în orice situație posibilă, era de a-și numi propriile rude în poziții de comandă importante. Am văzut dependența cardinalului de favorurile regale; să adăugăm la aceasta patronajul și nepotismul și vom obține „sistemul" cardinalului. De asemenea, Richelieu a avut noroc. După ce rebelul conte de Soissons a înfrânt o armată regală, și-a ridicat vizorul căștii cu un pistol și și-a zburat creierii. Numai că autodistrugerea nu a venit întotdeauna în ajutorul autorităților franceze. Imediat după moartea lui Richelieu, regele a permis inamicilor cardinalului să revină acasă. Totul era pregătit pentru Frondă, atunci când a devenit clar cât de puțin realizase Richelieu. Propria sa supraviețuire împotriva comploturilor aristocrației a fost remarcabilă, dar nobilimea franceză nu fusese niciodată reconciliată sau forțată să accepte supremația regală și corolarul acesteia, pierderea puterii politice a aristocrației. Această sarcină avea să fie adusă la îndeplinire, în cele din urmă, de Ludovic al XIV-lea, care nu era nici inteligent ca Richelieu și nici nemilos ca Ludovic al XIII-lea, dar care avea calități ce le lipseau ambilor: subtilitate și șarm.

c) *Parlamentele*

Autoritatea regală era în conflict cu curţile suverane, descendente din medievalul *curia regis* (consiliul regelui). Aceste curţi cuprindeau *Cours des Aides*, care reglementau disputele legate de impozite, şi *Chambres de Comptes* (camerele de conturi), care înregistrau impozitele şi efectuau verificări contabile. Cu toate acestea, printre cele mai importante curţi se numărau parlamentele, care pretindeau dreptul de a înregistra edictele regale, după dezbaterea şi supunerea la vot a acestora. În ultimii 200 de ani, fuseseră create parlamente de provincie în oraşele Toulouse, Grenoble, Bordeaux, Dijon, Rouen, Aix-en-Provence şi Rennes. Între acestea însă, Parlamentul din Paris era de departe instituţia cea mai prestigioasă şi mai influentă. Deşi nu puteau emite pretenţia de a fi reprezentative pentru întregul teritoriu al Franţei, nereuşita Stărilor Generale din 1614-1615 (vezi pag. 10-12) de a manifesta o comportare responsabilă a determinat o accentuare a prestigiului Parlamentului din Paris.

În timpul lui Richelieu, guvernul a abuzat de instituţia *lit de justice* (literal „pat al justiţiei"), care permitea impunerea unui edict regal fără aprobarea Parlamentului. La fel de nefavorabil a fost percepută utilizarea *comisarilor* Coroanei (reprezentanţi speciali), care puteau ignora curţile regale, transferând sub autoritatea consiliului regelui toate cazurile sensibile din punct de vedere politic. De asemenea, consiliul regelui impunea impozite şi crea slujbe noi, fără aprobarea curţilor suverane, pentru a asigura o sursă de finanţare pentru politica externă din ce în ce mai costisitoare a cardinalului. Astfel, motivele de conflict se înmulţiseră.

Utilizarea de către Richelieu a unei justiţii arbitrare era un fapt de notorietate. Judecători aleşi superficial i-au „judecat" pe Marillac, Montmorency şi Cinq-Mars. *Chambre de l'Arsenal* (camera arsenalului) era un tribunal special înfiinţat de Richelieu pentru pedepsirea oponenţilor politici. Victimele sale erau arestate şi judecate în timpul nopţii. Parlamentul din Paris a refuzat înregistrarea acestui tribunal la crearea sa în 1631, dar a trebuit să-i dea curs în ianuarie 1632. Această capitulare a survenit după primirea unei delegaţii de parlamentari în audienţă la rege, la Metz: „Sunteţi aici numai pentru a-i judeca pe jupân Pierre şi jupân Jean şi intenţionez să vă fac să vă cunoaşteţi lungul nasului; dacă veţi continua, vă voi reteza unghiile până în carne". Ludovic a fost încă

şi mai direct când Parlamentul din Bordeaux a protestat împotriva activităţilor de ordin judecătoresc ale intendenţilor lui Richelieu; regele l-a întrerupt pe preşedinte în plin discurs, trăgându-l de mânecă şi strigând: „În genunchi, om de nimic, dinaintea stăpânului tău".

Cu toate acestea, tratamentul aparent tiranic aplicat de Ludovic al XIII-lea şi de Richelieu curţilor suverane nu era tot. În practica curentă, guvernul asculta criticile şi făcea concesii, de exemplu cu privire la impozite şi la crearea de noi funcţii. Ludovic al XIII-lea, care trebuie accentuat că era judecătorul suprem al deciziilor guvernului său, trecea peste drepturile supuşilor săi atunci când, după părerea sa, bunul mers al statului o cerea. Regele nu a pus niciodată la îndoială existenţa acestor drepturi şi nu a impus niciodată poveri suplimentare atunci când binele public nu a impus-o. Iată cum justifica ministrul crearea de noi slujbe în faţa Parlamentului din Paris:

> Regele a cunoscut foarte bine marile cheltuieli care i-au împovărat poporul; a regretat că aceste cheltuieli erau necesare şi că nu li se poate pune capăt, dar a procedat astfel pentru bunul mers al statului şi păstrarea regatului, iar ca una dintre cele mai bune soluţii suveranul a fost sfătuit să înfiinţeze slujbe noi, care nu vor apăsa greu asupra finanţelor şi nu vor necăji poporul.

De asemenea, Ludovic al XIII-lea nu a uitat niciodată că acele curţi suverane - care, la început, au aparţinut monarhiei - reprezentau o potenţială sursă de putere pentru Coroană. Parlamentul din Paris l-a susţinut pe Henric al IV-lea în etapele finale ale războaielor religioase, a aprobat Edictul din Nantes şi a apărat controlul Coroanei asupra bisericii franceze împotriva papalităţii. Aceeaşi instituţie a contribuit la creşterea autorităţii Mariei de Medici când aceasta a devenit regentă după asasinarea lui Henric al IV-lea. Însuşi Ludovic s-a adresat Parlamentului din Paris înainte de moarte, pentru a-i cere limitarea puterii regentei a Anei de Austria prin acceptarea drept coregenţi a lui Gaston şi a lui Condé.

Aşadar, politica guvernului faţă de curţile suverane avea un caracter ambivalent. Pe de o parte, Ludovic al XIII-lea şi Richelieu tratau opoziţia de pe poziţii superioare, iar pe de altă parte se arătau conştienţi de faptul că magistraţii care alcătuiau curţile şi Coroana aveau în comun interese majore. Ar fi o absurditate să susţinem că drepturile curţilor suverane

erau reprimate în mod sistematic şi deliberat într-o goană radicală spre absolutism.

Este necesar să evidenţiem două aspecte. Primul este acela că guvernul şi-a atins scopurile printr-o aplicare în mai mare măsură a combinaţiei între autoritarism şi concesii. Combinaţia dintre un monarh autoritar, un prim-ministru dotat şi metode flexibile de lucru s-a adaptat în mod realist la împrejurările acelor vremuri şi a redus la tăcere pe potenţialii critici sau protestatari. Au fost adoptate măsurile necesare susţinerii costurilor în continuă creştere ale politicii externe a guvernului şi anihilării vocilor nemulţumite. Al doilea: această politică regală cu un plus de agresivitate a determinat o creştere a indignării publice, care nu era deloc un sentiment superficial şi care va determina probleme serioase pe termen lung.

În alte circumstanţe, de exemplu cele din Paris sau Bordeaux în perioada 1648-1653, urmaşii lui Ludovic al XIII-lea şi Richelieu au trebuit să plătească preţul acţiunilor autoritariste ale Coroanei.

5 Politica economică şi financiară a guvernului

Dat fiind faptul că ameninţările la adresa autorităţii regale erau mai mult sau mai puţin reprimate, creşterea impozitelor pentru a susţine lupta împotriva inamicilor externi ai Franţei trebuie să fi fost un demers relativ simplu. Numai că această soluţie nu s-a dovedit a fi oportună, deoarece prosperitatea necesară pentru a accepta un sistem dur de impozite nu exista. Vecinătatea mării, un sol bogat şi un climat moderat puteau reprezenta pentru Franţa tot atâtea surse de venituri. Cu toate acestea, majoritatea poporului francez trăia într-o sărăcie lucie. Spre deosebire de Olanda sau de Anglia aceleiaşi perioade, comerţul stagna şi industria era în regres. Cel mai important, agricultura franceză nu reuşise să depăşească rămânerea în urmă a epocii medievale târzii.

Existau două explicaţii pentru această descurajantă stare de lucruri. Prima ar fi că etapele pozitive preconizate de guvern pentru dezvoltarea economiei au fost greşit concepute şi au provocat mai mult rău decât bine. A doua este nevoia insaţiabilă de bani a Coroanei. Impozitele, nedrept impuse şi ineficient adunate, erau atât de grele încât afectau inevitabil economia şi mai ales pe cei care dispuneau de cele mai reduse mijloace de a le achita.

a) Strategiile economice ale lui Richelieu

Ca o ironie a soartei, Richelieu era mai interesat, mai bine informat şi cu vederi mai largi decât majoritatea contemporanilor săi. Cardinalul manifesta o dorinţă sinceră de a dezvolta comerţul şi industria şi era conştient de dezastrul naţional reprezentat de sărăcia răspândită pe teritorii întinse. Prin abordarea constructivă a problemelor economice, Richelieu l-a anticipat pe Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea; acesta din urmă avea obiceiul să remarce sardonic în şedinţele de consiliu: „Colbert ne va spune acum cum ar fi procedat cardinalul Richelieu". Ca şi Colbert, Richelieu invidia eficienţa economică a olandezilor. Din păcate totuşi, Richelieu nu a reuşit să identifice modul în care guvernul său putea contribui la dezvoltarea economiei franceze, precum şi prioritătile necesare.

Poate că ideea cea mai inteligentă şi aducătoare de beneficii a lui Richelieu a fost aceea de a înfiinţa marina franceză. Astfel, cardinalul proteja şi încuraja comerţul, stimula industria constructoare de nave şi crea mii de locuri de muncă. În 1626 s-a autoînvestit mare maestru şi superintendent general al comerţului şi navigaţiei, după desfiinţarea postului de amiral al Franţei. La obiecţia conform căreia numai guvernatorul Bretaniei putea avea dreptul de a superviza industria navală, Richelieu s-a autonumit guvernator al Bretaniei. Negustorii francezi erau intimidaţi de spanioli şi de englezi şi depăşiţi în eficienţă de olandezi. În Marea Mediterană, piraţii din nordul Africii nu se limitau numai la capturarea navelor franceze şi transformarea membrilor echipajului în sclavi, dar efectuau şi raiduri asupra porturilor Toulon şi Marsilia. Richelieu a înfiinţat o garnizoană la Toulon, docuri la Brest şi a reactivat La Rochelle. În 1626, Franţa avea un amiral, dar nu dispunea de flotă. Zece ani mai târziu, 46 de nave de război franceze de ocean îşi aveau bazele în porturile de pe ţărmul Atlanticului, iar în 1642 erau 63, în timp ce o flotă de 22 de galere, al căror echipaj consta din infractori arestaţi de intendenţii lui Richelieu, opera în Marea Mediterană. Richelieu a oferit o pensie inventatorului submarinului. Vasele de război franceze au contribuit la anihilarea fortăreţei huguenote La Rochelle, iar Henri de Sourdis, arhiepiscop de Bordeaux şi vărul lui Richelieu, a condus flota din Atlantic la o victorie împotriva spaniolilor.

Această reuşită era cu atât mai merituoasă cu cât experienţa şi tradiţia maritimă franceză pe care le putea folosi Richelieu erau limitate. Prin contrast, Anglia, Spania şi Olanda aveau tradiţii maritime bine „ancorate" şi secole de experienţă. Dacă Franţa avea vreo tradiţie maritimă, aceasta era pirateria, care a reprezentat cea mai eficientă armă împotriva inamicilor externi. Marina avea să cunoască o perioadă grea după moartea lui Richelieu, deşi şi-a demonstrat valenţele împotriva englezilor şi a olandezilor în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Dar aceasta ar fi fost imposibil în lipsa bazelor puse de Richelieu. Astfel, a fost potrivit ca două din cele mai mari nave de război franceze din secolul al XX-lea să primească numele de *Jean Bart* (unul dintre corsarii lui Ludovic al XIV-lea) şi *Richelieu*.

La fel de întreprinzătoare, deşi mai puţin încununată de succes, a fost politica de colonizare a lui Richelieu. Cardinalul a început prin a înfiinţa companii comerciale cum a fost *Compagnie de la Nacelle de Saint-Pierre Fleur-delysée*, care aveau menirea de a inaugura un mare imperiu dincolo de ocean. În 1626 a fost înfiinţată Noua Franţă (astăzi Nova Scotia), unde o mână de francezi duceau o existenţă precară, trăind din pescuit şi comerţul cu blănuri, fiind mereu atacaţi de pieile roşii, englezi, animale sălbatice şi suferind din pricina climei. Richelieu a făcut tot posibilul pentru a susţine Noua Franţă şi colonia franceză înfiinţată de Samuel Champlain la Quebec în 1608. Dar coloniştii francezi au fost înfrânţi în luptă de englezi, care reuşeau de asemenea să pescuiască în cantităţi mai mari, motiv pentru care colonia număra numai 200 de oameni la moartea lui Richelieu. Influenţa bigoţilor a determinat acordarea unei atenţii sporite convertirii indienilor la catolicism, precum şi excluderea totală a hughenoţilor, care ar fi putut contribui eficient prin stilul lor auster de viaţă şi prin experienţa comercială dobândită. Dar dogma a triumfat asupra bunului simţ. O mănăstire, o şcoală de fete şi o şcoală pentru copiii indieni nu puteau substitui comerţul. Ca o ironie, colonizarea franceză a avut un succes mai mare în Marea Caraibelor, unde Richelieu nu a manifestat un interes la fel de mare. Cu toate acestea, cardinalul a devenit membru al *Compagnie des Iles d'Amérique* şi a finanţat construcţia unei nave. Această companie obţinea profit din prelucrarea zahărului şi din transportul de sclavi. Peste 7 000 de colonişti francezi s-au stabilit în insulele St. Kitts, Guadelupa şi Martinica, iar port-drapelul

acestui proiect de un mare realism a fost comerciantul breton Nicolas Fouquet, despre care vom mai auzi. De asemenea, Richelieu a mai înfiinţat colonii de negustori francezi în Marea Baltică; dacă nici un vas francez nu a trecut strâmtoarea Sund între Danemarca şi Suedia în 1628, în 1630 au trecut 20, iar numărul acestora a crescut la 72 în 1631.

Richelieu era conştient de faptul că, pentru ca activitatea comercială să prospere, era necesar ca negustorii francezi să aibă ce vinde; dar, chiar şi aici, realizarea sa nu a fost de durată. Cardinalul critica, pe bună dreptate, lipsa de productivitate a Franţei şi mai ales rămânerea în urmă a industriei manufacturiere. În timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea, minele şi manufacturile Franţei realizau mai puţin de o treime din producţia Angliei, în timp ce populaţia Angliei era probabil egală cu o treime din cea a Franţei. Richelieu a înrăutăţit situaţia strangulând industria manufacturieră franceză cu reglementări ale guvernului. Nici un patron de atelier meşteşugăresc nu avea dreptul să producă în lipsa unui permis guvernamental. Comerţul era dominat de ghilde, care trebuiau recunoscute de către guvern. Inspectorii regali se amestecau în producţia de fier şi bere. Motivul afişat al acestui control era creşterea standardelor de producţie. În realitate, se urmărea strângerea de bani pentru finanţarea politicii externe a lui Richelieu. Rezultatele au fost deplorabile, iar faptul că răscoala normandă din 1639 a început cu linşarea unui inspector de textile la Rouen este semnificativ. Singurul domeniu în care Richelieu a intervenit cu succes a fost piaţa produselor de lux. Cardinalul a încurajat manufacturile de mătase din Tours, în timp ce covoarele erau ţesute la Luvru, produsele din sticlă create în Picardia şi oglinzile la Paris. În rest, planurile erau grandioase, dar realizările au fost cel mult modeste.

Nu toate ideile lui Richelieu erau nerealiste sau absurde. Cardinalul a îmbunătăţit serviciul poştal, a introdus diligenţele şi a finalizat canalul Briare, început de Henric al IV-lea. A încercat să prevină ieşirea din ţară a metalelor preţioase prin înfiinţarea de taxe pe importul bunurilor de lux şi prin încurajarea exporturilor franceze, măsură despre care istoricii sunt de părere că trebuie tratată cu mai multă atenţie decât până acum. A făcut tot posibilul pentru a combate daunele aduse comerţului; sub influenţa sa, *Code Michaud* din 1629 a desfiinţat pedepsirea nobilimii care se ocupa de comerţ, deşi, din păcate, aristocraţii au reacţionat cu destulă lentoare la ocazia oferită. De asemenea, după ce s-a opus

importului de mărfuri de lux din Levant, datorită scurgerii de metale prețioase din Franța deteminate de acesta, Richelieu și-a schimbat părerea, apreciind că, în ciuda influenței asupra sistemului monetar francez, comerțul cu Levantul a creat mii de locuri de muncă, a stimulat construcția de nave și a determinat o creștere a veniturilor Coroanei:

> Recunosc că am greșit multă vreme față de comerțul între Provența și Levant. Dimpreună cu alții, am crezut că acesta aducea atingere statului, împărtășind gândul multora că astfel se golea vistieria statului numai pentru a importa bunuri de lux nefolositoare. Dar, după ce am aflat amănunte precise asupra acelui comerț nepopular, mi-am schimbat părerea din motive atât de bine întemeiate, încât oricine își va bate capul încercând să le deslușească va afla că am avut dreptate. (*Testament politic*)

Numai că prioritățile supreme ale lui Richelieu veneau în conflict cu binele economic al Franței. Totul a fost sacrificat pe altarul războiului cu Habsburgii. După cum vom vedea, imensele costuri ale războiului au fost compensate printr-un sistem de impozitare sufocant, ceea ce a afectat serios industria manufacturieră și comerțul, deoarece majoritatea populației își putea permite numai strictul necesar, iar guvernul nu dispunea de lichidități ce ar fi putut fi plasate în investiții profitabile. Din pricina războiului, vasele de comerț au dispărut de pe mări; de exemplu, promițătoarea rețea de comerț dezvoltată în Marea Baltică avea să dispară complet până în 1633. În plus, agricultura franceză stagna, deoarece un număr tot mai mare de țărani erau ruinați de jafurile armatei și de pretențiile perceptorului. Cu toate acestea, nereușita de a susține și moderniza agricultura franceză, care a rămas un fenomen medieval târziu până în secolul al XIX-lea (și după), nu trebuie atribuită integral guvernanților, ci a reflectat prejudiciile aduse de clasele superioare ale societății franceze, care au preferat să investească în cumpărarea de slujbe sau de obligațiuni guvernamentale, într-un contrast izbitor cu contemporanii lor englezi, administratori de proprietăți imobiliare. Nu există nici o dovadă că Richelieu ar fi apreciat gravitatea acestei probleme sau posibilitatea de a introduce îmbunătățiri în, să zicem, creșterea producției de cereale, a numărului vitelor sau a producției de vinuri.

Ochii cardinalului erau fixaţi pe câmpurile de luptă ale Europei, nu pe terenurile arabile ale Franţei.

b) Sistemul de impozitare şi protestele populare

1 Îmi recunosc totala nepricepere în chestiuni financiare şi recunosc că sunteţi atât de cunoscător în materie, încât unicul sfat pe care vi-l pot da este să vă folosiţi numai de acelea care îi pot aduce regelui cele mai mari foloase, iar eu vă voi susţine cu toate
5 mijloacele. (Richelieu către Bouillon, 1635)

Acest citat deseori invocat îl prezintă pe Richelieu în toată făţărnicia sa. E posibil să nu fi fost un vrăjitor într-ale finanţelor, dar ştia practic mai multe despre finanţe decât oricare altul de la curtea lui Ludovic al XIII-lea. Era perfect capabil să estimeze consecinţele probabile ale costisitoarei sale politici externe, a cărei notă de plată trebuia, într-un fel sau altul, achitată. Cardinalul a fost bucuros să lase chestiunea adunării acestor bani pe seama unor subordonaţi cum era Bouillon, care putea fi apoi acuzat de suferinţele produse poporului. Dar istoricii nu pot fi păcăliţi astfel. Dacă obiectivele politicii externe a lui Richelieu au fost cele mai oportune pentru Franţa şi dacă aceste obiective puteau fi aduse la îndeplinire cu un preţ mai mic, sunt întrebări la care vom răspunde în finalul acestui capitol. Preocupările noastre imediate le constituie metodele de colectare a acestor impozite pentru acoperirea costului războaielor şi efectul acestor măsuri asupra dezvoltării interne a Franţei. Ca prim-ministru, Richelieu era, în cele din urmă, responsabil atât de metodele aplicate, cât şi de efectele acestora.

Pentru a fi cinstiţi, să recunoaştem că adunarea banilor necesari nu era o operaţie simplă. Cheltuielile militare anuale ale Franţei au cunoscut o creştere cu peste 100%, de la 16 la 38 milioane de livre, între 1624 şi 1642, în timp ce aliaţii Franţei au primit şi ei subvenţii apreciabile. Problema găsirii resurselor financiare era complicată de deteriorarea comerţului cauzată de război, invaziile străine şi incursiunile de jaf ale armatei.

Sursa principală a veniturilor directe era *la taille*, care era de două feluri: *taille réelle*, impozit local, care era votat de stările dintr-o *pays*

d'états, şi *taille personnelle*, care era impozitul pe cap de locuitor impus în restul Franţei. Era un fapt de notorietate că *pays d'états* (Provenţa, Dauphiné, Burgundia, Bretania şi Normandia) plăteau impozite scandalos de mici; deşi acestea alcătuiau o treime din populaţia Franţei, ele plăteau abia o zecime din volumul total al impozitelor. Cu toate acestea, când istoricii discută despre *taille*, ei se referă la *taille personnelle*. Acest impozit era plătit de majoritatea membrilor stării a treia din *pays d'election* - clerul, nobilimea, slujbaşii şi localităţile privilegiate, cum era Parisul, erau exceptate - şi nu exista nici o posibilitate de opoziţie legală faţă de sistemul de impozitare. Volumul total al acesteia era fixat anual de consiliul financiar al regelui, care îi informa ulterior pe *trezorieri*, care erau funcţionarii responsabili de regiunile fiscale cunoscute sub numele de *généralités*. La rândul lor, aceştia alocau sumele unor funcţionari locali, denumiţi *élus*, care erau responsabili pentru *élections*, împărţite în parohii. Teoretic, toţi aceşti slujbaşi trebuiau să discute cu subordonaţii lor cu privire la contribuţia fiecărei regiuni şi să-şi verifice corectitudinea estimărilor prin inspecţii personale.

În realitatea, colectarea acestei *taille* era o perpetuă durere de cap pentru guvern. În perioadele de pace şi prosperitate, această operaţie putea fi efectuată satisfăcător, chiar şi de către slujbaşi necinstiţi şi incompetenţi. Din păcate, cererile crescânde de lichidităţi ale guvernului au coincis în anii 1630 cu o recesiune la nivel european, o serie de recolte slabe şi frecvente epidemii de ciumă. În aceste condiţii, funcţionarii fiscali, care, reamintim, îşi cumpăraseră slujbele şi se aşteptau să obţină un profit, au devenit din ce în ce mai corupţi, violenţi şi ineficienţi. Ţăranii urau acest impozit, inegal distribuit şi inconsecvent adunat; dacă funcţionarul local îţi era prieten, aveai şanse să scapi mai uşor. Evidenţele de *taille* neplătite au dus la confiscări de proprietate şi încarcerări ale slujbaşilor. La finele deceniului, la colectarea impozitului a fost folosită armata. *Fusiliers pour les tailles*, cum erau numiţi, erau trupe de cavalerie uşoară care însoţeau perceptorii în raidurile lor. Soldaţii îi scoteau pe ţăranii necooperanţi din case, „împrumutau" din proprietăţile mobiliare ale acestora, erau în general încurajaţi să se poarte urât şi trebuiau să fie plătiţi de localităţile pe care le jefuiau. Utilizarea armatei pentru adunarea banilor justifică termenul de „terorism fiscal". În final, metoda era contraproductivă, determinând o încrâncenare şi o lipsă de cooperare

crescute. În 1634, lui Richelieu i-a venit o idee mai bună. La început, intendenţii au fost însărcinaţi cu supravegherea funcţionarilor fiscali, apoi cu fixarea sumelor ce trebuiau plătite de fiecare regiune şi, în final, să-i înlocuiască pe aceşti funcţionari pe post de perceptori. Cu toate acestea, nici măcar intendenţii nu au reuşit să evite transformarea unei bune părţi din *taille* în arierate.

Situaţia în ceea ce priveşte impozitarea indirectă era la fel de nesatisfăcătoare. Cu mult înainte de Richelieu, impozitele indirecte fuseseră privatizate, cu alte cuvinte arendate unor contractori numiţi *traitants* (de la *traité* - înţelegere). Contractorii se angajau să producă pentru guvern o sumă convenită în schimbul dreptului de a aduna cât mai mulţi bani din colectarea impozitului. În mod clar, sistemul era imperfect, favorizând corupţia şi extorcarea de fonduri. Cel mai nepopular dintre toate impozitele indirecte era *la gabelle* - impozitul pe sare. Sarea era o necesitate pentru oricine într-o perioadă când animalele erau sacrificate toamna, iar carnea acestora era sărată pentru a ţine toată iarna. Cei care strângeau acest impozit, numiţi *gabelleurs*, erau deseori ţinta unor manifestări violente, corupţia de care dădeau dovadă aceştia fiind de notorietate. În *Testamentul* său, Richelieu recunoştea că, din 19 milioane de livre adunate anual de către *gabelleurs*, în mod normal numai cinci milioane ajungeau în trezorerie. Deoarece războiul a restrâns atât comerţul, cât şi consumul, veniturile provenite din impozitele indirecte au scăzut, determinând guvernul să găsească alte surse de finanţare.

Într-o măsură din ce în ce mai mare, Richelieu şi miniştrii săi au recurs la surse de venituri nesistematice. Tot mai multe *rente* (obligaţiuni guvernamentale) au fost puse pe piaţă (valorând 11 milioane de livre în februarie 1634) pentru a fi cumpărate cu bani de *rentieri*, cărora li se garanta astfel un venit sigur în viitor; cu alte cuvinte, viitorul era ipotecat pentru binele prezentului. Erau create tot mai multe slujbe care erau vândute celui care plătea cel mai bine; din nou, cu banii jos, contribuabilul va aduna nota de plată în anii viitori. Au fost împrumutate uriaşe sume de bani, de obicei cu o dobândă de 20%, cu veniturile din impozitele pe anii următori ca garanţie. Până în 1640, guvernul plătea 48,8 milioane livre anual deţinătorilor de slujbe şi rentierilor, negociase împrumuturi totalizând 37,6 milioane livre, iar veniturile pe următorii doi ani fuseseră ipotecate diverşilor financiari. Cu alte cuvinte, statul se îndrepta către faliment.

Un singur cuvânt - disperare - poate descrie impactul acestor strategii de impozitare asupra stilului de viață al francezilor de rând. Dovada este că disperarea a împins milioane de oameni spre revolte armate. Istoricii sunt de părere că, în jumătatea de secol dintre 1625 şi 1675, răscoalele spontane împotriva condiţiilor economice şi sociale aspre deveniseră aproape la ordinea zilei în satele Franţei. Multe dintre aceste revolte reprezentau conflicte locale ce implicau numai câteva sate, erau reprimate rapid şi fără îndoială brutal şi nu rămâneau menţionate nicăieri. Cu toate acestea, pot fi identificate trei mari rebeliuni: din Quercy (1626), cea a muritorilor de foame (*Croquants*), în sud-vest (1636-1637), şi a desculţilor (*Nu-pieds*) în Normandia (1639). Istoricul rus B.F. Porchnev a dat acestor răscoale o explicaţie de tip marxist, văzând în acestea un protest de clasă al ţăranilor şi meşteşugarilor exploataţi împotriva comercianţilor şi a moşierilor paraziţi. Majoritatea istoricilor resping interpretarea lui Porchnev ca simplistă şi derutantă. Deşi în mod categoric exista un element de ură şi invidie la adresa privilegiaţilor (cum altfel?), impresia dominantă este aceea a unor districte întregi care se ridică împotriva amestecului autorităţilor centrale în general şi a perceptorilor regali în particular. *Croquants* au fost conduşi de un nobil, La Mothe la Forêt, care a impus mişcării disciplină şi o organizare militară. Deseori, nobilimea şi slujbaşii întorceau capul în altă parte la vederea perceptorilor bătuţi şi a distrugerii magaziilor *gabelleurs*-ilor. Normandia de jos a sfidat autoritatea regală timp de mai multe luni în 1639, după ce un străin cu înfăţişare suspectă a fost linşat în Avranches pentru o presupusă introducere a impozitului pe sare. Rebelii s-au autointitulat „armata celor care suferă", un nume revelator. După cum se va vedea în Capitolul 4, ostilitatea la adresa impozitelor ridicate a stat în spatele rebeliunilor Frondei (1648-1653), cărora urmaşii lui Richelieu au trebuit să le facă faţă.

c) A existat vreo realizare?

Modul în care Richelieu a gestionat economia franceză este o poveste deprimantă. A ignorat agricultura, care a rămas înapoiată şi ineficientă. A avut câteva idei promiţătoare cu privire la comerţ şi industrie, dar nu a urmărit punerea lor în practică. Cât priveşte finanţele şi sistemul de impozitare, un sistem deja defectuos a fost agravat şi mai mult; un angrenaj

ineficient a fost dus aproape de dezintegrare într-o încercare disperată de a descoperi noi surse de finanţare. Iar dacă ne amintim că în acest timp Richelieu îşi clădea averea personală, ne vom aştepta ca istoricii să dea un verdict aspru cu privire la activitatea sa în domeniul economiei.

Categoric, miniştrii care răspundeau în faţa lui Richelieu pentru gestiunea economiei nu au avut nici ei o misiune mai uşoară. Richard Bonney crede că d'Effiat, ministru de finanţe din 1626 până la moartea sa, în 1632, a fost cel mai bun dintre ei. D'Effiat, după părerea lui Bonney, era destul de cinstit şi suficient de competent, introducând mult necesarele reforme şi menţinând nivelul cheltuielilor la cota medie de 42 milioane de livre anual. Dar d'Effiat a avut norocul de a fi ministru de finanţe înainte de escaladarea costurilor războiului. Nenorocosul său succesor, Claude de Bullion (un nume nu foarte potrivit), a fost o catastrofă (în opinia lui Bonney), nereuşind să găsească suficienţi bani şi simultan falimentând Coroana şi ruinând economia naţională; „el aplica un sistem nepopular şi ilogic, care favoriza pe cei puţini în detrimentul celor mulţi". Poate că unica reuşită a lui Bullion a fost devalorizarea livrei în 1636; a fost emisă o superbă monedă nouă, *ludovicul de aur*, exporturile Franţei au devenit mai competitive, valoarea reală a subvenţiilor franceze către aliaţi a scăzut şi guvernul a realizat un profit de 2 milioane livre. În rest, Bullion a fost total lipsit de idei constructive, în afară de aceea de a lăsa guvernul în mâinile unor financiari care erau pregătiţi să împrumute bani în condiţii avantajoase pentru ei înşişi. La moartea lui Buillon în 1640, funeraliile sale au trebuit să fie organizate în secret, pentru a evita demonstraţiile de bucurie publică. Succesorul său, Bouthillier, s-a dovedit încă şi mai neinspirat; Ludovic al XIII-lea arăta că ministrul nu avea nici măcar curajul să răspundă negativ la cererile de bani ale lui Richelieu.

Uimitor, Richelieu a fost absolvit de orice vină. „Nu mă pricep la finanţe" a fost percepută ca pe o scuză valabilă – ceea ce reprezintă o dovadă de bunăvoinţă, dat fiind că Richelieu era, în ultimă instanţă, responsabil cu guvernarea. Un verdict mai corect ar fi acela că Richelieu moştenise un sistem defectuos pe care nu avusese nici timpul, nici înclinaţia să îl corecteze. Tot ce l-a interesat pe cardinal au fost banii necesari pentru a-şi purta războaiele. Astfel că sistemul de impozitare a rămas o afacere coruptă şi ineficientă. În mod semnficativ, toate documentele trezoreriei erau arse după verificarea contabilă, cu scopul

pretins de a reduce la minimum „*une confusion horrible*" (într-o descriere a acelor vremuri), dar în realitate pentru a-i salva pe slujbaşi de la acuzaţii pe care aceştia le meritau. În anii 1660, Colbert a demonstrat viabilitatea reformei sistemului de impozitare. Nu convenea să se arate că Richelieu şi miniştrii săi nu aveau alternative. Adevărul este că, în timp ce Richelieu se făcea că nu vede, contribuabilii erau jefuiţi.

6 Absolutismul lui Richelieu

Am stabilit în acest moment că politica lui Richelieu a fost pusă în aplicare cu mari costuri sub aspectul suferinţelor umane şi al resurselor poporului. După cum am văzut şi vom mai vedea în paginile următoare, o mulţime de oameni bine informaţi şi inteligenţi au respins obiectivele lui Richelieu şi i-au criticat metodele. Cardinalul personal era invidiat şi urât din motive serioase. În ultimii şapte ani în care a deţinut puterea (1635-1642), intrarea Franţei în Războiul de treizeci de ani a exacerbat problemele cauzate de Richelieu. Nu trebuie să ne mire bucuria manifestată la moartea sa. Un istoric a sugerat că cea mai mare realizare a lui Richelieu a fost de a se menţine la putere vreme de optsprezece ani. Există un sâmbure de adevăr în această afirmaţie, dar este mai corect să arătăm că succesul considerabil cu care a obţinut banii necesari finanţării politicii sale externe, în ciuda costurilor umane şi economice, a opoziţiei şi a lipsei de popularitate, reprezintă o realizare şi mai importantă. Cum a reuşit? Să fie „absolutismul" un răspuns?

O afirmaţie fără putinţă de tăgadă este aceea că vechea teorie a absolutismului lui Richelieu greşeşte susţinând că printr-o superioritate obţinută fără eforturi cardinalul a dejucat eforturile inamicilor săi, punând, cu anticipaţie, bazele statului poliţienesc modern. Dimpotrivă, Richelieu a păstrat puterea şi a ajuns la rezultatele dorite cu o dificultate extremă şi ca un rezultat al unor lupte disperate, al căror rezultat putea fi sau nu cel scontat. Nimic nu poate fi mai îndepărtat de mitul geniului politic rece ca gheaţa decât nevroticul aflat pe patul de moarte, luptându-se cu Cinq-Mars pentru supravieţuirea sa politică.

Un alt mit care trebuie spulberat este acela că Ludovic al XIII-lea nu era decât o piesă de şah, marele cardinal fiind cel care exercita puterea. Unii istorici au corectat această impresie prin referiri la o monarhie

„bicefală". Nici acest punct de vedere nu este corect. Nu existau doi conducători, ci unul singur. De la început şi până la sfârşit Richelieu a fost primul ministru al regelui şi nimic mai mult; „Eram un zero, adică un număr care înseamnă ceva numai când alte numere sunt adăugate în faţa sa", remarca Richelieu retrospectiv. Lloyd Moote, biograful lui Ludovic al XIII-lea, arată că regele avea opinii proprii puternice, de care trebuia să se ţină seama. De exemplu, deciziile în favoarea războiului au aparţinut lui Ludovic, ca şi refuzul de a-i graţia pe conspiratorii condamnaţi. S-a sugerat, pe bună dreptate, că cruzimea lui Ludovic iese la iveală din ambele decizii; regelui îi plăcea războiul, iar dacă tatăl său fusese supranumit Henric cel Milostiv, el era Ludovic cel Drept, care respecta regulile jocului, trimiţându-i pe trădători la moartea pe care o binemeritau.

Nu numai că Ludovic era şeful, dar era un şef aspru şi imprevizibil. Chiar şi Richelieu se purta cu mănuşi cu regele, trimiţându-şi unul dintre „protejaţi" să fie mereu în apropierea suveranului, pentru a-i raporta care sunt toanele acestuia şi pentru a semnala momentele potrivite pentru cereri sau sugestii. Richelieu nu a făcut niciodată greşeala lui Concini sau Luynes de a-l face pe rege să se simtă ignorat, pentru că Ludovic îi semnala rapid cardinalului dacă vreuna dintre dorinţele sale erau trecute cu vederea:

1 Am dat toate ordinele pentru înrolarea celor şase regimente, precum şi a două regimente noi şi a cavaleriei. Vă scriu plin de mânie după ce un comisar pe nume Renart a redus toate vechile regimente cu 400 de oameni... toate acestea înfăptuite la ordinele domnului
5 de Buillon, fără ca acesta să fi vorbit cu mine despre aceasta. Este ciudat de-a binelea că se dau asemenea ordine fără ca eu să o ştiu.

În asemenea cazuri, miniştrii se bizuiau pe protecţia lui Richelieu. Iată ce-i scrie, cu teamă, Claude de Bouthillier patronului său:

1 O scrisoare a domnului de Noyers către domnul cancelar mi-a arătat că Regele a fost nemulţumit că am creat slujba de *prévôt* general pentru provinciile din consiliu fără a-i pomeni despre aceasta Majestăţii Sale. Eminenţa Sa îşi va aminti, dacă
5 binevoieşte, că am avut onoarea de a-i pomeni eu însumi despre această chestiune.

Această scrisoare prezintă un motiv de o importanță vitală pentru supraviețuirea lui Richelieu ca prim-ministru. El a înțeles perfect că predecesorii săi au fost subminați de propriii lor colegi, în măsura în care ministeriatele anterioare au fost întodeauna dominate de facțiuni rivale. Într-adevăr, Ludovic al XIII-lea agrea ideea de a asmuți grupurile de miniștri unele împotriva altora. Richelieu era hotărât să contracareze această tendință, construindu-și ca atare o echipă de colegi, alcătuită exclusiv din propriii săi clienți sau protejați. Natural, un asemenea guvern nu putea fi creat peste noapte; ne amintim că Mussolini a avut nevoie de șase ani pentru a-și elimina inamicii din guvern, după ce a ajuns la putere. Ziua Păcăliților i-a dat, în fine, lui Richelieu posibilitatea de a scăpa de ultimii săi rivali (vezi pagina 76).

În final, cei mai importanți miniștri erau cu toții clienții lui Richelieu, total loiali patronului lor care nu puneau la îndoială supunerea. Astfel, când Richelieu l-a admonestat pe Buillon că „nu se ocupă de treburile regelui cu aceeași pasiune și entuziasm dovedite în propriile sale afaceri", Buillon n-a putut decât să murmure cu jumătate de glas ceva despre „cheltuielile" lui Richelieu. Tipul specific de ministru al lui Richelieu era Sublet de Noyers, ministrul de război, un om mic de statură, având darul organizării; deși încercările sale de a transforma haosul în ordine au fost exagerate, acesta poate fi considerat unul dintre creatorii viitoarei armate franceze. Sau Bouthilliers, tatăl și fiul, responsabili cu afacerile externe și finanțele; prieteni de familie ai lui Richelieu, erau total subordonați acestuia, fiind incapabili de inițiativă sau de neloialitate. Cititorul își va aminti de îngrijorarea lui Ludovic al XIII-lea că Bouthillier-tatăl nu avea curajul să spună „Nu" (vezi pagina 91). Bouthillier cel tânăr, care-și cumpărase moșia și titlul de Chavigny, era cunoscut ca „domnul cel tânăr", poreclă întemeiată dacă ne gândim că a fost numit secretar de stat pentru afacerile externe la vârsta de numai douăzeci și patru de ani. „Să fie fiul lui Richelieu?", a fost reacția Curții. Dar o asemenea speculație nu era necesară. Chavigny era opțiunea ideală, din punctul de vedere al lui Richelieu. Ambițios, politicos, inteligent, dar slab, Chavigny își îndeplinea cu meticulozitate obligațiile oficiale, iar neoficial își folosea șarmul pentru a „îndulci" relațiile dintre patronul său, cardinalul, și Ludovic sau Gaston.

Richelieu și-a înălțat în slujbe multe dintre rudele sale. Fratele său, călugărul cel excentric, a devenit arhiepiscop de Lyon; vărul său, de

Sourdis, a devenit arhiepiscop de Bordeaux şi, aşa cum am văzut, un amiral de succes; un alt văr, La Meilleraye, era administrator al Marinei; unchiul său a ajuns intendent, iar nepotul său, de Brézé, a purtat negocieri cu regele Suediei. Richelieu l-a separat pe Condé de prietenii săi belicoşi, şi-a măritat propria nepoată cu fiul lui Condé, ducele d'Enghien, şi i-a dat noului său ginere un post de comandă în armată, unde acesta a repurtat strălucite succese. Opinia lui Richelieu coincidea cu a amiralului Fisher, creatorul Marinei britanice moderne, care spunea că „nepotismul este secretul eficienţei". Aceşti oameni, clienţii şi rudele lui Richelieu, erau ochii şi urechile acestuia, de o totală încredere şi dependenţă faţă de patronul lor. Sub protecţia sa, aceştia au beneficiat de căsătorii avantajoase, s-au îmbogăţit şi au guvernat Franţa. După moartea lui Richelieu, au căzut în dizgraţie. În timpul vieţii sale însă, alcătuiau o echipă redutabilă.

„Au guvernat Franţa", dar în ce fel? Au existat evoluţii instituţionale şi administrative radicale? Am discutat deja despre campania guvernului împotriva curţilor suverane. Victorii considerabile au fost obţinute în anii 1630, când Richelieu a convins Dauphiné, Burgundia şi Provenţa să-şi negocieze statutul de *pays d'états* în schimbul unor facilităţi legate de impozite, permiţând astfel funcţionarilor guvernului să administreze aceste provincii fără intervenţia stărilor locale. Totuşi, Richelieu era prea realist pentru a determina înţelegeri similare cu provincii de o independenţă înverşunată cum erau Languedocul sau Bretania. Cardinalul a dovedit acelaşi realism în relaţiile sale cu guvernatorii provinciilor. Uneori erau necesare şi metode mai dure, cum a fost cazul înlocuirii lui Montmorency după eşecul revoltei sale din Languedoc sau preluarea cu succes de către Richelieu a Bretaniei. Cu toate acestea, cooperarea şi nu confruntarea era cuvântul de ordine în relaţiile cu marii aristocraţi care guvernau provinciile, ceea ce este valabil mai ales la introducerea intendenţilor, la început pentru a supraveghea pe funcţionarii fiscali cum erau trezorierii şi *les élus*, iar în 1642 pentru a prelua efectiv activitatea de colectare a impozitelor. Opinia încetăţenită era aceea că intendenţii au reprezentat o provocare deliberată la adresa guvernatorilor de provincie. Cu toate acestea, cercetări recente au arătat că deseori guvernatorii erau încântaţi de sprijinul intendenţilor. „Între ei nu a avut loc nici un conflict fundamental de interese sociale sau politice" (R.R. Harding).

Aşa cum a fost, intendentul a reprezentat instrumentul ideal în crizele anilor 1630-1640. Richard Bonney scria: „Războiul şi mai ales cerinţele fiscale impuse de acesta s-au dovedit a fi factorul decisiv în favoarea înfiinţării funcţiei de intendent". Între 1630 şi 1648 au fost numiţi 150 de asemenea slujbaşi, mulţi dintre ei înrolaţi în armată şi având în sarcină disciplina, prevenirea jafurilor, asigurarea proviziilor şi a soldei. Durata serviciului era de trei ani, iar posturile nu se puteau cumpăra, deci intendenţii puteau fi oricând concediaţi. Erau flexibili, eficienţi şi obedienţi. O mare parte din succesul lui Richelieu poate fi atribuit intendenţilor. Nu numai că au reuşit să adune bani, dar au constituit veritabili *agents de combat* când era necesară contracararea opoziţiei. În timp ce revoltele importante erau înăbuşite de armatele regale sau de represiunea judiciară a cancelarului Séguier, cum s-a întâmplat în Normandia (1639), intendenţii aveau de înfruntat o opoziţie mult mai redusă. În iulie 1629, La Thuillerie, intendentul din Poitou, a folosit două companii de cavalerie pentru a anihila protestele împotriva impozitelor. Foullé a procedat similar la Quercy în august 1637, trimiţând trupe în regiunile în care *la taille* nu fusese plătită şi punând sub acuzare pe ţăranii rebeli. Laffemas, intendent în Champagne, îi scria lui Séguier în martie 1633:

> Cu această ocazie nu vă voi mai plictisi cu alte treburi, în afară de a vă informa că am emis decrete pentru arestarea a 34 de gentilomi şi altor persoane care au ridicat trupe împotriva regelui şi sunt gata să ordon arestarea altor opt, care au provocat multe necazuri în provincie. Întrucât cei mai mulţi dintre ei au fost condamnaţi în lipsă, v-aş fi foarte recunoscător dacă m-aţi informa ce doreşte regele ca să se facă cu casele acestora. Poporul aşteaptă să se dea un exemplu, pentru ca ei să nu mai fie urmaţi şi de alţii.

Inovaţiile administrative au fost corelate cu încercări progresiste de a atrage arta şi literatura în slujba guvernului. După cum am văzut, Richelieu era un patron cu discernământ al arhitecţilor şi al pictorilor, pe care îi folosea pentru glorificarea statului şi a sa personală. La loc de cinste în castelul cardinalului de la Richelieu erau aşezate portrete ale regelui, ale reginei, precum şi imagini ale victoriilor obţinute în timpul

domniei. Parisul a fost înfrumuseţat cu pieţe şi palate noi în cinstea lui Ludovic al XIII-lea. Richelieu a construit o capelă nouă pentru Sorbona, care urma să fie atât un tribut adus culturii franceze, cât şi propriul său mausoleu. În 1634 a fost fondată Academia Franceză, pentru conservarea şi dezvoltarea frumuseţii limbii franceze. Una din menirile Academiei a fost demonstrată de disputa dintre Richelieu şi Pierre Corneille, cel mai mare dramaturg al perioadei. Piesa lui Corneille *Cidul* a atras supărarea lui Richelieu din trei motive; eroul era spaniol, se bătea în duel şi reprezenta tradiţia aristocratică a violenţei puse în slujba onoarei de familie, adică exact ceea ce Richelieu se trudea să scoată în afara legii. Iată cum se apără eroul lui Corneille:

> Pe tatăl meu căzuse o groaznică ruşine
> Ce mă privea-n aceeaşi măsură şi pe mine.
> Ştii ce-nsemnează-o palmă pentru un om cinstit.
> Am căutat să aflu făptaşul, l-am găsit
> Am răzbunat onoarea-mi şi pe iubitu-mi tată.
> Şi dac-ar fi nevoie, aş face-o înc-o dată.*

Această glorificare a duelurilor l-a indignat pe Richelieu, care a cerut Academiei să condamne piesa. Primul răspuns al Academiei nefiind destul de duşmănos, Richelieu i-a cerut să se gândească mai bine. Aşa cum se întâmplă de obicei cu piesele cenzurate, cu cât se aruncă mai mult anatema asupra lor, cu atât se bucură de un succes mai mare. Însă Corneille i-a dedicat cardinalului următoarea sa piesă.

Cea mai făţişă încercare a lui Richelieu de a influenţa şi a direcţiona opinia publică a fost ziarul *Gazette*, fondat în februarie 1635. Acesta a reprezentat o încercare sofisticată de a prezenta realizările guvernului într-o lumină favorabilă. Referiri ultralaudative la adresa regelui şi a primului său ministru erau intercalate cu atacuri ofensatoare şi nedrepte îndreptate împotriva criticilor guvernului. Victoriile de mică importanţă erau exagerate, iar detaliile care puteau afecta imaginea Franţei erau omise. Richelieu însuşi scria articole şi corecta şpalturile. La un preţ de patru sous, *Gazette* era prea cositisitor pentru majoritatea buzunarelor, dar apărea în fiecare sâmbătă, era afişat la fiecare colţ de stradă şi era citit de multă lume.

---

* Corneille, *Cidul*, în româneşte de Şt. O. Iosif, Ed. Albatros, Bucureşti, 1973.

Oare inovaţiile remarcabile şi cu spirit întreprinzător ale lui Richelieu justifică eticheta aplicată cardinalului de „fondator al absolutismului francez"? Răspunsul la această întrebare depinde în mare măsură de ceea ce se înţelege prin „absolutism". După cum am văzut, unii istorici nu sunt de părere că termenul ar putea fi folosit cu succes pentru a caracteriza întregul context politic al secolului al XVII-lea. Dacă, totuşi, acceptăm că o guvernare absolutistă echivalează cu absenţa unui control constituţional sau juridic şi, în consecinţă, cu exerciţiul neştirbit al puterii regale, se pune întrebarea: a avansat semnificativ în această direcţie monarhia franceză în timpul ministeriatului lui Richelieu?

Răspunsul trebuie să fie afirmativ. Nu se poate pune la îndoială faptul că Richelieu a modificat radical peisajul politic al Franţei secolului al XVII-lea prin distrugerea opoziţiei la adresa Coroanei. Pentru că, prin apărarea propriei poziţii şi a politicii sale, Richelieu apăra în ultimă instanţă pe regele pe care îl slujea. Intendenţii lui Richelieu garantau că ordonanţele regelui erau aplicate cum nu mai fuseseră până atunci. Pentru a obţine venituri fără precedent pentru politica sa externă, cardinalul a dezvoltat semnificativ forţa coercitivă a statului. Exploatarea inteligentă a propagandei în numele regelui găsea explicaţii pentru acest proces, demonstrând că regele reprezenta şi apăra adevăratele interese ale statului.

Pe de altă parte, dacă Richelieu a fost sau nu fondatorul aşa-numitei monarhii absolute este o altă chestiune. Fără îndoială, cardinalul a construit pe fundaţiile lăsate de predecesorii săi. Lui Henric al IV-lea îi plăcea să spună „Vreau să mi se dea ascultare" şi pe durata scurtei sale domnii a întreprins multe pentru a restabili credibilitatea monarhiei. Chiar şi despre Maria de Medici se crede în prezent că a încercat să apere autoritatea şi independenţa Coroanei. Mai mult, am văzut că Richelieu era, într-un sens foarte real, inferiorul lui Ludovic al XIII-lea, căruia trebuie să i se recunoască, în ultimă instanţă, meritul pentru cele înfăptuite în timpul domniei sale. Din nou, presupusele „fundaţii" ale lui Richelieu s-au dovedit în mod categoric nesigure în faţa imenselor probleme pe care le-au avut de rezolvat succesorii săi. A fondat cardinalul cu adevărat ceva?

La examinarea acestor probleme, poate că vor apărea şi altele, mai interesante. Suferinţa provocată de Richelieu poporului francez a fost uriaşă. Datorită politicii sale, diferenţa dintre privilegiaţi şi neprivilegiaţi,

dintre bogaţi şi săraci, s-a accentuat. La moartea lui Richelieu, Franţa „fierbea" de nemulţumire. Politica externă a lui Richelieu a ruinat nu numai Franţa, ci cea mai mare parte a Europei. Realizările pozitive ale cardinalului nu pot fi puse la îndoială. Dar au meritat acestea toate costurile şi toată suferinţa provocată?

7 Richelieu pro şi contra: o evaluare

Istoricii sunt de acord cu contemporanii lui Richelieu că moartea cardinalului a reprezentat un moment de cumpănă. În mod categoric, Ludovic al XIII-lea a înţeles semnificaţia dramatică a evenimentului. Deşi regele a fost auzit râzând nemilos după vizita la patul muribundului, la ultima întâlnire a celor doi, regele a fost mişcat de situaţia în care se afla cardinalul, i-a oferit acestuia gălbenuş de ou şi i-a refuzat demisia. Ludovic era convins că marele cardinal merita să moară aşa cum trăise, ca prim-ministru al Franţei. După moartea cardinalului, nimic nu avea să mai fie ca înainte. În ceea ce priveşte munca sa de o viaţă, un pamfletar englez scria că „Richelieu a fost nenorocirea şi mândria epocii sale".

Deci ce a realizat Richelieu?

Răspunsul trebuie să fie: „foarte mult". După spusele aceluiaşi pamfletar, „a subjugat Franţa, a îngrozit Italia, a chinuit Spania şi a cutremurat Germania". Dacă prioritatea lui Richelieu a fost distrugerea Habsburgilor şi înlocuirea Spaniei cu Franţa ca putere europeană dominantă, s-a muncit mult cu sabia. Dacă ar mai fi fost multe de făcut, armatele Habsburgilor au fost înfrânte, conducătorii lor umiliţi şi economiile naţionale ruinate. Desigur, nu toate acestea au fost opera Franţei. Suedezii, olandezii şi germanii au avut rolul lor. În acelaşi timp cu victoriile lui Gustav Adolf, olandezul Piet Hein a distrus planurile economice ale guvernului spaniol în 1628 capturând flota ce ducea, în fiecare an, în vistieria Spaniei, argintul minelor din Peru. Cu toate acestea, sub guvernarea lui Richelieu, Franţa a devenit principalul rival al Spaniei.

Într-adevăr, admiratorii lui Richelieu pretind că, în momentul morţii cardinalului, Franţa devenise deja marea putere a viitorului. Frontierele fuseseră întărite prin ocuparea Lorenei, capturarea oraşului Breisach şi preluarea Roussillonului (vezi harta pag. 158), armatele franceze

primiseră botezul focului, noi lideri fuseseră descoperiţi şi se puseseră bazele unei organizări care avea să-i permită lui Ludovic al XIV-lea să recruteze jumătate de milion de oameni. Într-o vreme, Marina Franţei consta dintr-un amiral care nu avea nave. Richelieu a desfiinţat funcţia şi a creat navele, şantierele navale şi marinarii. Primii paşi - poate ezitanţi, dar autentici - fuseseră făcuţi în direcţia înfiinţării unui imperiu francez peste ocean. Iată un motiv de a-l prezenta pe Richelieu ca pe un creator francez patriot şi naţionalist.

La fel de profunde au fost schimbările realizate în interiorul Franţei. Vechea interpretare a „absolutismului" lui Richelieu simplifica excesiv politica acestuia şi exagera realizările cardinalului. Cu toate acestea, campania sa de întărire a autorităţii Coroanei s-a bucurat de un succes remarcabil. Mai întâi, a înfruntat şi a învins forţele distructive care perpetuaseră instabilitatea politică şi socială în Franţa în ultima sută de ani, şi anume structura militară a hughenoţilor, falsul feudalism medieval târziu al aristocraţiei şi pretenţiile arogante ale parlamentelor. Richelieu a obţinut aceste rezultate prin crearea unei baze de putere regale atât în centrul de guvernare, cât şi în provincii. De asemenea, cardinalul şi-a creat propria sa poziţie prin exploatarea favorurilor regelui, prin recrutarea unei echipe administrative complet loiale şi printr-o exploatare inteligentă a patronajului. Sub presiunea implicării în Războiul de treizeci de ani, din 1635 până în 1642, Richelieu a creat „statul războinic". Rezultatul a fost autoritarismul regal sau, dacă preferaţi, ;absolutismul. Richelieu a atras în serviciul acestui stat artele, literatura şi biserica. El a adoptat o atitudine cvasitotalitară, încercând să captureze sufletul Franţei. Dacă prin termenul „om mare" se înţelege o „persoană care a adus schimbări radicale mediului în care a trăit", atunci Richelieu a fost un om foarte mare.

Totuşi, nici una dintre aceste realizări nu ne împiedică să ne întrebăm dacă politica lui Richelieu a fost 100% o reuşită şi dacă strategiile cardinalului au fost în adevăratul interes al Franţei şi al Europei.

Am observat că o bună parte din politica externă a lui Richelieu a fost un dezastru. După ce intervenţia suedeză a adus Franţa într-o poziţie jenantă şi apoi a determinat victoria armatei imperiale spaniole de la Nördlingen, începând din 1635, intervenţia franceză s-a dovedit a fi un eşec costisitor, cel puţin până la moartea lui Richelieu. Chiar dacă au

fost evitate o invazie şi înfrângerea finală, admiratorii lui Richelieu nu pot pretinde că realitatea a fost conform planurilor.

De asemenea, există motive puternice pentru a argumenta că politica internă a lui Richelieu era una de azi pe mâine, creând probleme imense şi practic insolvabile pentru urmaşii cardinalului. Am văzut cât de ridicate au fost costurile pe care Franţa a trebuit să le suporte pentru experienţa de a fi guvernată de Richelieu. Admiratorii săi susţin că foametea, terorismul fiscal, falimentul, moartea şi lipsurile pot fi justificate de victoria finală împotriva Habsburgilor. Vom reveni în curând la acest punct de vedere. Totuşi, se poate pune în mod sigur problema dacă Franţa a beneficiat de pe urma instaurării statului războinic, a manipulării opiniei publice, a sfidării parlamentelor şi a întăririi puterii monarhice. Poate că acesta era pentru Franţa unicul drum spre progres, dar nu poate reprezenta o justificare pentru absolutism.

De asemenea, Richelieu poartă mare parte din responsabilitatea extinderii şi continuării Războiului de treizeci de ani în Europa. Toate războaiele sunt de temut, dar există suficiente mărturii contemporane care atestă că acest război a fost deosebit de neplăcut. De exemplu, pictorul Jacques Callot a zugrăvit orori altfel inimaginabile: rânduri de ţărani spânzuraţi de soldaţii care jefuiesc, în timp ce preotul dă iertarea celui care urmează să moară, copii mici transformaţi în canibali, căruţe pline de călugăriţe care se îndreaptă spre bordelurile soldaţilor. Pe bună dreptate, un istoric modern, Robert Knecht, compară întinderea Războiului de treizeci de ani pe harta Europei cu o uriaşă pată de petrol: murdară, obscenă, aparent de neoprit, aducând pângărire şi moarte celor pe care îi copleşea.

Blamarea lui Richelieu, atât pentru suferinţa poporului francez, asuprit politic şi stors de impozite dincolo de puterile sale, cât şi pentru victimele Războiului de treizeci de ani, implică pericolele unei judecăţi morale, unei viziuni imparţiale şi anacronismului. Trebuie avut în vedere că este inadmisibil să judeci practici acceptabile în secolul al XVII-lea prin prisma standardelor secolului al XX-lea. Pentru a lua un exemplu evident, pare şocant şi ipocrit ca un exponent de frunte al creştinătăţii să adune o avere de 22 milioane de livre, din care o bună parte acumulate din veniturile bisericii, în timp ce francezii mureau de foame. Dar Richelieu nu făcea decât ceea ce ar fi făcut orice cleric aristocrat al timpurilor sale. Similar,

mii de patrioți francezi au aplaudat fără rețineri campania lui Richelieu de a transforma Franța într-o mare putere, cu frontiere sigure; numai astfel se putea contracara încercuirea Habsburgilor. În urma evenimentelor de la Nördlingen și Corbie, aceștia au acceptat explicația că „declinul Spaniei", menționat în manualele noastre de istorie, se petrecea cu adevărat. Ludovic al XIII-lea și Richelieu erau convinși că Spania era inamicul public numărul 1, iar pentru a fi cinstiți trebuie să recunoaștem că Olivares era la fel de agresiv și de intransigent ca Richelieu. În plus, a răspunde prin luptă la asemenea provocări ținea de tradițiile aristocrației. Oricât de deplorabil pare războiul pentru noi sau pentru țăranii francezi și germani, acesta nu era și punctul de vedere al contemporanilor lui Richelieu cu putere de decizie.

Mai mult, dacă anacronismul trebuie evitat, există și pericolul opus de a presupune că oamenii din trecut erau proști, incapabili să judece rațional și lipsiți de sensibilitate morală. Spre cinstea sa, Ludovic își manifesta îngrijorarea astfel: „Ah, bietul meu popor, pe care nu-l pot încă elibera de suferințele sale din pricina acestui război în care am intrat". Pe de altă parte, Richelieu nu era atât de plin de compasiune: „Oamenii trebuie asemuiți cu animale de povară învățate cu un tratament prea bun". La Regensburg, partizanul lui Tilly, de Flamel, discuta cu diplomatul lui Richelieu, părintele Iosif: „Ești capucin, deci ești obligat să faci tot posibilul pentru a aduce pacea creștinătății, și totuși ești omul care va începe un război sângeros. Ar trebui să te înroșești de rușine". Părintele Joseph a pretins scuze și a fost evident afectat de această critică incomod de ascuțită.

În ceea ce-l privește pe Richelieu, episcopul de Lisieux a fost șocat de seninătatea cu care cardinalul și-a primit moartea. Se pare că papa Urban al VIII-lea ar fi avut o părere chiar mai cuprinzătoare. El a militat în mod constant pentru pacea între puterile catolice și a refuzat să acorde pălăria de cardinal părintelui Joseph, pe motiv că acesta făcea propagandă în favoarea războiului. Iată cum a comentat moartea lui Richelieu: „Dacă Dumnezeu există, atunci cardinalul Richelieu va trebui să răspundă pentru multe; dacă nu există, atunci a procedat foarte bine". Când Ludovic al XIII-lea, la sfatul lui Richelieu, a încercat să mărească efortul de război al Franței prin așezarea „persoanei noastre, a Coroanei noastre, a statului nostru și a supușilor noștri" sub protecția Fecioarei Maria, a fost întâmpinat de vorbele austerului și curajosului Saint-Cyran: „Nimic

nu-L supără pe Dumnezeu mai tare decât punerea religiei şi a pietăţii în slujba politicii". Este evident că oamenii secolului al XVII-lea erau capabili să detecteze ipocrizia şi să sesizeze tragedia războiului. Ei au fost acolo, au văzut ce se întâmplă, au trăit pe pielea lor consecinţele politicii lui Richelieu. De asemenea, francezii care s-au bucurat la moartea lui Richelieu nu pot fi acuzaţi de „anacronism".

Un alt pericol se impune a fi evitat. Niciodată nu trebuie să presupunem că ceea ce s-a întâmplat trebuia să se întâmple. Războaiele izbucnesc datorită unor decizii conştiente şi deliberate, care aparţin conducătorilor şi miniştrilor acestora. Ca rezultat al acestor decizii, pacea este distrusă de război. „Doamne, dă-ne pace, Doamne din ceruri, dă-ne pace", se ruga un ţăran german în 1629. Dar politicienii Europei au decis altfel. „Conducătorii Franţei nu aveau de ales", susţin istoricii. Şi totuşi au avut de ales. Altfel, reportul lui Richelieu despre Pinerolo trimis lui Ludovic al XIII-lea (vezi pag. 59-60) nu ar fi avut nici un rost. „A fi sau a nu fi, aceasta era întrebarea. Franţa a ales să existe!", scria un exaltat istoric francez, V.L. Tapier. Adevărul este că stăpânii Franţei *aveau* de ales. Întrebarea la care istoricii trebuie să răspundă este dacă alegerea făcută a fost cea corectă şi dacă într-adevăr era o problemă de „a fi sau a nu fi".

Există, bineînţeles, întrebări care trebuie cel puţin puse. De exemplu, erau conducătorii Franţei şi ai Spaniei capabili să-şi rezolve diferendele fără un conflict armat? De ce pacea din 1627 sau cea din 1630 nu a putut fi păstrată? Era ameninţarea cu încercuirea Habsburgilor atât de mare încât numai războiul o putea îndepărta? Nu cumva „înlăturarea încercuirii Habsburgilor" era pur şi simplu numele de cod pentru „instaurarea hegemoniei Franţei în Europa"?

Despre „încercuiri" am mai auzit. Un dezastru chiar mai catastrofal decât Războiul de treizeci de ani a avut loc deoarece Kaiserul şi generalii săi se încăpăţânau să creadă că ţara lor era „încercuită". Totuşi, prin articolul 231 al Tratatului de la Versailles, aceştia au fost consideraţi criminali de război. Se pare chiar că s-a sugerat că, dacă în momentul izbucnirii unui război, toţi diplomaţii implicaţi ar fi spânzuraţi, războaiele ar fi mai puţine. Amprenta evidenţei se aplică în mod clar primului război mondial, iar istoricul C.V. Wedgwood arata că, similar, Războiul de treizeci de ani a reprezentat o catastrofă evitabilă şi sterilă: „S-ar putea ca oamenii să-şi fi dat seama de inutilitatea actului de a judeca cu sabia,

nu cu mintea". Mai mult, acelaşi istoric merge până acolo încât descrie pacea din Westfalia ca o „rearanjare a hărţii Europei pentru următorul război", adică pentru următoarea „încercuire", cu alte cuvinte.

Chiar dacă suntem de acord că ameninţarea Franţei de către Habsburgi nu era o vorbă goală, este oare acest fapt de natură să justifice o asemenea vărsare de sânge? De asemenea, pare ciudat să susţii că înăbuşirea libertăţilor şi crearea statului războinic în Franţa era unica soluţie şi că terorismul fiscal era cea mai bună metodă de impozitare. Destul de curios, Olivares, rivalul lui Richelieu, a introdus reforme fiscale radicale în Spania. Mai mult de atât, în anii 1660 Colbert a demonstrat că „sistemul" fiscal francez poate şi trebuie să fie reformat. „Respectul este moartea istoriei", scria istoricul francez Michelet. Poate cineva să sugereze că Richelieu s-a bucurat de mai mult respect decât i se cuvenea?

Există un motiv special pentru a fi sceptici. De unde provine idolatrizarea lui Richelieu nu este un secret. De la Richelieu însuşi. Pe patul de moarte cardinalul i-a adresat regelui un mesaj de adio bine gândit: „Am consolarea că las regatul vostru pe cele mai înalte culmi de glorie şi prestigiu pe care le-a cunoscut vreodată, iar toţi inamicii voştri învinşi şi umiliţi" - un rezumat în cel mai bun caz discutabil. În timpul carierei lui Richelieu am remarcat sofisticata exploatare a propagandei în folosul ţării, al monarhului şi al guvernului său şi totul pe cheltuiala inamicilor şi criticilor săi. Este evident că altarul lui Richelieu a fost ridicat de Richelieu însuşi. Dacă acum cardinalul este creditat ca fiind „cel mai mare slujitor pe care l-a avut Franţa vreodată", aceasta este exact părerea lui Richelieu despre sine însuşi. Dibăcia şi devotamentul cardinalului erau scoase în evidenţă în *Gazette*. O dată, Richelieu a primit un şpalt al unui articol care îl descria ca pe un erou. A şters „erou" şi a scris „semizeu".

Este interesant de remarcat următoarea paralelă:

1 Avansata ştiinţă sovietică a războiului a cunoscut o dezvoltare accentuată datorită tovarăşului Stalin. În diversele etape ale războiului, tovarăşul Stalin a găsit soluţiile cele mai potrivite. Abilitatea militară a lui Stalin s-a manifestat atât în faza ofensivă,
5 cât şi în cea defensivă. Geniul tovarăşului Stalin i-a permis să intuiască şi să dejoace planurile inamicului. Stalin nu şi-a permis

niciodată ca activitatea să-i fie umbrită de cea mai vagă urmă de vanitate, îngâmfare sau adulare de sine.

Autorul acestui raport era, bineînţeles, Stalin. În afară de ultima frază, aluzia magistrală la modestie, totul poate fi comparat cu scrierile lui Richelieu despre sine. Ca şi Stalin, cardinalul a scris toate acestea pentru a-şi influenţa atât contemporanii, cât şi posteritatea, deoarece avea un simţ al istoriei foarte dezvoltat. Cât de bine a reuşit!

Comparaţia cu Stalin este utilă, deoarece mai există şi alte paralele. Amândoi au primit o educaţie religioasă, urmând să devină preoţi, deci erau familiarizaţi cu intelectualismul metodic al seminarului religios. Ambii aveau idei întreprinzătoare şi pe termen lung cu privire la viitorul economic al ţărilor lor. Ambii îşi asmuţeau rivalii unii împotriva altora şi erau nemiloşi în reprimarea opoziţiei. Séguier a fost un Vîşinski al lui Richelieu. Obsesia lui Stalin de a crea un bloc de putere care să contracareze următorul atac capitalist după înfrângerea hitlerismului aminteşte de obsesiile lui Richelieu privind încercuirea Habsburgilor.

Chiar mai izbitoare decât asemănările dintre Richelieu şi Stalin sunt contrastele, care ne invită să apreciem persoana cardinalului. Chiar dacă Richelieu avea o fire răzbunătoare, nu era dominat de suspiciuni paranoice faţă de toţi cei din jurul său. Nu l-a egalat pe Stalin nici în materie de ucideri în masă, nefiind un monstru. Spre deosebire de Stalin, avea o simpatie cultivată şi cunoscută pentru arte. Dacă Richelieu i-a dezamăgit pe alţii şi poate şi pe sine în ceea ce priveşte puritatea motivelor sale în servirea statului, o mulţime de alte personaje istorice au procedat în mod similar. Setea de putere tiranică nu era atât de crudă ca a lui Stalin. Şi spre deosebire de Stalin, Richelieu şi-a distrus sănătatea şi a muncit până la moarte în slujba intereselor Franţei, aşa cum le înţelegea el. Dacă îl vom aprecia sau nu pe Richelieu conform propriei sale evaluări, să recunoaştem că a muncit din greu pentru cele 22 de milioane de livre!

Pentru a rezuma, comparaţia între Richelieu şi Stalin evidenţiază aspecte importante ale discuţiei. Când evaluăm realizările celor doi, ne aflăm în preajma unei puteri de calibru. Ambii au determinat transformări profunde ale mediului în care au trăit. Ambii au făcut mult bine, dar şi foarte mult rău. Oare binele a contracarat răul sau invers? Nimeni nu îl poate numi acum pe Stalin „cel mai mare slujitor pe care l-a avut Rusia",

deoarece costurile realizărilor sale, sub aspectul suferinţelor umane, sunt considerate inacceptabile. Poate că este momentul să adoptăm o atitudine similară şi faţă de cardinalul Richelieu. Poate că marele Armand s-a cam întrecut cu gluma.

Richelieu: Contra	**Pro**
-	**+**
Prelungirea războiului în Europa	Dominaţia franceză în Europa
Suprimarea libertăţilor în Franţa	Limitarea puterii Habsburgilor
Condamnarea nedreaptă a fraţilor Marillac	Monarhia absolută în Franţa
Arderea pe rug a lui Urbain Grandier	Înfrângerea nobilimii şi a parlamentelor
Economie devastată şi înapoiată	Încurajarea artelor
Statul războinic - terorismul fiscal	Marina şi imperiul

Dacă Dumnezeu există, atunci cardinalul Richelieu va trebui să răspundă pentru multe. Dacă nu există, atunci a procedat foarte bine.

***Să luăm notiţe despre** „Ministeriatul cardinalului Richelieu"*

Este unul dintre subiectele preferate ale examinatorilor. Expunerea voastră va reflecta eficienţa adnotărilor efectuate. Concentraţi-vă asupra diferitelor aspecte ale biografiei lui Richelieu: politica sa externă, finanţele, sistemul de guvernare, propaganda. Rezumaţi cronologic episoade cum ar fi comploturile aristocraţiei împotriva lui Richelieu. Faceţi legătura dintre aceste subiecte şi materialul inclus în capitolele 1 şi 2, de exemplu cel referitor la patronaj şi absolutism. Notaţi, comparativ, realizările şi nereuşitele lui Richelieu, dezvoltând ideile în diagrama de mai sus. Dacă aveţi interesul şi experienţa necesare, dezvoltaţi comparaţia dintre Richelieu şi Stalin, eventual chiar şi cu Lenin, care în prezent este tratat mai puţin reverenţios, chiar şi de către istoricii ruşi.

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Ministeriatul cardinalului Richelieu”*

Se dau următoarele probleme:

1. Rezumați eșecurile provocărilor la adresa autorității regale în Franța între anii 1624 și 1642.
2. „Cea dintâi preocupare a sa era servirea țării sale.” Discutați acest verdict aplicat lui Richelieu.
3. Evaluați contribuția lui Richelieu la edificarea statului absolutist în Franța.
4. În numele căror interese a guvernat Richelieu Franța?
5. „Politica internă de bun simț ruinată de politica externă nechibzuită.” Discutați această afirmație, cu referire la Richelieu.

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări este necesară o cunoaștere solidă a cronologiei și a realizărilor detaliate ale ministeriatului lui Richelieu. Examinatorul poate accepta și punctul de vedere clasic asupra meritelor lui Richelieu. Prin urmare, dacă aveți posibilitatea de a fi critic, nu uitați să fiți bine pus la curent cu situația lui Richelieu înainte de a-i evalua erorile.

Să luăm în considerare întrebarea 5. Este o întrebare dificilă, deoarece citatul nu lasă să se întrevadă că politica internă a lui Richelieu a fost determinată de politica sa externă. Va trebui să arătați că reformele administrative, strategiile economice și manipularea opiniei publice de către Richelieu erau subordonate integral scopului său suprem, anume finanțarea războaielor. A fost nesăbuită politica externă a lui Richelieu? Nu uitați de necesitatea de a trata și acest aspect al întrebării. Scrieți o concluzie clară și explicită.

Întrebarea 3 merită o atenție sporită, deoarece problema lui Richelieu și a absolutismului apare deseori în subiectele de concurs. Pentru început, definiți absolutismul. Puteți arăta, nu fără beneficii, că sunteți la curent cu dezacordurile dintre istorici, dar pe scurt. În continuare demonstrați că sunteți familiarizați cu noțiunea de „stat războinic”. Dar puneți accentul pe puterea și pe succesul lui Richelieu. Nu uitați rolul regelui în susținerea lui Richelieu. În final, adunați-vă argumentele și răspundeți cu claritate la întrebare.

***Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre** „Ministeriatul cardinalului Richelieu"*

Cine ar trebui să poarte răspunderea pentru cele întâmplate în perioada 1624-1643: Ludovic al XIII-lea sau Richelieu?

Citiți cu atenție documentele de la paginile 59-60, 74, 87 și 93 (sfaturile lui Richelieu pentru rege cu privire la Pinerolo, expresia satisfacției lui Ludovic al XIII-lea, presupusa ignoranță financiară a lui Richelieu și schimbul de scrisori cu privire la toanele regelui). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care credeți că erau propriile opinii ale lui Richelieu cu privire la Pinerolo? (5 puncte)

b) În ce măsură Ludovic al XIII-lea își menținea părerile despre Richelieu? (5 puncte)

c) Ce mărturisesc documentele în legătură cu personalitatea lui Ludovic al XIII-lea? (5 puncte)

d) Ce sugerează sursele citate în legătură cu întrebarea: cine a fost adevăratul stăpân al Franței? (10 puncte)

Trebuie să priviți cele patru documente cu un ochi foarte critic. Pretenția lui Richelieu de a nu ști nimic despre finanțe nu trebuie tratată superficial. Ludovic era o fire imprevizibilă și Richelieu nu putea conta mereu pe sprijinul său; el era regele și, în ultimă instanță, stăpânul. Cât de sincer era Richelieu când îi recomanda regelui să nu păstreze Pinerolo? Richelieu doar îl măgulea pe rege? Referitor la punctul d, nu vă așteptați la un răspuns clar și limpede. Va trebui să ajungeți la concluzia că mărturiile sunt contradictorii.

CAPITOLUL 4

Ministeriatul cardinalului Mazarin, 1643-1661

1 Introducere: Problemele

La moartea cardinalului Richelieu în decembrie 1642, Ludovic al XIII-lea era grav bolnav. Viața sa, relativ scurtă și dureroasă, s-a încheiat la 14 mai 1643. S-a zvonit că regele ar fi fost otrăvit de Richelieu, dar la autopsie nu s-a găsit nici o dovadă în acest sens. Ce omagiu pentru Richelieu, să fie suspectat de moartea unei victime la cinci luni după propria sa moarte! Ludovic a acceptat sfatul lui Richelieu și l-a cooptat pe italianul Jules Mazarin în consiliu, deși la acea dată nimeni nu fusese încă desemnat ca prim-ministru. Conștient că nu mai avea timp, Ludovic era preocupat de cele ce se vor întâmpla după moartea sa, când Franța avea să fie condusă de fiul său, în vârstă de patru ani. Grija de căpetenie a regelui muribund era că soția sa, pe care o disprețuise și o umilise vreme de aproape trei decenii, avea să devină regentă. Astfel că regele a redactat un testament, aprobat de Parlamentul din Paris, prin care Ana devenea simplu membru al consiliului de regență. Intenția regelui era ca regina să fie controlată de ceilalți membri ai consiliului, în speță cumnatul ei Gaston d'Orléans, bătrânul prinț de sânge Condé și patru miniștri, iar deciziile urmau să fie luate prin majoritate de voturi.

Cu toate acestea, nici măcar Ludovic cel Drept nu putea guverna din urna sa. La numai patru zile după moartea regelui, același parlament, informat de dorința micului rege ca mama sa să guverneze, a anulat testamentul și a învestit-o pe Ana ca regentă unică. În curând, a devenit clar că regina n-avea de gând să joace rolul unui pion și că știa cum să interpreteze dificila partitură a reginei-regente. Ana l-a ales pe Mazarin drept colaborator și împreună s-au ocupat de cei propuși de regele decedat. Înainte de moartea lui Ludovic, Mazarin și Chavigny obținuseră îndepărtarea lui Sublet de Noyers, pe motiv că uneltea pentru a o înscăuna pe Ana regentă! Acum, și Chavigny căzuse în dizgrație. Ana de Austria

nu îl agrea pe Chavigny deoarece îi reamintea prea mult de perioada prin care trecuse regina pe vremea lui Richelieu. Gaston a fost îmbunat cu răsunătorul titlu de locotenent general al regatului, în vreme ce Condé a fost trimis pe front, pentru a câştiga şi alte victorii. Astfel a rămas numai Mazarin, care era în grațiile Anei. Regina l-a făcut prim-ministru, post pe care avea să-l ocupe, cu mici întreruperi, până la moarte, survenită optsprezece ani mai târziu.

Astfel, Mazarin a fost responsabil pentru destinele Franței pe o durată de timp egală cu cea a ministeriatului lui Richelieu. În linii mari, francezii erau de acord cu cardinalul de Retz, cu care ne vom mai întâlni. Pe Richelieu acesta nu-l plăcea, dar îl respecta, în timp ce pe Mazarin nici nu-l plăcea, nici nu-l respecta. În timpul carierei sale, după spusele lui Retz, „Mazarin îl păstra pe Machiavelli la căpătâiul patului, alături de cartea de rugăciuni"; a trişat ca să ajungă la putere şi tot prin şiretlicuri s-a menținut acolo. Istoricii au fost mai generoşi cu Mazarin, dar nu sunt chiar toți de acord că acesta a fost un succesor potrivit al lui Richelieu.

În paginile următoare vom discuta despre acest verdict. În ce măsură a avut Mazarin de ales atunci când a optat pentru o anumită politică? A fost această politică în interesul poporului francez? Mazarin este asociat mai ales marii crize cunoscută sub numele de Fronda, care a afectat Franța în perioada 1648-1653. A comis Mazarin greşeli voluntare care au generat această criză sau aceasta a fost rezultatul mai mult sau mai puțin inevitabil al imperialismului costisitor al lui Richelieu? Cât de bine a reuşit Franța, condusă de Mazarin, să se refacă după traumele provocate de Frondă?

Ca şi în cazul lui Richelieu, punctele forte şi slăbiciunile, scopurile şi percepțiile, educația şi personalitatea lui Mazarin au afectat sensibil evenimentele derulate în timpul exercițiului puterii. Ca atare, ne vom ocupa în continuare de personalitatea sa. Ce fel de om era Mazarin?

2 Mazarin: omul

Giulio Mazzarini, sau Jules Mazarin, cum era cunoscut în Franța, s-a născut la 14 iulie 1602 şi a fost crescut la Roma. Părinții săi făceau parte din mica aristocrație. Tânărul Jules a beneficiat de patronajul marii familii

Colonna, înainte de a repurta succese ca diplomat în serviciul papei. Numai că adevărata sa carieră a început atunci când l-a impresionat pe Richelieu prin curajul şi inteligenţa sa. După cum am văzut, Mazarin a dat dovadă de aceste calităţi atunci când a reuşit să prevină confruntarea dintre trupele franceze şi spaniole la Casale în 1630 (vezi pagina 59). Richelieu a lăsat să se înţeleagă că tânărul Mazarin ar fi binevenit la Curtea franceză ca nunţiu papal, funcţie îndeplinită cu fineţe de acesta în perioada 1634-1636. Revenit la Roma, a apărat interesele Franţei ca agent secret până în 1639, când a fost rechemat în Franţa pentru a se alătura cercului de intimi ai lui Richelieu. Deşi nu trecuse niciodată de rangul de diacon, a fost înălţat în funcţia de cardinal la insistenţele Franţei. Mazarin şi-a câştigat slujba prin dezamorsarea unei situaţii periculoase în Savoia, provocată de sora lui Ludovic al XIII-lea, Christine, care afişa o infidelitate imprudentă şi arogantă faţă de soţul său, ducele Amadaus. Mazarin a fost implicat îndeaproape în demascarea conspiraţiei Cinq-Mars şi a primit personal fortăreaţa Sedan de la Bouillon cel căzut în dizgraţie (vezi pagina 78). Este posibil ca Mazarin să-i fi salvat de asemenea de la dizgraţie pe regină şi pe Gaston d'Orléans. Un asemenea executant util a fost luat în considerare în vederea unei avansări viitoare.

Cum a reuşit Mazarin să dobândească atâta succes într-o ţară de o virulentă xenofobie? În parte datorită remarcabilei sale abilităţi. Era un bărbat foarte inteligent, la fel de viclean ca şi Richelieu şi capabil de o disimulare perfectă. „Mă vor aclama?", îl întreba Christine pe Mazarin în timp ce acesta o escorta înapoi în Savoia. „Nu ştiu, doamnă, dar trebuie să ne prefacem că ne plac toate cuvintele pe care ni le vor arunca." De asemenea, Mazarin era perfect conştient că însuşirea de a fi subestimat este una dintre calităţile cele mai valoroase ale unui politician. Aşa că îşi zâmbea în barbă când adversarii îl disprețuiau pentru aparenta sa umilinţă şi modestie. Dar se înşelau, pentru că Mazarin nu era deloc un om modest. Era foarte ambiţios, se bucura atât de preluarea, cât şi de exercitarea puterii, precum şi de avantajele acesteia. Trecerea timpului va dovedi ce mare acumulator de bogăţii şi influenţă a hrănit la sânul ei Franţa.

O altă explicaţie pentru succesul lui Mazarin o constituie faptul că era foarte amabil. Cardinalul ştia să se facă atât plăcut, cât şi util oamenilor care o meritau. De exemplu, Richelieu, pe care nu era uşor să-l încânţi, era categoric foarte ataşat de „*Nunziniardo*" (micuţ nunţiu).

Mazarin îl făcea pe Richelieu să râdă, ceea ce iarăşi nu era simplu. „Signor Jules" era un musafir binevenit, faţă de asceticul părinte Joseph sau hedonistul Chavigny. Mazarin avea obiceiul de a trimite cadouri prietenilor săi francezi influenţi; de exemplu, fiind o dată în Roma, a cumpărat bijuterii pentru Ana de Austria şi tablouri pentru Richelieu.

„Ce ticălos!", aţi putea gândi, dar o asemenea judecată nu este întru totul corectă. Chiar dacă exista fără nici un dubiu un element de calcul în cultivarea celor mari şi tari, Mazarin era un bărbat sociabil şi un prietenos om de lume. Îi plăcea să fie plăcut. În plus, avea şi o parte bună. „Nu sunt răutăcios din fire", afirma, pe bună dreptate. Este spre meritul său

Cardinalul Mazarin, portret al unui artist necunoscut

că nu toţi cei cărora le-a adus servicii erau bogaţi sau aristocraţi. De exemplu, o dată „ajuns" la Curtea Franţei a promovat cu vigoare interesele prietenilor şi rudelor sale sărace rămase la Roma.

De asemenea, nu trebuie să avem nici o îndoială că relaţia cordială a lui Mazarin cu regina izvora dintr-o bunătate şi simpatie autentice. „Pentru un gentilom, orice ţară este căminul lui", scria Mazarin. Numai că el şi regina au experimentat, pe propria piele, că francezii nu aveau întotdeauna vederi largi. Ambii au fost atraşi unul de altul fiind străini într-o ţară străină şi uneori inospitalieră. Contemporanii şi istoricii au sugerat chiar că Mazarin şi cu Ana au fost căsătoriţi în secret. „Al vostru până la ultima suflare", aşa obişnuia să-şi încheie Mazarin scrisorile adresate reginei.

Mazarin, trebuie să admitem, era un fel de profitor. El plătea cadourile oferite prietenilor prin câştiguri la mesele de joc, unde avea un noroc notoriu. Câştiga întotdeauna şi probabil că trişa; este aproape normal ca arhivele familiei sale să se afle la Monte Carlo. Numai că Mazarin era mult mai mult decât un simplu aventurier. Acum este momentul să descoperim dacă acest om de lume politicos şi agreabil, foarte grijuliu cu sine însuşi, putea avea grijă de o întreagă naţiune. Era un om de stat sau numai un politician abil?

3 Politica externă a lui Mazarin

a) Obiective

Mazarin era prea amator de o viaţă tihnită pentru a avea o fire războinică şi nu este lipsit de semnificaţie faptul că prima sa apariţie pe scena istoriei a fost într-un rol de pacifist (vezi pagina 59). Mai mult, regina dorea să instaureze pacea între ţara adoptivă şi ţara sa natală. Între timp, reforma internă şi atenuarea poverii impozitelor cerute de război depindeau de o rapidă încheiere a ostilităţilor, deoarece - şi aceasta era cruda realitate - politica internă a lui Mazarin era, ca şi în cazul lui Richelieu, determinată de politica externă. Categoric, era în interesul oricui să reducă „terorismul fiscal" şi „statul războinic", caracteristicile inacceptabile ale absolutismului lui Richelieu. Dar aceasta s-ar fi putut întâmpla numai în cazul unei victorii sau al realizării unei înţelegeri satisfăcătoare. Avem

deci toate motivele pentru a crede că Mazarin a fost sincer în încercările sale de a pune capăt rapid şi favorabil devastatoarelor războaie ale lui Richelieu. Acesta a fost, indubitabil, obiectivul său suprem.

Dar un asemenea scop s-a dovedit evaziv. Poate că zicala că este întotdeauna mai simplu să porneşti un război decât să-l termini nu a fost niciodată mai bine pusă în practică decât prin eforturile zadarnice şi disperate ale lui Mazarin, între 1643 şi 1659, de a obţine o pace victorioasă. Este de o amară ironie faptul că Mazarin a fost atacat de criticii săi francezi pentru prelungirea deliberată a războaielor pe care le moştenise. Această acuzaţie conţinea în prea mică măsură adevărul, dar se bucura de credit în acea vreme. Dar condiţiile unei înţelegeri cu puterile habsburgice trebuiau să fie corecte. Credibilitatea lui Mazarin faţă de naţiunea politică franceză, pentru a nu mai vorbi de aceea a reginei, ar fi fost complet demolată de o trădare. Se ştia că Mazarin şi Ana de Austria corespondau în spaniolă, iar o opinie publică suspicioasă şi necaritabilă nu ar fi iertat niciodată o sacrificare aparentă a intereselor franceze în favoarea Spaniei şi a imperiului. Numai succesul pe câmpurile de bătălie i-ar fi convins pe Habsburgi să înceapă negocieri serioase, în urma cărora talentele diplomatice ale lui Mazarin ar fi dus la rezultatele scontate. Între timp, baioneta şi glonţul erau la putere.

b) Pacea din Westfalia – o realizare cu lipsuri

Am văzut în capitolul anterior că intervenţia Franţei în Războiul de treizeci de ani nu a transformat-o într-o redutabilă putere militară. Departe de aşa ceva. Ineficienţa, corupţia şi insubordonarea caracterizau armata franceză, situaţie care s-a perpetuat şi în timpul lui Mazarin. Foarte lent şi cu pauze, administratori capabili cum a fost Le Tellier au transformat haosul în ordine, în timp ce Condé şi Turenne au asigurat o mai bună conducere la vârf. Dar aceste operaţii au avut nevoie de timp. Prin urmare, deşi victoriile lui Condé la Rocroi (19 mai 1643), Freiburg (30 iunie 1644) şi Lens (20 august 1648) sunt pe drept cuvânt faimoase, în cea mai mare parte, războiul a fost neconcludent. Bande dezordonate care treceau drept armate bântuiau la frontierele nordice ale Germaniei şi Franţei, uneori asediind oraşele care aveau nenorocul de a le sta în drum, dar mai adesea pustiind satele şi supunând ţăranii la viol, crimă şi jaf.

Treptat însă, faptul că Franţa era ceva mai puţin extenuată decât ceilalţi beligeranţi a început să-şi facă efectul. Controlul francez asupra Rinului a fost înăsprit prin recapturarea de către Condé a Philippsburgului şi atacurile lui Turenne asupra oraşelor Worms şi Mainz. Turenne a făcut joncţiunea cu armatele suedeze conduse de Wrangel pentru a invada Bavaria în 1646. În mai 1648 cele două armate au înfrânt decisiv armata imperialilor şi bavarezilor la Süsmarhausen şi au invadat Austria. În acest moment, Viena şi Praga erau ameninţate. Între timp, trupe franceze luptau alături de rebelii portughezi şi catalani împotriva regelui Spaniei, care se afla pus acum în situaţia de a apăra Peninsula Iberică de dezintegrare politică.

S-ar putea crede că aceste victorii ale Franţei şi ale aliaţilor săi i-au adus pe Habsburgi la masa negocierilor. De fapt, Habsburgii au fost acolo pentru o vreme. Decizia organizării unei conferinţe de pace fusese luată încă din 1641, deşi delegaţii puterilor europene nu au ajuns la Münster şi Osnabrück, cele două oraşe desemnate pentru conferinţă, mai devreme de 1643. Apoi, timp de cinci ani, diplomaţii s-au tot certat pe chestiuni de procedură şi protocol, în timp ce restul Europei sângera şi murea de foame. Este un excelent exemplu de război prelungit de oameni care nu se află în linia întâi.

De ce s-ar fi grăbit aceştia? Ambasadorul danez a trimis după soţia sa, iar ambasadorul veneţian a plantat o grădină. Diplomaţii au cerut două reşedinţe separate, deoarece Franţa şi Suedia pretindeau fiecare întâietatea, astfel că imperiul a trebuit să negocieze cu francezii la Münster şi cu suedezii la Osnabrück. Ambasadorul francez, ducele de Longueville, nu a dorit să facă primul pas către ambasadorul spaniol, ducele de Peneranda, şi viceversa, deoarece astfel s-ar fi recunoscut întâietatea unuia sau a altuia. Franţa nu a recunoscut regelui Spaniei titlul de rege al Portugaliei, iar Spania nu l-a recunoscut pe regele Franţei drept rege al Navarei. Reprezentanţii papei nu voiau să stea alături de eretici, în timp ce spaniolii aveau reţineri în a discuta cu rebelii olandezi. Împăratul a refuzat să tolereze protestantismul pe teritoriile sale, în timp ce suedezii doreau un electorat propriu, pentru a salvgarda protestantismul. Toate aceste dispute, şi nenumărate altele, erau rezolvate în latineşte, prin intermediul a sute de avocaţi. Este uluitor că, în cele din urmă, s-a realizat totuşi ceva.

În final, diplomaţii au fost scoşi de pe orbitele lor comode printr-un eveniment uluitor. În ianuarie 1648, spaniolii şi olandezii au păcălit pe toată lumea şi au semnat un tratat de pace separat. În cele din urmă, Provinciile Unite îşi câştigaseră independenţa faţă de Spania, iar spaniolii au dat o redutabilă lovitură reuşind să-i scoată pe olandezi din tabăra Franţei. Această situaţie dramatică, total neconvenabilă francezilor, s-a produs de fapt din vina lui Mazarin. El însuşi a încercat să negocieze cu spaniolii în spatele aliatului său olandez, iar aceştia au dezvăluit totul olandezilor. Reprezentantul lui Mazarin, Servien, care îl înlocuise pe arogantul Longueville, a conspirat împreună cu principele elector de Bavaria pentru a-i pedepsi pe spanioli prin excluderea acestora de la negocieri şi semnarea unei înţelegeri cu imperiul. Izbucnirea Frondei (vezi paginile următoare) i-a obligat pe regină şi pe primul său ministru să ceară accelerarea negocierilor de la Münster. Tratatul dintre Franţa şi împărat a fost semnat la 24 octombrie 1648, iar tratatul dintre statele protestante şi împărat la Osnabrück, o săptămână mai târziu. În fine, Războiul de treizeci de ani se încheiase.

Ce fel de înţelegere reuşise Mazarin să obţină pentru Franţa? A fost reconfirmată suzeranitatea Franţei asupra oraşelor Metz, Toul, Verdun, Breisach şi Pinerolo (vezi harta pag. 158). De asemenea, Franţa a primit dreptul de a avea o garnizoană în Philippsburg. Cu toate acestea, termenii referitori la Alsacia au fost nesatisfăcător de vagi. Marele oraş Strasbourg - cu fortăreaţa sa - a rămas în posesia imperiului, deşi Franţa obţinuse „suveranitate absolută" asupra Alsaciei Superioare şi Inferioare, cu zece oraşe importante (Colmar, Hagenau, Schlettstadt, Weissenburg, Landau, Oberenheim, Rosheim, Münster, Kaiserburg şi Turinckheim). Dar nobilimea alsaciană şi cele zece oraşe şi-au păstrat privilegiile faţă de imperiu „cu condiţia" ca aceste privilegii să nu diminueze suveranitatea Franţei. Echivalentul latinesc al expresiei „cu condiţia" (*ita tamen*) avea să provoace discuţii interminabile în viitor. Alsacia era franceză sau nu? S-a sugerat chiar că Mazarin însuşi ar fi ales această expresie ambiguă pentru a o putea exploata în viitoarele confruntări diplomatice.

Chiar dacă aceste achiziţii teritoriale erau de o importanţă indubitabilă, concesiile făcute de împărat Suediei, Brandenburgului şi principilor germani au reprezentat un şi mai important succes al Franţei. Cât de mult se va fi bucurat fantoma lui Richelieu! Franţa a cerut, cu succes, ca

electorii, principii şi oraşele imperiului să fie reprezentate la conferinţă, unde au reuşit să-şi câştige independenţa faţă de imperiu. Visurile imperiale habsburgice luaseră sfârşit. La fel de neplăcută a fost pentru Ferdinand al III-lea concesia în privinţa tolerării conducătorilor calvinişti, dar şi a celor luterani. De ce era aceasta pe placul Franţei catolice? Deoarece visurile Habsburgilor au avut întotdeauna o dimensiune religioasă. Nu numai că aceştia fuseseră înfrânţi, dar era clar cui trebuiau să-i fie recunoscători germanii şi suedezii pentru libertatea lor politică şi religioasă. Franţa a fost în mod clar desemnată drept protector al „libertăţilor germane", adică al amestecului confuz de principate şi alte puteri care au fost un substitut al statului german, până când Bismarck a denunţat pactul din Westfalia în 1870-1871.

Cu alte cuvinte, Franţa domina acum Europa de vest. Dacă această realizare indiscutabilă şi-a justificat toate costurile în ceea ce priveşte oamenii şi materialele implicate în război este o altă chestiune. Criticii lui Mazarin nu au fost impresionaţi. Ei erau convinşi că şiretul italian ajunsese la o înţelegere cu inamicii Franţei numai datorită presiunilor interne la care era supus guvernul său. Şi, la urma urmelor, de ce nu exista încă o înţelegere cu Spania? Dacă îl putem absolvi pe Mazarin de vina de a fi trenat negocierile cu imperiul, totuşi putem ajunge la concluzia că eşecul realizării unui tratat cu Spania este regretabil, ceea ce însemna că, pentru Franţa, pacea din Westfalia nu adusese pace. A mai fost necesar încă un deceniu de războaie inutile şi costisitoare înainte de încheierea ostilităţilor cu Habsburgii spanioli.

c) Drumul spre Pirinei, 1648-1659

În trecut, istoricii obişnuiau să prezinte anii 1650 ca pe o perioadă calmă şi constructivă. În Franţa Fronda fusese înfrântă, iar inamicii Coroanei fuseseră puşi pe fugă. Pe plan extern, abilul cardinal italian plănuise un final apoteotic pentru conflictul vechi de secole cu Spania. Victoriile Franţei au dus, în mod logic, la Tratatul Pirineilor din 1659, precum şi la căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu fiica lui Filip al IV-lea, Maria Tereza. În acest moment, totul era pregătit pentru domnia Regelui Soare.

Acum ştim că lucrurile nu stăteau chiar aşa. În realitate, anii 1650 au fost ani de suferinţă, în care Franţa clocotea de nemulţumire. Suferinţa

de acasă şi neîmplinirile de dincolo de graniţe au reprezentat caracteristicile acestei perioade. În curând vom discuta despre Frondă şi vom descoperi că problemele care au determinat această mişcare de protest au fost rezolvate extrem de lent. Acest adevăr are o semnificaţie deosebită pentru studiul politicii externe a lui Mazarin. Deoarece dificultăţile interne ale Franţei - mai întâi Fronda şi apoi continuarea gesturilor de sfidare - au încurajat guvernul spaniol să continue ostilităţile. Şi Spania avea probleme serioase, dar atât timp cât Franţa se poticnea, se punea problema cine va ceda primul.

Semnificativ este faptul că, în căutare de sprijin, Franţa a trebuit să-şi calce mândria în picioare şi să recunoască republica engleză, fapt care nu s-a produs în mod natural. Opinia publică franceză condamnase în unanimitate execuţia în 1649 a lui Carol I, care fusese, la urma urmei, însurat cu sora lui Ludovic al XIII-lea. În plus, economia franceză fusese afectată de un embargo comercial impus de englezi în 1649. De asemenea, existau dovezi îngrijorătoare privind dorinţa lui Cromwell de a acorda ajutor frondeurilor din Bordeaux. Cu toate acestea, relaţiile cu Londra nu au fost niciodată complet rupte şi războiul comercial s-a încheiat. Aceasta a determinat publicarea la Paris a unui pamflet trivial (de un umor ieftin), care, conform unui observator britanic, îl prezenta pe Cromwell stând comod „şi făcându-şi necesităţile, în timp ce regele Spaniei, pe de o parte, şi regele Franţei pe de alta, îi oferă hârtie ca să se şteargă".

Nevoia disperată de aliaţi a Franţei a fost ilustrată de victoria spaniolă de la Dunkerque la 16 septembrie 1652. Comandantul francez, contele d'Estrades, a explicat în termeni foarte clari guvernului său că se va preda dacă garnizoana nu va fi aprovizionată. Prin urmare, Mazarin a organizat o flotă, de opt vase de război şi şaisprezece vase de transport, care, se spera, va rezolva problemele lui d'Estrades. Cu toate acestea, flota venită în ajutor a dat peste o flotă anglo-spaniolă, sub comanda amiralului Blake. Şapte din cele opt vase de război franceze au fost scufundate sau capturate, în timp ce vasele de transport au fost capturate sau întoarse din drum şi dispersate. Nevăzând nici o flotă franceză la 50 de mile de Dunkerque, d'Estrades s-a predat. Acest dezastru a fost o umilinţă pentru armata, flota şi diplomaţia franceză. Categoric, pe cont propriu Franţa nu valora prea mult.

Dar aliaţii erau greu de găsit. Ultimul lucru pe care îl doreau olandezii era un război cu Spania. Germania era epuizată. Puterile scandinave erau prea îndepărtate pentru a intra în conflict cu Spania. Deci, în cele din urmă, Anglia republicană a fost cea care a ajutat Franţa să iasă din izolare. Tratatul de la Westminster, semnat la 3 noiembrie 1655, era oficial o înţelegere comercială. Dar printr-o clauză secretă Cromwell se angaja să nu ofere azil frondeurilor exilaţi, în timp ce Mazarin a promis să-l expulzeze pe Iacob, duce de York (Carol al II-lea plecase deja spre Köln). Doi ani mai târziu, acest tratat avea să ducă la o adevărată alianţă militară împotriva Spaniei.

Astfel, majestatea sa preacreştină i-a recrutat pe englezii protestanţi şi republicani pentru a-l înfrânge pe fratele reginei Franţei, regele Filip al IV-lea. În bătălia de la Dunes (14 iunie 1658), 6 500 de „tunici roşii" engleze, viguroase, bine hrănite şi bine echipate l-au ajutat pe Turenne să-i învingă pe spanioli, în vreme ce o eficientă flotă britanică asedia Dunkerque. Spaniolii au fost obligaţi să cedeze Gravelines Franţei şi la puţin timp după aceea Ludovic al XIV-lea îşi făcea o intrare triumfală în Dunkerque, care a fost apoi cu promptitudine predat Angliei. Deşi Ludovic al XIV-lea avea să răscumpere Dunkerque de la englezi în 1662, această campanie nu a îmbunătăţit prea mult imaginea Franţei. Mult lăudatele armate franceze - lăudate de istorici - erau aparent incapabile să dea o lovitură decisivă pe cont propriu.

Mazarin nu a reuşit nici să ameninţe Spania din altă direcţie. Cauza Habsburgilor fusese întărită de alegerea din 1658, când Leopold I i-a succedat la tron tatălui său, Ferdinand al III-lea. Mazarin a înaintat pretenţiile lui Ludovic al XIV-lea de a deveni un Charlemagne al secolului al XVII-lea, dar fără succes. Pentru a a contracara această nereuşită, Mazarin i-a încurajat pe electori să formeze Liga Rinului în apărarea libertăţilor germane, ligă al cărei membru a devenit şi Franţa. Aceasta reprezenta o inteligentă continuare a politicii lui Richelieu de a-i susţine şi încuraja pe principii germani să-şi înfrunte împăratul. Madridul însă nu a părut prea impresionat de reuniunile Consiliului ligii de la Frankfurt, care erau cât pe-aci să se sufoce de apatie în 1668. Nici planurile lui Mazarin de a submina controlul spaniol asupra Italiei nu au reuşit. Încercarea sa de a provoca o revoltă în Neapole a eşuat - după spusele lui Mazarin, „*un frutto non maturo*" (un fruct necopt).

Cu toate acestea, Mazarin mai avea un as în mânecă. Ludovic al XIV-lea era celibatar şi cea mai bună partidă din Europa. Cu cine să se însoare? Întrebarea îi pasiona atât pe prieteni, cât şi pe duşmani. Tatăl lui Ludovic se însurase cu fiica regelui Spaniei. Iar acum, un alt rege al Spaniei avea o altă fiică. Ce modalitate splendidă de a încheia un război în care ambii combatanţi erau la pământ, dar prea mândri pentru a o recunoaşte. Desigur, condiţiile de căsătorie trebuiau să fie cele corecte, ceea ce implica negocieri destul de dure. Chiar dacă mariajul dintre Ludovic şi Maria Tereza fusese iniţiat încă din 1654, spaniolii s-au lăsat foarte greu. În final, aceştia au fost aduşi la masa negocierilor de o superbă lovitură de teatru. Mazarin a răspândit ostentativ zvonul căsătoriei lui Ludovic cu Margareta, fiica ducelui de Savoia. În octombrie 1658, Curtea a călătorit spre sud, la Lyon, astfel ca Ludovic să o cunoască pe Margareta şi să se discute condiţiile căsătoriei. Spaniolii au fost îngroziţi şi au trimis imediat emisari la Lyon, înzestraţi cu depline puteri de negociere. Şiretlicul lui Mazarin funcţionase, astfel că mariajul cu Maria Tereza a fost convenit în principiu imediat, detaliile urmând a fi stabilite ulterior. Margareta a fost distrusă, dar la urma urmelor putea fi ignorată, deoarece Savoia era o coajă de nucă în comparaţie cu Spania. Între timp, diplomatul lui Mazarin, Lionne, în numele majestăţii sale preacreştine, şi Don Luis de Haro, în numele majestăţii sale preacatolice, au trecut la lucru pe Insula Fazanilor, aşezată providenţial în mijlocul râului Bidassoa, care separă Franţa de Spania.

Punctul de vedere clasic este că Tratatul din Pirinei a fost punctul culminant al gloriei lui Mazarin, etapa finală a programului urmărit cu atâta consecvenţă de ambii cardinali. Categoric, Richelieu ar fi fost mulţumit cu confirmarea cuceririlor Franţei: Roussillon şi Cerdagne în sud, Artois, Gravelines, Landrecies, Avesnes, Thionville în nord şi Montmédy în Luxemburg (vezi harta pag. 158). De asemenea, căsătoria lui Ludovic cu Maria Tereza oferea perspective măreţe pentru viitor. Dacă Maria Tereza renunţa la succesiunea la tronul Spaniei, aceasta era compensată cu plata unei despăgubiri de 500 000 de scuzi de aur. Dată fiind starea precară a trezoreriei Spaniei, era de presupus că despăgubirea nu avea să fie niciodată plătită. Astfel că pretenţiile Mariei Tereza la tronul Spaniei rămâneau valabile, atât pentru ea, cât şi pentru copiii ei. Era deja evident că „Pirineii încetaseră să mai existe", după cum avea să

remarce un ambasador spaniol patru decenii mai târziu, când nepotul lui Ludovic şi al Mariei Tereza devenea regele Filip al V-lea al Spaniei.

Totuşi, sub multe aspecte, înţelegerea din Pirinei a fost un compromis. Drept răspuns la abandonarea de către Spania a Alsaciei, Franţa a renunţat la pretenţiile sale privind Catalonia şi şi-a lăsat aliaţii portughezi să se descurce cum vor putea. Condé, trădătorul, a fost iertat şi i s-au redat pământurile. Lorena avea să fie înapoiată ducelui său, deşi armata acestuia fusese demobilizată. Nici nu se punea problema ca Spania să-şi recunoască public înfrângerea sau implicit să admită hegemonia franceză asupra Europei.

În acest moment, totul era pregătit pentru cea mai strălucitoare nuntă a secolului. Curtea a plecat într-un voiaj spre sud, în Pirinei. La Aix-en-Provence Ludovic afla că unchiul său Gaston murise, lăsându-i nepotului său toate cărţile şi decoraţiile; în acelaşi timp Condé îngenunchea în semn de omagiu şi căinţă. Ludovic îl iertă şi îl invită la nuntă, invitaţie politicos declinată. Astfel, moartea unui aducător de necazuri a coincis cu cumineţirea altuia. Cuplul s-a întâlnit în cele din urmă în Insula Fazanilor, iar căsătoria a avut loc în prezenţa lui Filip al IV-lea şi a Anei de Austria la 9 iunie 1660. După ce Maria Tereza şi-a luat, în lacrimi, rămas bun de la tatăl său, Curtea franceză s-a îndreptat spre nord, pentru o intrare fastuoasă în Paris. Mazarin îşi făcuse datoria. Cardinalul se gândise să inte în tagma preoţilor cu speranţa că va ajunge papă într-o zi. Numai că moartea a intervenit înainte ca maestrul într-ale diplomaţiei să rezolve şi această chestiune minoră. Nu avea să existe nici un papă Jules.

Cât succes a avut politica externă a lui Mazarin? Dacă acceptăm că scopurile sale au fost acelea de a îndrepta războiul cu Habsburgii către un final satisfăcător, atunci, în mod categoric, Mazarin a avut succes. În final, ameninţarea încercuirii Habsburgilor fusese eliminată. Puterea împăratului în Germania fusese limitată prin concesiile smulse în Westfalia şi prin crearea Ligii Rinului. Franţa înlocuise Spania la hegemonia Europei. Frontierele Franţei deveniseră cu mult mai sigure datorită preluării Roussillonului în sud, a Alsaciei în est şi a fortăreţelor strategice în nord. Lorena fusese neutralizată, iar olandezii, suedezii şi englezii îi erau prieteni. Pacea din Pirinei oferea perspective atrăgătoare pentru consolidarea viitoare a Franţei.

Dar câte sacrificii au fost necesare! Acesta este un puternic argument împotriva politicii externe a lui Mazarin. Dacă tratatele din Westfalia şi Pirinei au reprezentat într-adevăr realizări demne de toată lauda, preţul plătit de Franţa a constat în ani şi ani de vărsări de sânge, suferinţe şi eforturi financiare. Ar fi putut fi evitate toate acestea? Ar fi avut Mazarin posibilitatea de a ajunge mai rapid la aceste rezultate? Nu vom şti niciodată răspunsul, deşi nimeni nu ne împiedică să punem întrebarea. Este discutabil că, date fiind obstinaţia Habsburgilor şi resursele Spaniei, victoria finală ar fi fost inevitabilă şi urma să necesite timp şi să fie extrem de costisitoare. Existau pentru Mazarin şi alte alternative de urmărit? Probabil că nu. Mazarin a avut mai puţine opţiuni decât Richelieu, nefiind pe cont propriu. El a moştenit politica, obligaţiile şi problemele predecesorului său. Cea mai dificilă dintre aceste probleme s-a dovedit a fi incapacitatea Franţei de a finanţa o campanie armată suficient de redutabilă pentru a îngenunchea Spania. Era o problemă foarte greu de rezolvat.

Pe parcursul evenimentelor, diplomaţia lui Mazarin a compensat slăbiciunea militară a Franţei. Apelând la protestanţii englezi aşa cum Richelieu apelase la protestanţii suedezi, Mazarin a pus capăt războiului şi a ajuns la o înţelegere. Şi, ca să fim sinceri, ce înţelegere! În mod strategic, Mazarin a aranjat lucrurile foarte bine pentru Ludovic al XIV-lea: un vid de putere în vestul Europei, pe care un conducător ambiţios şi lipsit de scrupule al unei Franţe revitalizate în cele din urmă l-ar fi putut exploata în mod strălucit. Dar anihilarea potenţialilor rivali ai Franţei a fost realizată numai cu un preţ imens, plătit de poporul francez, aspect de care ne vom ocupa în continuare.

4 Politica internă a lui Mazarin – Fronda

a) Premisele Frondei (1643-1648)

Între 1648 şi 1653 Franţa a fost zguduită de revoltele şi frământările cunoscute sub numele generic de Frondă. *Fronde* înseamnă praştie sau catapultă. O asemenea unealtă era folosită de ştrengarii din Paris pentru a zvârli cu pietre în ferestrele bogaţilor. Deoarece Fronda a început la Paris, revoltele care i-au urmat au adoptat acest nume. Cu toate acestea,

istoricii care argumentează că Fronda a fost numită astfel deoarece a fost lipsită de importanţă sunt spirite inventive, pentru că Fronda nu a fost lipsită de importanţă, ci a reprezentat cea mai periculoasă ameninţare la adresa autorităţii regale din perioada cuprinsă între războaiele religioase din secolul al XVI-lea şi Revoluţia Franceză din 1789. Istoricul american F. Lloyd Moote susţine că „atât din punct de vedere geografic, cât şi social, Fronda a constituit rebeliunea cu cea mai extinsă arie de răspândire în Europa la jumătatea secolului al XVII-lea".

De ce a izbucnit Fronda? Din cauza unor probleme, multe din acestea provocate de Richelieu, şi a unor greşeli comise de Mazarin.

O problemă acută o reprezenta nemulţumirea provocată de faptul că Mazarin era prim-ministru. Pentru un italian, nu era simplu să conducă poporul francez. Chiar mai problematic se dovedea sistemul, iniţiat de Richelieu, în virtutea căruia primul ministru monopoliza puterea şi patronajul, în detrimentul aristocraţiei. În 1643-1644 aristocraţii indignaţi şi aroganţi au refuzat să mai recunoască puterea atât la nivel central, cât şi în provincii, şi au pus la cale asasinarea lui Mazarin. Încercarea lor de lovitură de stat, cunoscută sub numele de *l'affaire des importants*, a fost condusă de ducele de Beaufort. Acest nobil arogant era fiul lui Vendôme, unul dintre bastarzii lui Henric al IV-lea. Faimos în lumea interlopă a Parisului, acesta îşi câştigase porecla de *le roi des halles* (regele halelor). Revolta lui Beaufort a eşuat datorită spionilor lui Mazarin, care l-au demascat. Un lanţ de arestări bine gândite a demonstrat că Mazarin era capabil să-şi protejeze spatele. Cu toate acestea, *importanţii* au arătat că francezii de rang nobiliar nu vor accepta să fie înlăturaţi din funcţii. Beaufort a evadat din închisoare patru ani mai târziu şi a jucat un rol esenţial în desfăşurarea Frondei.

Situaţia financiară era şi mai îngrijorătoare. În capitolul anterior am arătat că Richelieu şi colegii săi s-au dovedit incapabili să finanţeze în mod satisfăcător costisitorul război împotriva Habsburgilor. În 1642, războiul a costat trezoreria 88 milioane de livre, cifră care a urcat la 100 milioane în 1643 şi 136 milioane în 1645. Datoriile guvernului depăşeau cifra de 100 milioane de livre. Soluţia lui Mazarin a fost să riște. El s-a lansat în împrumuturi nesăbuite, în speranţa că războiul va fi câştigat repede. Victoria ar fi urmat să stingă toate datoriile, printr-o uriaşă despăgubire de război care ar fi fost plătită de învinşi, de noile provincii

care urmau să fie jefuite sau de aurul spaniol care s-ar fi scurs în vistieria Franței. Ca și Richelieu, Mazarin pretindea că nu se pricepe la finanțe, în timp ce subordonații săi administrau detaliile și erau responsabili pentru toate greșelile. Omul de încredere al lui Mazarin era superintendentul finanțelor, un om corupt și insignifiant pe nume d'Emeri. Cu acordul indubitabil al lui Mazarin, d'Emeri s-a lansat în împrumuturi masive, cu dobânzi cuprinse între 15 și 20%. De exemplu, el a împrumutat 115 milioane de livre în 1645, garantând cu veniturile Coroanei până în 1647, ceea ce ar fi însemnat o veritabilă nebunie financiară în caz că Franța nu câștiga războiul.

Din nefericire, a existat o situație în care proverbialul noroc al cardinalului Mazarin l-a părăsit. Chiar dacă împăratul și regele Spaniei își aveau propriile probleme financiare, ei le cunoșteau în amănunțime și pe ale lui Mazarin. După cum am văzut, armatele franceze erau incapabile să obțină victorii decisive asupra inamicului. Astfel că a început o competiție în care imperiul și spaniolii s-au angrenat cu o finanțare la fel de riscantă. Cel care suporta până la sfârșit era salvat. Dar nu era clar că aceasta va fi Franța.

Din nefericire, nu era vorba numai de bani. Pentru a mări veniturile, guvernul a trecut rapid la epuizarea resurselor sale strategice. La început, toată lumea a răsuflat ușurată când moartea lui Richelieu a fost urmată de aceea a mohorâtului tiran Ludovic cel Drept. Exista o undă de simpatie pentru regentă și pentru aparenta ei dorință de a apela la parlament. Nu peste mult timp însă, continuarea războiului, creșterea perpetuă a impozitelor, severitatea regentei și, mai presus de toate, monopolizarea puterii în mâinile italianului i-au atras guvernului antipatia generală. De exemplu, la sfatul lui Mazarin, patru judecători care se opuseseră aplicării așa-numitului *toisé* (impozit pe clădirile ridicate în afara zidurilor Parisului) au fost aruncați la închisoare. Liderul lor, judecătorul Barillon, a murit în închisoare și a devenit un martir al opoziției. Ana nu a vrut să asculte de sfaturile conservatorilor, așa cum era Mathieu Molé, președintele Parlamentului din Paris:

1 Îi pot spune Majestății Voastre că avantajul cel mai mare al unui suveran este acela de a-și cârmui întotdeauna supușii cu dragoste și că acesta nu poate comite o greșeală mai mare decât aceea de a

se face ascultat mereu prin teroare; este trist atunci când majestatea întipărită pe faţa sa, şi care singură îl separă de oamenii de rând, nu este respectată pentru sentimentele delicate şi sincere pe care le trezeşte în inimile oamenilor.

Ana a ignorat şi a respins prosteşte acest sfat bine intenţionat, a cărui trăsătură de căpetenie era regalismul. În loc de aceasta, l-a ascultat pe Mazarin.

Ana de Austria şi Mazarin nu dispuneau de capacitatea lui Richelieu de a manipula opinia publică. Ei nu au reuşit să explice de ce nu se putea pune capăt războiului, de ce acesta era atât de costisitor şi de ce trebuiau folosite noi surse de venituri. Astfel că francezii au început să-şi imagineze tot ceea ce putea fi mai rău. Oricum, ei erau xenofobi. Un străin aflat la guvernare era rău, impozitele mari, adunate şi exploatate de financiari odioşi (a căror poreclă populară era „şerpii"), erau şi mai rele, dar un străin care se credea că face avere din prietenia cu aceiaşi financiari era intolerabil. Nu era de mirare că italianul prelungea războiul!

Poate că măsura cea mai agasantă a lui Mazarin a fost de înstrăinare a slujbelor. Deşi Richelieu ofensase bazându-se pe intendenţi, care îşi însuşiseră puterea şi profiturile slujbaşilor, acesta nu i-a uitat niciodată pe susţinătorii tradiţionali ai guvernului. Prin propagandă şi patronaj Richelieu îşi asigurase loialitatea funcţionarilor, asmuţindu-i împotriva financiarilor. Acum situaţia se schimbase. Protestele funcţionarilor superiori - cum ar fi trezorierii Franţei - arătau limpede că Mazarin pierduse sprijinul acestora în 1648:

Intendenţii de provincie şi financiarii ce percep *la taille* i-au adus pe trezorierii Franţei, din toate *generalités* ale regatului, la o stare jalnică, înlăturându-i din toate funcţiile (pe care intendenţii le-au uzurpat cu totul) şi prin confiscarea cu de-a sila a salariilor de către perceptori. Aceşti intendenţi şi financiari s-au unit nu numai pentru ruinarea trezorierilor Franţei, ci şi a tuturor funcţionarilor din provincie, purtându-se aşa de nesăbuit încât par să fi pus la cale ştergerea de pe faţa pământului a provinciilor în care au fost trimişi şi au făptuit atâtea jafuri, delapidări, viclenii şi alte acţiuni violente încât, drept urmare a numărului

mare al acestor abuzuri, statul a ajuns în starea de sărăcie în care se găseşte acum.

În ianuarie 1648, d'Emeri îşi epuizase resursele. Creditul guvernului era atât de scăzut, încât chiar şi financiarii ajunseseră să împrumute statul cu dobânzi exorbitante. Indiferent ce încerca d'Emeri, eşua. Mazarin a ajuns chiar la concluzia că şi cei bogaţi trebuie să plătească impozite. Urâtul *toisé* îi afecta cu siguranţă pe săracii care trăiau în cartierele mizere, dar i-a lovit şi pe proprietarii lor, care făceau parte aproape invariabil din burghezia pariziană. Barillon suferise şi murise atât pentru bogaţi, cât şi pentru săraci. Noile tarife pentru bunurile care intrau în Paris au provocat revolte. Când guvernul a anunţat că rentele plătite celor care investeau în obligaţiuni guvernamentale aveau să fie reduse la jumătate, rentierii au format un comitet care să le apere interesele. Găsirea unor surse de finanţare se dovedea pe zi ce trece tot mai dificilă.

La 15 ianuarie 1648, guvernul a recurs la măsura disperată de a emite şase noi edicte fiscale prin intermediul unui *lit de justice*, ţinut în prezenţa regelui şi a reginei-mamă la Palais Royal. Această metodă era necesară deoarece judecătorii din parlament nu ar fi acceptat niciodată propunerile lui d'Emeri de creare a doisprezece noi *maîtres des requêtes*, nu fiindcă ar fi fost necesari, ci pur şi simplu pentru creşterea veniturilor, precum şi impunerea aşa-numitei *franc-fief* (o taxă complicată impusă fiefurilor cumpărate de cei ce nu erau nobili) şi a noi impozite pe vinul şi produsele alimentare vândute în Paris. Aceste impozite au fost deosebit de nepopulare într-un Paris care murea de foame şi era afectat de cea mai grea iarnă pe care şi-o putea aminti cineva, cu Sena care îngheţase. Micul rege, care se găsea într-o convalescenţă în urma pojarului şi care a trebuit să fie transportat în Marea Cameră de Consiliu, îşi învăţase discursul pe dinafară, dar l-a uitat şi a izbucnit în lacrimi. Cât despre regina-mamă, „singurul bărbat din guvern", cum se spunea, a plâns şi ea în timpul discursului insolent ţinut de Omar Talon, avocatul general. El a recomandat trecerea prin parlament a edictelor, dar a învinuit guvernul pentru suferinţele francezilor. Atmosfera devenise apăsătoare, pentru că judecătorii se raliaseră - cu greu - acestei opinii, iar la plecarea familiei regale, nu s-au auzit strigăte de „*Vive le roi!*". În timpul următoarelor câteva săptămâni, judecătorii au amendat edictele guvernului, reducând considerabil suma ce urma să fie adunată prin *franc-fief*.

În acest moment, Mazarin a comis o eroare dezastruoasă; el a încercat să dezbine opoziția folosind *la paulette* (vezi pagina 12). Reînnoirea acestui impozit, aplicat o dată la nouă ani, era pe punctul de a avea loc. Guvernul a anunțat că, pentru a-și păstra dreptul de a transmite urmașilor slujbele, membrii celor trei curți suverane din Paris (*Cour des Aides, Chambre des Comptes* și *Grand Conseil*) și ai parlamentelor din provincie urmau să-și cedeze salariile pe patru ani în loc să plătească obișnuita taxă care consta în a șaizecea parte din valoarea funcției, dar această lege *nu* se aplica Parlamentului din Paris. Această încercare grosolană de a atrage curțile într-un conflict fratricid a avut repercusiuni. La 13 mai 1648 toate curțile suverane au convenit asupra unui *arrêt d' union* (edict de unire) prin care să se trimită delegați la o adunare lărgită în *Chambre Saint-Louis* a Palatului de Justiție. Această adunare a propus un număr de reforme radicale: desființarea intendenților, reducerea impozitului *la taille* cu o treime, investigarea activității financiarilor de către o cameră de justiție, parlamentarii să fie consultați de acum înainte cu privire la impozite, abolirea așa-numitelor *lettres de cachet* și judecarea persoanelor arestate în termen de 24 de ore.

Dacă Ana de Austria s-a albit de furie („acesta este republicanism curat!"), Mazarin, cu mult mai inteligent și realist, a ajuns la concluzia că acele concesii erau inevitabile. La 9 iulie, superintendentul finanțelor, nepopularul d'Emeri, a fost înlocuit de mareșalul de La Meilleraye, un soldat cinstit. La 31 iulie, cu ocazia unui *lit de justice*, guvernul a acceptat propunerile adoptate în *Chambre Saint-Louis*. S-a desființat funcția de intendent, cu excepția provinciilor de frontieră, iar *la taille* a fost redusă.

Apoi au început să sosească vești de pe front. Condé îi învinsese pe spanioli la Lens. Acest triumf a întunecat judecata lui Mazarin. Acum, a conchis el, era momentul psihologic pentru o ofensivă. Avea să prevaleze tactica forței. Victoria lui Condé merita un *Te Deum* la Nôtre Dame în dimineața zilei de 26 august. Cu ocazia ceremoniei, trupele au defilat ca gardă de corp a familiei regale. De ce să nu folosească aceste trupe pentru a-i aresta pe turbulenți? Decizia lui Mazarin de a recurge la forță a transformat o confruntare politică în război civil. Fronda începuse.

Ce anume a determinat izbucnirea Frondei? Categoric, Richelieu se confruntase cu probleme practic insolvabile: un război care nu se mai termina, o vistierie în criză, o populație nemulțumită. Cu toate acestea,

există limite ale răspunderii care poate fi aruncată pe umerii unei personalități după moartea acesteia; Bismarck nu poartă singur toată vina pentru apariția lui Hitler. Mazarin a transformat o criză într-o rebeliune prin solidarizarea împotriva guvernului a principalilor magistrați, nobili de robă cu slujbașii obișnuiți. Acest aspect necesită a fi accentuat din nou: în mod obișnuit, acești oameni erau cei mai consecvenți susținători ai Coroanei. Nimeni nu și-l poate imagina pe Richelieu comițând o asemenea gafă. Iar Mazarin și-a adâncit greșeala transformându-i pe liderii periculoasei coaliții în eroi și martiri. Ca rezultat, cardinalul a avut de înfruntat și pe locuitorii Parisului. Această situație a fost exploatată de inamicii aristocrați ai lui Mazarin. Italianul dăduse de necaz.

b) Fronda parlamentară (august 1648 – martie 1649)

Cine pretinde că a înțeles Fronda pe de-a-ntregul a înțeles-o, probabil, greșit. Pentru că, în realitate, a fost un episod de o complexitate excepțională, cu multe enigme rămase nerezolvate. Existau, în Franța anilor 1648-1653, continue crize și frământări, problemele apăreau peste tot, cu o intensitate variabilă și aparent total lipsite de logică. Contemporanii acestor evenimente erau consternați, în timp ce istoricii Frondei prezintă explicații, estimări și interpretări total diferite.

De obicei, se face distincția între *Fronda parlamentară* (august 1648 - martie 1649) și *Fronda prinților* (ianuarie 1650 - februarie 1653), ceea ce reprezintă în mod clar o simplificare excesivă, deoarece magistrații au continuat să joace un rol mult după martie 1649, în timp ce aristocrația a fost implicată în revolta din toamna lui 1648. Totuși, există un oarecare adevăr în această distincție, ceea ce este mai mult util decât inutil. (Vezi rezumatul evenimentelor la pagina 152.)

Confruntarea lui Mazarin cu Parlamentul din Paris a pus toate chestiunile pe tapet. Deși în opoziția magistraților exista un element indubitabil de egoism, Parlamentul din Paris era considerat aproape unanim ca expresia autentică a doleanțelor națiunii. Astfel, atunci când Ana de Austria și Mazarin au decis să treacă la ofensivă și să transforme în victime câțiva parlamentari respectați, au descoperit că aveau de-a face cu o revoltă. Parisul a fost ultragiat la aflarea veștii că gărzile regelui îl arestaseră pe Pierre Broussel, unul dintre cei mai respectați și sinceri critici ai guvernului din Parlament, care trăia într-o relativă sărăcie

datorită generozității sale față de săraci. Trecătorii șocați au urmărit cum bătrânul - avea șaptezeci și doi de ani - a fost smuls de la masa de prânz și, încă în papuci, aruncat într-o trăsură și dus la închisoare. Președintele Blancmesnel fusese de asemenea arestat, iar președintele Charton, care pledase pentru reducerea impozitelor, scăpase de gărzi sărind gardul propriei grădini. Dar numele lui Broussel s-a răspândit prin oraș ca gândul: „Broussel a fost arestat!". A sunat *tocsin-ul* (semnal de alarmă dat de clopotele bisericilor). Pe străzile înguste au răsărit baricade ridicate din pietre de caldarâm, butoaie, căruțe și rângi. Au fost mobilizate milițiile burgheze. Proprietarii magazinelor au tras obloanele. O mulțime de artizani s-a îndreptat către podul Nôtre-Dame, strigând „Trăiască regele și libertate pentru Broussel!!". Când mareșalul de La Meilleraye, aflat la comanda gărzilor regale, a încercat să restabilească ordinea, oamenii săi au fost bombardați de pe acoperișurile caselor. În ciuda deciziei sale de a deschide focul asupra gloatei, a trebuit în cele din urmă să se retragă, lipsit de glorie.

În acest moment apare unul dintre „actorii" Frondei, Paul de Gondi. Acesta era vicar (asistent) al unchiului său, arhiepiscopul Parisului; ulterior a fost ridicat la rangul de cardinal de Retz. Gondi avea un fler de jurnalist pentru publicitate și o inimă de aur; îi trimisese lemne de foc reginei în exil a Angliei, Henriette-Marie, în timpul iernii 1648-1649, fiindcă aceasta era prea săracă pentru a-și permite să facă focul. S-a descris o dată pe sine însuși drept „persoana cea mai puțin evlavioasă din lume", deși atunci când a fost bătut de un rival la grațiile unei doamne remarca: „este exact genul de lucru care i *s-ar fi* întâmplat unui sfânt". Întotdeauna s-a mirat cum era posibil să nu fie prim-ministru, căci Gondi era lipsit complet de conștiință de sine. Acest cleric neconvențional făcea curățenie după *Te Deum* când a auzit despre baricade. Imediat s-a îndreptat într-acolo, pentru a „înăbuși răzmerița". Cu toate acestea, a descoperit că era puțin cam greu pentru el, așa că s-a trezit brusc și alungat. Dar, după ce a iertat de păcate, în plină stradă, un muribund, una dintre victimele lui de La Meilleraye, rebelii l-au adoptat ca purtător de cuvânt. În cele din urmă, vicarul, încă îmbrăcat în veșmânt preoțesc, a condus mulțimea spre Palais Royal pentru „a-i spune reginei să-l elibereze pe Broussel".

În acest moment, rolul vicarului s-a încheiat. Ana de Austria îl detesta pe Gondi, acesta fiind libertin și turbulent. Regina a respins cererea sa de eliberare a lui Broussel, preferând sfaturile curtenilor. Aceștia au

presupus că Gondi exagerase situaţia în mod deliberat. Departe de a înăbuşi răzmeriţa, acesta o încurajase. Fusese chiar văzut binecuvântându-i pe rebeli! Prin urmare, decizia luată a fost de a rămâne pe poziţii şi de a-l trimite pe cancelarul Séguier a doua zi dimineaţă la Palatul de Justiţie pentru a interzice Parlamentului să discute în continuare despre arestarea liderilor săi.

Dar nepopularul Séguier nu a ajuns niciodată la Palatul de Justiţie. De îndată ce a scos capul în stradă a fost pus pe fugă de o bandă înarmată, trebuind să se adăpostească îndărătul primei uşi deschise pe care a găsit-o. Séguier tremura în pivniţă, în timp ce banda răscolea casa. Séguier avea să iasă numai scos de expediţia de salvare condusă de mareşalul de La Meilleraye. A doua zi, toate bunurile stăpânului casei i-au fost înapoiate fără stricăciuni, dovadă a idealismului rebelilor. Séguier n-a ajuns nicăieri şi baricadele au rămas la locul lor.

Iar Parlamentul şi-a continuat discuţiile. Membrii săi au ajuns la concluzia că trebuie să se îndrepte către Palais Royal pentru a solicita eliberarea lui Broussel. Preşedintele Molé urma să fie purtător de cuvânt. La început, nu a avut un succes mai mare decât Gondi. Dar Henriette-Marie, din experienţa sa engleză, o sfătui pe regină să asculte. După ce l-a ascultat pe Molé, regina a promis că îl va elibera pe Broussel, cu condiţia ca Parlamentul să nu se amestece. În acest punct, magistraţii au fost mai reticenţi, dar continuarea violenţelor stradale a determinat ambele părţi să accepte compromisul. În seara lui 27 august, Broussel, încă în papuci, s-a întors acasă în triumf. Se părea că bunul simţ prevalase. Dar nu pentru multă vreme. Ambele părţi au manevrat pentru a câştiga noi poziţii, în timp ce tensiunea creştea. Parisul fusese inundat de pamflete triviale - faimoasele *Mazarinade* - care atacau şi ridiculizau pe regină şi pe primul ei ministru.

> Nu-l acuz pe cardinal, e un străin în căutare de răzbunare.
> Îl iert. Dar tare aş vrea să o sugrum pe târfa aia de regină.

Incapacitatea lui Mazarin de a pronunţa corect în franceză era cea mai neînsemnată dintre crimele de care era acuzat. Majoritatea acestor fiţuici speculau lăcomia, desfrâul şi originea modestă a cardinalului (*„un étranger de très sordide naissance"*). Dacă italienii aveau reputaţia de vicioşi, sicilenii aveau încă şi mai multe păcate. Astfel că se presupunea,

în mod greşit, că Mazarin era sicilian. Cu toate acestea, *Mazarinadele* aveau oarecare dreptate atunci când făceau aluzie la relaţiile intime dintre regină şi primul său ministru! Mai puţin probabil este totuşi că Mazarin ar fi fost tatăl - sau iubitul! - lui Ludovic al XIV-lea. Dar răul fusese făcut. Mazarin observa, cu amărăciune, că acum nepoatele sale îi deveniseră fiice. Între timp, Parlamentul a repus în vigoare o lege din 1617, care interzicea accesul străinilor la slujbe. Mazarin era pus pe picior de egalitate cu Concini.

La 22 octombrie, guvernul a emis declaraţia de la Saint-Germain, prin care era acceptat programul adoptat în *Chambre Saint-Louis*. Parlamentul a luat act de această declaraţie două zile mai târziu, în aceeaşi zi cu parafarea păcii din Westfalia. Comentariile lui Mazarin sunt de înţeles:

1 Trebuie să recunoaşteţi că este necesar un devotament aproape de limită şi un zel extraordinar pentru a-ţi dubla eforturile în serviciul public – aşa cum am procedat eu – când eşti tratat atât de rău şi într-un moment în care este posibil să afirm fără vanitate că
5 eforturile mele încep să dea roade.

De fapt, ambele părţi se pregăteau pentru război. Regenta şi primul său ministru au dus curtea la Saint-Germain (la aproximativ 30 km de Paris) şi s-au pregătit să atace Capitala. Condé, învingătorul de la Rocroi şi Lens, a fost recrutat pentru a-i învinge pe propriii conaţionali. Nici parlamentarii nu au stat degeaba. Ei erau de părere că declaraţia de la Saint-Germain era praf în ochi şi că urma să fie denunţată. La 8 ianuarie 1649, Parlamentul a decretat surghiunirea lui Mazarin ca „persoană care tulbură liniştea publică". Nobili precum Beaufort şi Conti, fratele cocoşat al lui Condé, şi-au pus spadele în slujba magistraţilor, în timp ce vicarul Gondi coordona rezistenţa cu parlamentele din Rouen şi Aix, ambele capitale ale unor provincii nemulţumite.

Războiul a izbucnit la sfârşitul lui ianuarie, când armata regală condusă de Condé a asediat Parisul. A fost o afacere sordidă, care a adus oraşului multe greutăţi, deşi lupte au fost mai puţine. Condé a capturat importantul avanpost de la Charenton din mâinile fratelui său, dar nu era prea entuziasmat de acest război „de oale de noapte şi rigole".

I s-au opus nu numai Conti şi Beaufort, ci şi Gondi „sfântul", care ridicase o armată din cetăţeni ai Parisului, fiind convins că geniul său militar îl egala pe cel politic. Curtea s-a amuzat când recruţii săi au luat-o la goană. Cu toate acestea, veştile că Turenne revenea din Germania pentru a lupta de partea rebelilor şi că parizienii luaseră legătura cu spaniolii au alarmat-o pe regentă. În tabăra Parlamentului, Molé era în favoarea compromisului. El şi secretarul de stat al lui Mazarin, Le Tellier, au negociat pacea de la Rueil (12 martie 1649).

Cel puţin aparent, era vorba de un compromis apreciabil. Guvernul a confirmat declaraţia de la Saint-Germain, iar Parlamentul şi-a retras măsurile luate împotriva primului ministru. Nobilii care luptaseră pentru *Parlament* şi care sperau să obţină noi ranguri de la regentă erau furioşi. Beaufort dorea să fie guvernator al Bretaniei, Bouillon dorea Sedanul înapoi (oraş care îi fusese luat din cauza implicării sale în complotul Cinq-Mars), iar Conti dorea reîntoarcerea turbulentei doamne de Chevreuse din exil. Fuseseră trădaţi! Molé a avut de înfruntat critici şi din partea unor colegi mai „duri" din Parlament. Dar Parisul a răsuflat uşurat că războiul se încheiase. La 18 august 1649, Ludovic al XIV-lea s-a reîntors în capitală, fiind primit cu căldură de credincioşii săi parizieni.

În această etapă a evenimentelor este bine să scoatem în evidenţă realizările Parlamentului din Paris. Fără nici un dubiu, motivele acţiunii magistraţilor erau eterogene, iar idealurile umbrite de consideraţii egoiste. Cu toate acestea, ei au dus la capăt cu succes o campanie pentru drepturile omului de rând împotriva unui regim tiranic. În timpul asediului Parisului, ei au stat literalmente lângă tunuri, deşi au dat dovadă de moderaţie în tot timpul acţiunii. Lloyd Moote scrie că „Fronda parlamentară nu a fost întru totul legală, dar în mod sigur legalistă". Această preocupare legalistă pentru precedent şi o procedură corectă i-a salvat pe parlamentari de la acţiuni extremiste care le-ar fi atras, cu siguranţă, calificativul de rebeli. Francezii erau la curent cu cele ce se întâmplau dincolo de Canalul Mânecii. Nimic nu i-a supărat mai tare pe magistraţi decât acuzele de republicanism ale reginei, acuze pe care propria lor moderaţie le respingea. Departe de a dori să-l execute pe Ludovic al XIV-lea, aşa cum se întâmplase cu Carol I, ei au intenţionat să apere Coroana de critici prin eradicarea abuzurilor. Graba cu care Molé şi-a abandonat aliaţii aristocraţi deriva din faptul că era la curent cu experienţa Coroanei britanice şi a parlamentarilor englezi în urma preluării controlului de către armată.

Evitând extremele: supunerea față de un guvern autoritar pe de o parte și o revoluție radicală pe de alta, magistrații au exploatat reușit o situație nu prea favorabilă lor.

Să nu fi primit bine Mazarin pacea de la Rueil, datorată într-o oarecare măsură și lui? Într-un an situația avea să se schimbe, atunci când Ludovic al XIV-lea avea să ajungă la majorat. Tânărul rege urma a fi capabil să dezavueze toate concesiile obținute prin forță de la mama sa în timpul regenței. Și, fără îndoială, se va conduce în continuare după sfaturile credinciosului său prim-ministru. De ce să nu accepte pacea și să temporizeze? Dar nu aceasta a fost opțiunea aleasă de Mazarin. La câteva săptămâni după reîntoarcerea Curții la Paris, cardinalul a decis să mărească miza, ceea ce a determinat aruncarea Franței într-un război civil încă și mai distrugător.

c) Fronda prinților (ianuarie 1650 – februarie 1653)

Mazarin nu era nici slab de minte și nici o fire războinică. Deși faptul că pacea de la Rueil nu a fost de durată a reprezentat o tragedie, în realitate trebuie să determinăm motivele pentru care primul ministru a ales o strategie atât de riscantă.

Din păcate, pacea de la Rueil nu a dus nici mulțumire, nici stabilitate. Nelegiuirile făceau ravagii în Franța, deoarece sfidarea magistraților parizieni determinase o serie de mișcări de protest împotriva unui regim nepopular. Au apărut conflicte în Guyenne, între guvernator și magistrații locali. Curțile suverane din Normandia au atacat perceptorii guvernului. În Dauphiné, armata guvernamentală a fost izgonită. În Provența a izbucnit războiul civil între guvernatorul Alais și Parlamentul din Aix. Pe măsură ce credibilitatea guvernului scădea, creșterea impozitelor a devenit imposibilă. Mazarin și-a folosit ultimele resurse într-o campanie către frontiera nordică, în încercarea de a obține o victorie rapidă. Dar nici Turenne și nici Condé nu mai voiau să lupte pentru el, astfel că ofensiva franceză a fost un fiasco. Între timp, armatele franceze neplătite se îndeletniceau cu jafuri, violuri și crime în satele din jurul Parisului, la concurență cu armata Frondei. 15 000 de oameni și-au abandonat căminele și au fugit în capitală, în vreme ce registrele parohiale atestă că aproape un sfert din populația satelor limitrofe Parisului a pierit în timpul Frondei.

Situația în Paris rămânea extrem de instabilă. A fost o mare greşeală că Mazarin nu l-a adus pe rege înapoi imediat după încheierea păcii, prezența Curții asigurând o garanție a stabilității şi înlesnind activitatea negustorilor şi meşteşugarilor. În timpul evenimentelor, turbulenții au avut toate motivele să întreţină frica atât de caracteristică Frondei, frica de foamete şi de boli, dar mai ales de soldați. Atacurile la adresa lui Mazarin au adâncit adversitățile. Un pamflet, intitulat *Le Custode du lit de la reine, qui dit tout* (custodele de la patul reginei, care spune totul), începea astfel: „Oamenii nu se mai îndoiesc, e adevărat că i-o trage". Când guvernul l-a condamnat pe autor la spânzurătoare, o bandă l-a salvat pe acesta de la funie. În această atmosferă de ură şi neîncredere, nobilii frondeuri dezamăgiți au intrat în scenă. Când Beaufort a auzit că stilul său de conducere fusese luat în derâdere de nobilii regalişti la o cafenea, a zvârlit pe jos fața de masă şi farfuriile şi a pornit o răzmeriță. Regina ar fi vrut să-l dea în judecată pe Beaufort, dar Parlamentul a asigurat-o că nu avea nici o şansă să obțină un verdict împotriva „regelui halelor". La 11 decembrie 1649, secretarul lui Gondi, Guy Joly, a supraviețuit unui presupus atentat, deşi ulterior s-a zvonit că şi-a provocat rănile singur, pentru a creşte cota de simpatie a stăpânului. De asemenea, se presupunea că există un complot al Frondei de a-l asasina pe Condé.

În aceste condiții, Ana şi Mazarin aveau două alternative. Puteau forma un guvern de coaliție, obținând câştig de cauză împotriva frondeurilor prin slujbele înalte oferite şi împotriva facțiunii Condé prin funcții de conducere în armată şi prin posturi de guvernatori ai provinciilor. Dar regina îi detesta pe Beaufort şi pe Gondi, în timp ce Condé nu putea uita „ingratitudinea" cu care fusese tratat după asediul Parisului. În momentele sale cele mai bune era un om dificil, dar acum aroganța şi setea de putere îl făceau insuportabil. Astfel că Mazarin a optat pentru a doua alternativă - în orice caz, mult mai pe gustul lui - de a asmuți facțiunile rivale una împotriva alteia. Prima lui idee a fost de a-l susține pe Condé împotriva frondeurilor, acuzându-i pe aceştia de tentativă de asasinat. Dar Parlamentul nu a fost cooperant, dovezile fiind extrem de obscure. Astfel că Mazarin s-a decis să se alieze cu frondeurii şi să-l distrugă pe Condé.

După negocierea unui pact secret cu Gaston d'Orléans şi cu frondeurii, la 18 ianuarie 1650 Mazarin l-a arestat pe Condé, pe fratele său Conti şi

pe cumnatul său, Longueville, sub acuzarea de trădare. Cei trei prinți au fost închiși, mai întâi la Vincennes şi apoi la Le Havre. Mazarin a intenționat să continue acțiunea prin înfrângerea armatelor lui Condé şi capturarea fortărețelor din provincie aflate sub stăpânirea acestuia. Cardinalul spera că această demonstrație de autoritate avea să restabilească credibilitatea regimului şi să-i reducă la tăcere pe inamici.

A fost aceasta o lovitură de maestru sau o greşeală? Istoricii moderni sunt de părere că Mazarin trebuia să acționeze împotriva lui Condé pentru a-şi păstra poziția de prim-ministru. Orest Ranum scrie: „Avea de ales între a-i aresta pe prinți şi a capitula total în fața lui Condé, oferindu-i controlul în Consiliul de stat şi abilitatea de a numi guvernatori". Dar Mazarin, în mod sigur, a greşit din nou. În ciuda calităților sale de om politic, nu reuşise să-i înțeleagă pe francezi. În mod viclean Parlamentul a luat apărarea lui Condé, argumentând că arestarea sa contravenea prevederilor păcii de la Rueil, care apăra libertatea individuală de o privare de libertate nejustificată. Din moment ce regenta nu putea prezenta nici un fel de dovezi cu privire la trădarea lui Condé, acesta nu ar fi trebuit să se afle la închisoare. Ca rezultat, opinia publică, de o xenofobie şi un snobism exagerate, i-a condamnat pe regentă şi pe cardinal. Cine se credeau străina asta şi parvenitul ei amant italian, de-l arestau pe primul prinț de sânge? Molé i-a spus reginei: „Ce ați făcut, Doamnă? Aceştia sunt copiii Casei regale".

În curând, Mazarin a descoperit că mersese prea departe. Cardinalul ştia că avea să provoace un conflict, dar nu se aşteptase ca sângerosul râzboi să se întindă rapid în întreaga Franță. În timp ce Condé lenevea în închisoare, citind cărți de istorie şi udându-şi plantele, susținătorii săi s-au răspândit în fortărețele lor şi au declanşat un protest armat în numele prințului. Condé era foarte puternic şi influent. Oamenii care locuiau pe moşiile lui, comandanții de garnizoană din provinciile pe care le controla, clerul care îi datora rangurile înalte, magistrații şi slujbaşii de rang mai mic care erau protejații lui, toți au aderat la cauza sa. A fost una dintre cele mai impresionante demonstrații a ceea ce însemna relația patron-client. Interesul personal se combina cu obligația. Şi chiar dacă nimeni nu-l agrea pe Condé, Mazarin era încă şi mai disprețuit. Cel puțin temporar, Condé nu mai era patronul care trebuia ajutat la nevoie, ci un martir al tiraniei italianului.

Planul lui Mazarin era de a transfera conducerea politică în mâinile lui Gaston, ale neexperimentatului Le Tellier şi ale exfrondeurului Chateauneuf, acesta din urmă înlocuindu-l pe indignatul Séguier în funcţia de cancelar. Această echipă nepotrivită a primit misiunea de a apăra Parisul, în timp ce regele copil, regina şi primul ministru urmau să facă un tur al Franţei, pentru a face faţă rebelilor şi pentru a solicita ajutor. Nu era o strategie nepotrivită. Regionalismul medieval, încă o caracteristică a vieţii politice franceze, îngreuna sensibil constituirea unei mişcări naţionale de protest. Prin urmare, un itinerar prin teritoriu care să anihileze rebeliunile încă lipsite de coordonare avea sens. Dar Mazarin avea prea mulţi duşmani, iar Condé prea mulţi prieteni, între care se număra şi vechiul său rival Turenne, care era îndrăgostit de sora lui Condé, ducesa de Longueville. Sistemul de patronaj al lui Condé era mult mai eficient decât cel al lui Mazarin. Astfel, deşi Mazarin avea oameni plasaţi în poziţii strategice, Condé îşi asigurase supunerea necondiţionată a unor provincii întregi. De exemplu, în Guyenne susţinătorii prinţului s-au aliat cu Parlamentul din Bordeaux împotriva lui Epernon, guvernatorul regal.

Ca o ironie a soartei, tocmai succesele primului ministru au fost cele care i-au grăbit căderea. După pacificarea oraşului Bordeaux, Mazarin a condus armata regală spre victoria de la Rethel, împotriva lui Turenne şi a spaniolilor (14 decembrie 1650). Gaston a fost invidios şi Parlamentul s-a alarmat, amintindu-şi de reacţia cardinalului după victoria de la Lens. Aveau să aibă loc noi arestări? Într-o dispută lipsită de demnitate, Mazarin l-a acuzat pe Gaston că a provocat declinul monarhiei, comparându-l cu Fairfax şi Cromwell. Gaston a replicat că Mazarin o luase razna. Memoriile lui Gondi povestesc cum obişnuia Gaston să fluiere printre dinţi atunci când dorea să se eschiveze după luarea unei decizii. Dar în acel moment, cu o hotărâre care nu-i era caracteristică, Gaston s-a aliat cu Gondi şi Molé. Parlamentul a fost încurajat să ceară eliberarea prinţilor şi alungarea italianului. Mazarin capitulă. După o discuţie nereuşită cu Condé la Le Havre, cardinalul a plecat pe nesimţite în exil la Köln (februarie 1651). Prinţii au revenit la Paris în triumf. Între timp, Gondi a auzit că regenta era pe cale să-l scoată pe rege din Paris. Astfel că înconjură Palais Royal cu trupe, în timp ce parizienii treceau prin dormitorul regelui, pentru a se asigura că n-a plecat. Regele se prefăcea că doarme, în timp ce Ana afişa o furie neputincioasă.

Aveau să urmeze luni întregi de anarhic. În lipsa sprijinului mult iubitului său prim-ministru, regenta rămăsese neprotejată. Mazarin continua să îi dea sfaturi, dar nici măcar el nu putea guverna prin corespondență, sugestiile sale fiind de obicei depășite în momentul sosirii la destinație. Ar fi fost mai înțelept ca Ana să îl asculte pe Le Tellier, mereu atent și cu mintea trează. Este imposibil să nu o compătimești:

> Nu mai știu când să aștept reîntoarcerea voastră, fiindcă fiece zi pare să ridice paveze în calea-i. Tot ce pot spune este că aceasta mă îndurerează foarte și că îndur această întârziere cu mare nerăbdare; iar dacă șaisprezece (Mazarin) ar ști că cincisprezece (Ana) suferă atât de mult, sunt sigură că ar fi mișcat. Am primit zilnic misivele voastre; nu știu ce s-ar fi întâmplat fără ele. Continuați să-mi scrieți la fel de des, pentru că numai astfel îmi mai alinați durerea.

Cât privește compasiunea de care se bucura Ana în Paris, iată cum glăsuiau două *Mazarinade*:

> Iată o târfă, gătită în straie de cardinal. Priviți copia și veți vedea și originalul.
> Ce să-i facem dacă se-ntoarce? Am putea să-i tăiem părțile rușinoase. Dar regele spune: „Nu faceți asta, mama zice că mai sunt bune la ceva".

Între timp, problemele se înmulțeau. Condé devenise insuportabil; pretindea postul de guvernator în Guyenne în locul lui Epernon și se lua la harță cu toată lumea, inclusiv cu Turenne, care-i fusese preferat la comanda armatelor regale. De asemenea, Condé l-a îndepărtat pe Gondi, care fusese ademenit cu o pălărie de cardinal pentru a intra în guvern. Fiind acum cardinal de Retz, putea spera să-și atingă scopul și să devină prim-ministru. Dar n-a fost să fie așa. Tânărul rege a devenit major la 7 septembrie 1651. Câteva săptămâni mai târziu și-a rechemat nașul din exil. Mazarin se întoarse cu o gardă de 6 000 de mercenari germani. La 23 martie 1652, Parlamentul a trimis regelui un document intitulat *Remonstrances*:

1 Prin încercările sale de a continua războiul, cardinalul Mazarin a arătat că nu-l interesează viitorul şi a făcut toate eforturile în acest scop, istovind finanţele şi soldaţii Franţei. Se poate vedea că a stârnit o asemenea dezordine, încât acum ne aflăm atât în
5 război civil, cât şi în război în afara graniţelor ţării. Cine se poate îndoi că Mazarin a dorit să conducă singur războiul? Atunci când cardinalul Mazarin îşi va aminti ce i s-a întâmplat acum mai bine de treizeci de ani unui conaţional al său, care era mai puţin nelegiut decât el, îşi va da seama că se află în mare pericol.

Mazarin a fost îngrozit de comparaţiile dintre el şi Concini, fiindcă ştia foarte bine că italianul fusese asasinat. Din fericire pentru el, Condé a venit în ajutorul guvernului, îndepărtând pe toată lumea. Prinţul s-a întrecut pe sine, comiţând crime de război în Paris. Nereuşind să supună Bordeaux, el s-a îndreptat asupra capitalei. Dar pe o căldură sufocantă, a fost învins de Turenne lângă Faubourg Saint-Antoine. „Mi-am pierdut toţi prietenii", se plângea Condé, după bătălie, în timp ce se dezbrăca la piele, ca să se răcorească. Cu toate acestea, a pătruns în oraş datorită intervenţiei unei doamne. În timp ce Gaston nu reuşea să se decidă pe cine să susţină, fiica lui îndreptă tunurile Bastiliei împotriva armatei victorioase a lui Turenne - una din multele situaţii din timpul Frondei când femeile au decis desfăşurarea evenimentelor. Trupele au luat-o razna pe străzile Parisului, au dat foc caselor şi i-au masacrat pe magistraţi, în timp ce Condé a făcut o încercare stângace de a intimida Parlamentul. Când un preot a încercat să stingă incendiile şi să oprească masacrele arătând sfânta ostie (pâinea sfinţită oferită la liturghie), soldaţii l-au trântit pe jos şi „au săvârşit fapte nedemne de un creştin şi de un catolic". Condé a instaurat un regim-marionetă condus de Beaufort şi de Broussel. Dar Broussel era prea bătrân, Beaufort avusese o controversă cu cumnatul său Nemours, pe care îl ucisese într-un inevitabil duel, în timp ce Condé se ciorovăia cu toată lumea, inclusiv cu Gaston şi cu cetăţenii Parisului. Câteva săptămâni mai târziu, Condé părăsea Franţa pentru a se pune în slujba regelui Spaniei. Era un om terminat.

Între timp, Mazarin s-a autoexilat, ca nu cumva prin prezenţa sa să piardă susţinerea guvernului. Astfel, Ludovic al XIV-lea şi-a putut face o intrare necontestată în Paris la 21 octombrie 1652. Parlamentul şi guvernul au convenit asupra unei amnistii generale, deşi zece magistraţi

(inclusiv Broussel) au fost surghiuniți în provincie. Gaston a fost din nou iertat. Spre uimirea sa, cardinalul de Retz a fost trimis la închisoare. Mazarin a revenit în Paris în februarie 1653.

A avut oare cineva de câştigat în urma Frondei prinților? Mazarin? A dat dovadă de flexibilitate, dar el a provocat Fronda, fiind salvat numai de noroc, de poziția sa de cardinal şi de devotamentul Anei de Austria. În plus, el n-a fost patriotul dezinteresat prezentat de istoriografia franceză. Disputa sa cu Condé n-a pornit numai de la politică sau principii, ci şi de la chestiuni ca patronajul sau promovarea în funcții a membrilor familiei sale. Nobilii? Egoismul şi lipsa de responsabilitate ale lui Condé, Beaufort, de Retz şi ale altora nu au justificat pe deplin guvernarea autoritară a lui Ludovic al XIV-lea? Richard Bonney a arătat că nobilimea merită respect pentru că avea un program: anularea revoluției administrative a lui Richelieu, alungarea intendenților, reducerea impozitelor, încheierea urgentă a păcii cu Spania, înlocuirea aventurierului venetic cu prinții de sânge. Acestea erau scopurile păturii aristocratice celei mai conservatoare a societății franceze, iar faptul că din acestea transpare un egoism reacționar poate fi supus discuțiilor. Modul în care participanții au schimbat atât de des taberele cu greu poate inspira încredere în ataşamentul lor față de un principiu. Iar plecările lui Mazarin în exil au arătat că într-adevăr exista un singur „principiu" unificator: ura față de cardinal.

Memoriile cardinalului de Retz aruncă o lumină interesantă asupra motivațiilor aristocrației, deoarece autorul se opreşte asupra propriilor abilități, scandalos de ignorate, dar şi asupra principiilor sale aristocratice. De exemplu, el susține că, aristocrat fiind, se situa deasupra ambițiilor lumeşti, nu avea nici o dorință de a ajunge cardinal şi voia să devină prim-ministru numai spre binele Franței, deoarece era în interesul Franței ca puterea să aparțină adevăratei nobilimi. Cum era de înțeles, țapul ispăşitor al memorialistului rămâne Mazarin. Era oare drept ca acest străin, de obârşie umilă, să ia puterea unor nobili ca el? Cu accentul pe stil şi aparențe, de Retz era întruchiparea codului aristocrației. Se mândrea cu o comportare onorabilă, sinceritate, dezinteres financiar, curaj fizic. Câtă deosebire față de jalnicul sicilian! Este semnificativă atitudinea ambiguă a lui de Retz față de Condé. Deşi, ca toți ceilalți, îl găsea de neînțeles pe marele general, totuşi îi căuta cu disperare calități ascunse.

Cu o origine ca a lui Condé, acestea trebuiau să fie ascunse pe undeva! Reamintim observaţia lui Robin Briggs: „Susţinerea unor pretenţii lipsite de orice raţiune era aproape sinonimă cu statutul de nobil".

În cele din urmă, chiar şi nobilii cei mai neraţionali au căzut de acord cu magistraţii, clericii, negustorii şi ţăranii că un stat în care domneşte ordinea, chiar şi guvernat de un prim-ministru nepopular, era preferabil anarhiei. Iar dacă trebuia să fie război, în loc să se lupte între ei, francezii puteau la fel de bine să se lupte cu spaniolii. În final, chiar şi frondeurii se săturaseră de Frondă.

d) Fronda la Bordeaux - *Ormée* (1652 - 1653)

Pentru a găsi o politică radicală şi un idealism autentic în perioada Frondei, trebuie să ne îndreptăm către Bordeaux. Aici a izbucnit *Ormée*. Am văzut cât de inegală a fost opoziţia împotriva Coroanei în diferitele provincii franceze. Aix, de exemplu, îşi manifesta mereu nemulţumirea, în timp ce Lyon, al doilea oraş al ţării, rămăsese loial Coroanei. Oraşul Bordeaux avea o lungă tradiţie de subversiune şi sfidare. Epernon, guvernatorul regal al provinciei Guyenne, era detestat. Cetăţenii oraşului Bordeaux au fost electrizaţi de zvonurile venite din Paris în timpul Frondei parlamentare. Conflictul dintre guvernator şi cetăţeni a fost exacerbat de sosirea în oraş a soţiei şi copilului lui Condé în mai 1650, la puţin timp după încarcerarea prinţului. Impasul creat a determinat o vizită a Anei de Austria şi a regelui în septembrie 1650. Dar numirea lui Condé ca guvernator al provinciei (mai 1651) în locul lui Epernon a determinat o creştere a protestelor radicalilor.

Cu toate acestea, populaţia oraşului Bordeaux era divizată. Principala autoritate executivă era *la jurade* sau consiliul local, dominat de burghezia înstărită. Autoritatea judecătorească supremă era parlamentul, dominat de magistraţii din nobilimea de robă. Cele două instituţii erau la cuţite. Atât Mazarin, cât şi Condé se folosiseră de patronaj pentru a asmuţi *parlamentul* şi *jurade* unul împotriva altuia. În consecinţă, situaţia era confuză. Pe acest fundal, a izbucnit *Ormée* în 1652. Exista o grupare radicală, formată din meşteşugari şi mici burghezi, ai cărei membri se adunau sub ulmii din centrul oraşului, de unde şi numele grupării (*orme* înseamnă ulm). Aceştia îl urau atât Mazarin, cât şi pe Epernon, iar timiditatea manifestată de *parlament* şi *jurade* îi impacienta. Când li s-a ordonat să-şi întrerupă

întâlnirile, s-au opus. Conducătorul lor era Christophe Dureteste, avocat prosper şi om inteligent, idealist şi plin de iniţiativă.

În iunie 1652 a curs sânge, când *Ormée* a intrat în *Chapeau Rouge* (cartierul burgheziei bogate) şi a preluat puterea. Dureteste a încercat să pună în practică manifestul de la Ormist, care se baza pe două locuţiuni latineşti: „*Vox populi vox Dei*" (Vocea poporului este vocea a lui Dumnezeu) şi „*Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut colombae*" (Să fiţi înţelepţi precum şerpii şi neprihăniţi precum porumbeii). Nimeni nu trebuia prost tratat din pricina rangului, ceea ce însemna pierderea monopolului puterii de către clasele superioare:

1 Refacerea statului francez poate fi realizată numai de către popor. Marea nobilime şi magistraţii sunt complicii şi discipolii tiraniei; dacă, pentru a se elibera, oamenii se întorc către alţi conducători militari decât cei din mijlocul lor, suferinţa lor se va prelungi mai
5 mult.

Acestea erau discursuri din timpul luptei, iar *Ormée* era decisă să lupte pentru a păstra puterea. Brigăzi puternic înarmate, reprezentantele Consiliului celor treizeci, organismul executiv al *Ormée*, făceau „vizite" nobililor recalcitranţi. Dureteste a trimis următorul mesaj unui asemenea nobil:

> Aflând că sunteţi bolnav, vă aduc ordinul să luaţi ceva aer curat. Dacă nu veţi pleca în 24 de ore, veţi fi asasinat şi aruncat în râu.

Articolele Uniunii, pe care regimul *Ormée* le făcuse publice, au continuat să accentueze rolul iubirii creştine într-o societate creştină, importanţa unor impozite corect evaluate şi colectate, asigurarea îngrijirii medicale pentru cei lipsiţi de mijloace şi garantarea protecţiei văduvelor şi orfanilor. Regimul a făcut tot ce era posibil pentru „*menu peuple*" (oamenii de rând), care rareori au avut o importanţă pentru lumea nemiloasă a secolului al XVII-lea. La început, liderii mişcării au renunţat la loialitatea faţă de rege, pentru ca în etapele următoare să treacă la exprimarea unor sentimente republicane. Poate că aceasta a fost o consecinţă a vizitei radicalului britanic Edward Sexby, care a adus cu el manifestul

revoluționarilor britanici, intitulat *Agreement of the People* (Acordul poporului).

Dar *Ormée* intra în criză de timp. „Lumea cere pace și pâine", i se spunea lui Dureteste. Datorită decăderii comerțului cu vin și grâne, orașul era devastat de foamete și terorizat de bande de tineri scăpați de sub controlul administrației. S-a trimis un apel disperat de ajutor către Cromwell, dar fără rezultat. În iulie 1653 Mazarin a complotat cu parlamentarii din Bordeaux, iar *Ormée* s-a prăbușit la apariția trupelor regale. Dureteste s-a retras într-o ascunzătoare, dar a fost trădat în ianuarie 1654. A fost judecat de parlament, tras pe roată în fața foștilor susținători și apoi executat sub ulmii unde-și începuse remarcabilul și curajosul experiment de justiție socială. Au mai existat proteste efemere ale săracilor împotriva celor bogați la Paris, Rouen și Aix, dar numai conducătorii mișcării *Ormée* au reușit să preia puterea - o performanță unică în acele vremuri, neegalată nicăieri în Franța sau Anglia.

e) Ultimii ani ai cardinalului Mazarin, 1653 - 1661

Ultimii ani petrecuți de Mazarin în calitate de conducător al Franței au fost presărați cu dificultăți, deoarece problemele care au dus la izbucnirea Frondei rămaseseră nerezolvate. Dat fiind că războiul extrem de costisitor cu Spania continua, s-ar putea crede că Mazarin învățase din experiență și că introdusese reforma financiară. Totuși, cardinalul nu a procedat astfel. El și-a exploatat victoria împotriva Frondei prin reintroducerea vechiului sistem, corupt. Unica lui concesie a reprezentat-o introducerea treptată a sistemului. În timpul Frondei, funcționarii a căror responsabilitate o constituia mărirea impozitelor - *élus* și trezorierii - și-au recuperat o parte din fostele privilegii pe socoteala detestaților intendenți. Acum ei i-au promis lui Mazarin că, dacă li se permitea să-și continue activitatea, Coroana își va primi partea sa. Dar cardinalul le-a respins ofertele și în curând au apărut *maîtres des requests*, nume mai puțin provocatoare. Financiarii îți reluaseră activitatea, reîncepând să acumuleze averi considerabile pe cheltuiala contribuabililor. Pentru a administra acest jaf, Mazarin a numit trei superintendenți ai finanțelor, presupunând că cei mai inteligenți și mai vicleni îi vor depăși pe ceilalți, dovedindu-și astfel meritele. Așa s-a și întâmplat. În ultimii ani ai

cardinalului, Nicolas Fouquet a transformat corupţia în artă. Palatul său, Vaux-le-Vicomte, este un monument al gustului său.

Reapariţia „terorismului fiscal" a determinat reacţii de o duritate previzibilă. S-a întâmplat ca anii 1650 să fie o perioadă de recolte slabe şi de epidemii de ciumă. Ca atare, perceptorul nu era o persoană binevenită. Revolte ţărăneşti au izbucnit în toată Franţa; reprezentativă a fost aceea a purtătorilor de saboţi (*sabotiers*), care a afectat zona rurală din sudul oraşului Orléans în 1658. Nobilii s-au revoltat şi ei în nouă provincii între 1657 şi 1659. Oraşele au sfidat guvernul. De exemplu, în 1656 a fost necesară ocuparea oraşului Angers de o armată regală, iar Ludovic al XIV-lea şi Mazarin au invadat Provenţa în 1660, tratând Marsilia ca pe un oraş ocupat.

Parisul a continuat să creeze probleme guvernului, deşi aceste probleme erau de o natură mai bizară. Clerul parohial a decis să-l angajeze pe Mazarin în ceea ce istoricii au numit „Fronda religioasă". Liderul clerului era de Retz, în acel moment nu numai cardinal, ci şi arhiepiscop al Parisului, după moartea unchiului său în iulie 1654, deoarece vicarul prelua automat funcţia episcopului după decesul acestuia. Cu toate acestea, de Retz era un arhiepiscop mai mult absent. El îşi croise drumul spre exil escaladând zidul castelului din Nantes, deşi din păcate căzuse de pe cal şi îşi fracturase umărul (unul dintre cele mai profunde momente de cotitură ale istoriei, ne asigură de Retz în memoriile sale). Clerul Parisului a respins încercările guvernului de a-l înlocui pe de Retz cu un om de încredere, iar papa a refuzat să-i ia cardinalului titlul, deşi Mazarin demonstrase că „colegul" său era ateu. Clerul era motivat de loialitatea faţă de arhiepiscop, ura împotriva lui Mazarin şi preocuparea pentru victimele impozitelor prea ridicate. De asemenea, clerul era afectat de două mişcări religioase. Jansenismul era un fel de puritantism romano-catolic, apărut ca o reacţie împotriva iezuiţilor, consideraţi prea toleranţi, de o moralitate prea relaxată şi a căror influenţă la Curte era privită cu neîncredere, în timp ce richerismul susţinea dreptul parohilor la independenţa faţă de papă sau episcop.

Pentru guvern a fost dificil să contracareze această mişcare de protest, elocvent susţinută de preoţi de la amvoanele lor. Opinia publică s-a raliat clerului, adoptându-l pe liderul acestuia, părintele Chassebras, ca figură de referinţă. Guvernul ştia că situarea pe poziţii de forţă ar fi dat naştere

unor martiri, dar nu putea nici să-l aresteze pe de Retz, care se afla la sute de kilometri şi refuza să renunţe la arhiepiscopat, şi nici să-l găsească pe părintele Chassebras, care se ascundea în turnul de la Saint-Jean-en-Crève. Mai mult, Chassebras avea o tiparniţă în turn, de unde inunda Parisul cu pamflete antiguvernamentale şi cu *Mazarinade*. Cancelarul Séguier îşi epuizase toate metodele. Peste două treimi din clerul Parisului erau implicate în această mişcare, iar guvernul apărea într-o postură ridicolă. Revolta preoţilor s-a sfârşit numai o dată cu moartea lui Mazarin şi atunci când cardinalul de Retz a fost, în cele din urmă, convins să renunţe la arhiepiscopat. Ludovic al XIV-lea i-a ordonat să reprezinte interesele Franţei la Roma - în fine, o slujbă de răspundere! De Retz o ura.

Mazarin şi-a căutat un refugiu în faţa acestor probleme concentrându-se asupra unor chestiuni mai cerebrale. Mai întâi a fost educaţia tânărului rege. Natura fusese generoasă cu Ludovic al XIV-lea. Era inteligent, fermecător, frumos şi sănătos. Gusturile sale erau destul de inofensive, până când s-a îndrăgostit de una dintre nepoatele lui Mazarin. Acesta dorea ca nepoatele sale să-şi găsească soţi pe măsură, dar nici chiar aşa... După ce se smiorcăi, lipsit de demnitate, vreo câteva săptămâni, Ludovic ascultă de sfaturi şi puse capăt relaţiei. De asemenea, Ludovic asculta poveţele naşului său privind conducerea statului. Era un elev excelent şi Mazarin era pe drept cuvânt mândru de el. După cum îi spunea monarhului: „Dumnezeu v-a dăruit cu toate darurile, inclusiv cu ipocrizia. Tot ce aveţi de făcut este să folosiţi aceste daruri şi veţi deveni un mare rege". Ludovic, Mazarin şi regina erau un trio foarte unit. Ludovic moştenise pietatea instinctivă a mamei sale şi împrumutase din cinismul naşului său.

Cealaltă problemă căreia Mazarin îi acorda acum atenţie era refacerea propriei averi, deoarece pierduse totul în timpul Fronde-i. Parlamentul îi vânduse chiar şi biblioteca. Dar acum cardinalul profită de posibilitatea de a-şi recupera averea. În ultimii opt ani de viaţă, cardinalul a adunat bogăţii uriaşe. Dacă un nobil bogat putea strânge 7-8 milioane de livre, iar averea de 22 milioane de livre a lui Richelieu era considerată remarcabilă, faptul că Mazarin a lăsat 37 milioane este ieşit din comun. Picturi, bijuterii, proprietăţi, episcopii, bani lichizi - nimic nu-i scăpase bătrânului avar. Omul său de încredere era Jean-Baptiste Colbert, care

nu ierta nimic, indiferent că era vorba de corupţia lui Nicolas Fouquet, superintendentul finanţelor, după al cărui post tânjea, sau de creşterea averii stăpânului său. Cu puţin timp înainte de moarte, Mazarin şi-a lăsat întreaga avere regelui, crezând că gestul său generos va fi refuzat. Ludovic l-a perpelit pe cardinal timp de 24 de ore înainte de a înapoia cadoul. Până la urmă, toate se aranjaseră pentru bătrânul cartofor.

Realizările în plan politic ale cardinalului Mazarin au fost remarcabile. Chiar dacă Ludovic al XIV-lea mai avea încă multe de făcut pentru ca Franţa să devină o ţară stabilă şi prosperă, Mazarin restabilise mecanismul unei guvernări autoritare. Din nou intendenţii îşi îndeplineau dubla misiune de a aduna impozitele şi de a oprima populaţia. Alianţa dintre Coroană şi clasa politică, mai ales slujbaşii, fusese restabilită. Pretenţiile nobilimii privind posturile de guvernatori de provincie sau gradele superioare în armată fuseseră satisfăcute. Patronajul regal funcţiona din nou fără probleme. Condé se liniştise, iar Le Tellier se ocupa cu crearea unei veritabile armate regale, lipsită de dominaţia aristocraţiei. Deşi lui Mazarin îi lipsea viziunea globală a lui Richelieu, totuşi frontierele Franţei deveniseră mai sigure. Datorită tratatelor de pace, la a căror negociere contribuise Mazarin, Franţa domina Europa, iar căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu infanta Spaniei crea perspective şi mai strălucitoare. Din punctul său de vedere, Mazarin fusese un slujitor eficient al Franţei şi al dinastiei sale.

Desigur că priorităţile şi realizările lui Mazarin sunt discutabile, în aceeaşi măsură în care se poate argumenta că Richelieu nu a fost în mod necesar „cel mai mare slujitor public al Franţei". Nu există dovezi că Mazarin ar fi regretat izbitoarele anomalii sociale şi economice ale Franţei Bourbonilor. Nu a făcut nimic pentru industrie sau agricultură. Sistemul de impozitare rămăsese scandalos de ineficient şi de corupt. În acel moment, guvernul trebuia să suporte povara a 60 000 de slujbaşi. Mazarin s-a complăcut în a accepta datoriile grele ale Coroanei în timp ce îşi acumula propria avere. Dar poate că acuzaţia cea mai serioasă ce îi poate fi adusă este simularea faţă de regalul său elev a unei presupuse necunoaşteri a adevăratelor necesităţi ale poporului francez. Regele Soare, în ciuda abilităţilor sale de monarh şi de om politic, a rămas un iniţiator de strategii conservator şi neinspirat. Sub acest aspect, era întru totul loial ghidului şi mentorului său, cardinalul.

Cum rămâne cu Mazarin? El a moştenit probleme serioase, agravate de propriile erori şi de xenofobia francezilor. Cu toate acestea, a învăţat din greşeli şi rareori şi-a pierdut cumpătul. În ciuda abuzurilor de care a fost acuzat, Mazarin nu s-a dovedit răzbunător în tratamentele aplicate altora. E posibil să fi „asasinat" limba franceză, dar, spre deosebire de Richelieu, nu i-a asasinat pe francezi. Printre duşmanii trimişi la închisoare, poate că de Retz a fost tratat mai aspru, deşi existase o provocare din partea acestuia. Categoric, Mazarin are multe pe conştiinţă. Era corupt de putere, iar lăcomia sa era respingătoare. Era un ambiţios, preocupat să-şi mărite nepoatele cu oameni bogaţi şi puternici. Când Hortensia s-a măritat cu fiul lui La Meilleraye, Mazarin a aranjat ca acesta să primească titlul de duce de Mazarin! Cu toate acestea, deşi a fost un hrăpăreţ, Mazarin era un om civilizat, pe care era greu să nu îl placi. Ultimele sale cuvinte au fost impresionante şi umile: „Clipa îndurării, clipa îndurării".

f) Fronda - o evaluare

În acest moment, după o privire asupra cauzelor, desfăşurării şi consecinţelor Frondei, îi putem examina natura şi semnificaţia. Cum putem evalua această criză dramatică, ce a sfâşiat Franţa vreme de cinci ani interminabili? A fost Fronda o revoluţie autentică? A fost constructivă sau sterilă? A fost ea, aşa cum arată unii istorici, o componentă a unei crize de amploare ce a afectat Europa la jumătatea secolului al XVII-lea şi care s-a manifestat prin confruntări între conducători şi conduşi? Sau între Frondă şi evenimentele din alte ţări există mai degrabă deosebiri decât asemănări? În particular, ce reiese din comparaţia cu revoluţia din Anglia aceleiaşi perioade?

Mai întâi, când examinăm Fronda, avem în faţă o revoluţie? Mulţi istorici sunt de părere că da. Subtitlul cărţii despre Frondă a lui Orest Ranum este „O revoluţie franceză". Louis Madelin a denumit Fronda „*une revolution manquée*" - o revoluţie ratată. Pe de altă parte, aşa cum am văzut, Goubert arăta în biografia lui Mazarin că era nevoie să traversezi Canalul Mânecii pentru a găsi o revoluţie.

Dacă admitem că revoluţia înseamnă „răsturnare prin forţă a unui sistem politic" sau „schimbare radicală de situaţie" (*Penguin English Dictionary*), atunci Ranum are dreptate. În timp ce Mazarin a fost primul

care a apelat la violență, magistrații parizieni și-au organizat rapid propriile forțe armate în apărarea reformelor politice promovate. Totuși, prinții de sânge au recurs și mai mult la forță pentru a răsturna sistemul de guvernare creat de Richelieu. În ceea ce privește schimbările radicale, liderii Frondei parlamentare au determinat guvernul să accepte programul aprobat în *Chambre Saint-Louis*. De exemplu, funcția de intendent a fost desființată, ceea ce nu a fost o reușită minoră, indiferent de nesinceritatea guvernului. Similar, nobilii frondeuri l-au alungat cu succes pe Mazarin, și încă de două ori. Acesta a fost înlocuit de Condé și de Retz. Dacă aceste numiri s-ar fi păstrat, nobilimea și-ar fi recâștigat supremația în consiliul regal și sistemul lui Richelieu ar fi fost răsturnat prin forță și schimbat radical.

Pe de altă parte, la o examinare mai atentă, aceste schimbări apar mult mai puțin radicale. Programul adoptat în *Chambre Saint-Louis* era prudent și conservator, reflectând drepturile până atunci recunoscute ale francezilor din clasele superioare. Acest program a fost comparat cu reformele Parlamentului cel Lung. Dar diferența este izbitoare. Înlăturarea curților privilegiate și *Triennial Act* (act ce asigura convocarea regulată a parlamentului, cel puțin o dată la 3 ani) din Anglia erau mult mai radicale decât propunerile magistraților parizieni. Chiar mai puțin impresionante sunt schimbările reușite de nobilime. Nu era decât o problemă de înlocuire. Nu se punea problema schimbării sistemului, ci a celor care exploatau sistemul. Așa ceva nu se poate numi revoluție.

La o comparație a evenimentelor petrecute pe cele două țărmuri ale Canalului Mânecii, constrastele sunt și mai evidente. Nu e vorba de „egoismul" frondeurilor, deoarece și dușmanii lui Carol I erau „egoiști". După cum arăta Christopher Hill, deseori „libertate" era echivalent cu „privilegii". Ceea ce contează este că, indiferent de motivația oamenilor, Anglia Stuarților a fost răsturnată cu susul în jos. Regele a fost executat, Camera Lorzilor desființată și a fost instaurată o dictatură militară. Clasele superioare au fost înlocuite, în cadrul autorităților centrale și locale, cu oameni noi, cu un statut social inferior sau inexistent. Controlul bisericii anglicane asupra dezvoltării spirituale și intelectuale a poporului a fost distrus. Clasele conducătoare din stat și biserică au început să tremure pentru viața lor. Asta era revoluție! Pe de altă parte, neplăcuta și violenta tulburare a societății franceze din perioada 1648-1653 era în esență superficială, nici radicală și nici lipsită de precedent, pentru că asemenea lucruri se întâmplaseră încă din vremea războaielor religioase din secolul

al XVI-lea. Era o caracteristică mult prea familiară a modului de viață francez. Cu alte cuvinte, nu era vorba de „o schimbare radicală de situație".

Se poate merge mai departe afirmându-se că, în timp ce revoluționarii englezi avuseseră succes, cei francezi nu reușiseră? În realitate, ambele „revoluții" au eșuat. Atât în Anglia, cât și în Franța, s-a revenit la vechile situații și inovațiile „revoluționare" au dispărut. „Unde ți-e cauza cea bună?", era întrebat generalul Harrison în timp ce era dus la spânzurătoare, în iulie 1660. Similar, în Franța intendenții și financiarii au fost reinstalați în funcții, ceea ce avea să se întâmple și cu Mazarin. Broussel a fost exilat, de Retz a fost expediat la Roma, iar Condé și-a sfârșit zilele plimbând doamnele cu barca pe lacul de la Versailles. Dar timpul nu poate fi dat înapoi și nu se poate pretinde că nimic nu s-a întâmplat. Revoluția a adus schimbări ireversibile în Anglia. De asemenea, de la Ludovic al XIV-lea încoace, francezii au fost categoric influențați de experiența Frondei. Lloyd Moote susține că mai ales Colbert a apreciat cauzele Frondei, de unde și reformele sale juridice și financiare radicale din anii 1660. Similar, regimul nu avea să-i mai atace niciodată pe slujbași. Nici în momentele sale de arbitrar Ludovic al XIV-lea nu a încercat să împiedice activitatea legislativă a Parlamentului - de exemplu, când a încercat să instituie dreptul de succesiune pentru bastarzii săi. Cu alte cuvinte, Moote arată că, fie că a fost sau nu o revoluție, Fronda nu a fost un eșec.

Dar să revenim la contraste. Dacă într-adevăr a existat o criză în Europa la jumătatea secolului al XVII-lea, în fiecare țară s-au petrecut evenimente diferite, truism nicăieri mai clar decât la examinarea tulburărilor din Anglia și Franța acestei perioade. Deosebirea cea mai clară este „curățenia" făcută de revoluționari în Anglia, pentru că aceștia au deținut efectiv puterea în perioada 1646-1660. Ca rezultat, moștenirea revoluției s-a concretizat în schimbări dinamice petrecute în comerț, politică externă, în gândirea politică și științifică. Chiar dacă clasa conducătoare tradițională a fost restaurată în 1660, Anglia a progresat inexorabil către o monarhie cu puteri limitate, garantată de legea constituțională. Dacă analizăm Fronda, aceste realizări nu-și găsesc corespondența. În comparație cu revoluția engleză, aceasta apare ca fundamental negativă și sterilă.

De ce? În principal, fiindcă Fronda nu a reușit să învingă Coroana. Niciodată nu au avut frondeurii ocazia de a-și pune ideile în practică și nici nu s-au văzut puși în fața necesității de a alcătui un program realist,

deoarece nu au reuşit să preia complet puterea în stat. Pe de altă parte, revoluţionarii englezi au înfrânt Coroana şi au trebuit să creeze o alternativă politică. Ei aveau nevoie de o atitudine constructivă, şi nu de una negativă.

De ce revoluţionarii englezi au câştigat şi cei francezi au pierdut? Întrebarea ne trimite la esenţa investigaţiilor cu privire la caracterul Frondei. În aparenţă, ambele situaţii de criză au debutat similar. În ambele ţări, un regim nepopular avea de înfruntat spectrul falimentului, din cauza implicării într-un război aparent de necâştigat. Miniştrii erau lipsiţi de popularitate în ambele ţări. Cele două regimuri au făcut concesii urmate de sfaturi inoportune de arestare a nemulţumiţilor. În acest moment, scenariile încep să difere. Carol I era un conducător neinspirat, lipsit de fermitatea Anei de Austria şi de realismul şi flexibilitatea lui Mazarin. Coroana Franţei dispunea de resurse militare şi financiare superioare, iar venitul său era de cinci ori mai mare decât al regelui Angliei, fapt avut în vedere de cămătari, care se arătau mult mai dornici să îl salveze pe Ludovic al XIV-lea decât pe Carol I. Coroana britanică îşi îndepărtase o fracţiune semnificativă a clasei politice. În Franţa, între nobilimea de spadă şi cea de robă au apărut divergenţe ce au putut fi exploatate de Coroană, care le-a asmuţit una împotriva alteia. Pentru a-şi coordona şi conduce diferitele facţiuni, o revoltă are nevoie de un Lenin sau de un Cromwell. În Franţa nu a apărut un asemenea lider. Mazarin greşea când îl compara pe Condé cu Fairfax şi pe de Retz cu Cromwell. În ceea ce priveşte sprijinul extern, dacă scoţienii au salvat Parlamentul britanic, spaniolii au jucat în Franţa un rol simbolic.

Din nou, pentru ca o revoluţie să schimbe o anumită situaţie, era necesar, conform lui Robin Briggs, „să găsească şi să distrugă un stăpân identificabil şi responsabil". Ludovic al XVI-lea, Nicolae al II-lea şi mai ales Carol I se potrivesc acestei descrieri. Cardinalul Mazarin nu se potriveşte, pentru că un prim-ministru, oricât de hulit ar fi, nu este responsabilul suprem şi ca atare poate fi înlăturat fără a răsturna regimul. Nici Ana de Austria, fiindcă durata păstrării puterii de către regentă era limitată. Nici Ludovic al XIV-lea. Nu aveai cum să ataci un băiat de doisprezece ani, într-o societate ce venera monarhia şi mai ales când băiatul în chestiune avea ţinuta şi şarmul lui Ludovic („mai degrabă o păpuşă de rege decât un rege-păpuşă", cum remarca un istoric).

Ce altceva puteau face frondeurii decât să-şi proclame loialitatea faţă de Coroană?

O altă deosebire esenţială între Anglia şi Franţa este că parlamentul francez nu-l egala pe cel britanic. Categoric, prestigiul Parlamentului din Paris, ca şi cel al parlamentelor de provincie, era considerabil. Dar acestea aveau statutul unor tribunale, îndeplinind numai atribuţii legale limitate. Parlamentul englez era diferit, în timp ce „Înalta Curte", angrenată în crearea de legi organice, era mai mult decât un simplu tribunal. Această instituţie şi-a consolidat poziţia de organism deliberativ şi consultativ, cu drept de a critica miniştrii şi politica regelui. Este adevărat, nu fusese stabilit principiul răspunderii ministeriale, dar aceasta avea să fie inclusă în „Mustrarea cea Mare" (noiembrie 1641). Nici nu fusese instituit controlul spadei, dar acesta va apărea în ordonanţa referitoare la miliţii (martie 1642). De asemenea, Parlamentul reprezenta naţiunea engleză, indiferent cât de restrâns şi de prost definit era conceptul de naţiune. Magistraţii Parlamentului din Paris se reprezentau numai pe ei înşişi, pentru motivul că ajunseseră în acele poziţii prin mijloace financiare, şi nu prin alegeri. Jurisdicţia lor se întindea pe mai puţin de jumătate din teritoriul Franţei. După cum remarcă Richard Bonney, „în 1649 existau patru conflicte distincte, ce aveau la bază parlamentele din Paris, Rouen, Aix şi Bordeaux". Atunci când au creat parlamentele de provincie, regii Franţei ştiau ce fac. Într-un mod foarte aproximativ, Parlamentul din Paris devenise purtătorul de cuvânt al doleanţelor poporului în etapele de început ale Frondei. Dar poziţia sa era indecisă şi neoficială. Dacă exista o instituţie care reprezenta întreaga naţiune, aceasta o constituiau Stările Generale, care nu se întruniseră din 1615 şi nu aveau să se mai reunească înainte de 1789. Această lipsă a unei organizaţii îndrituite să repezinte poporul a reprezentat un handicap grav pentru orice mişcare de opoziţie din Franţa.

Religia furnizează însă cea mai mare deosebire între Frondă şi revoluţia engleză. Puritantismul a inspirat şi a justificat nesupunerea Parlamentului britanic. Morala înaltă a Armatei noului model şi hotărârea neclintită a lui Cromwell sunt de asemenea de sorginte religioasă, în timp ce regaliştii erau şi ei convinşi că împlinesc voinţa Domnului. Prin contrast, rolul religiei în evoluţia Frondei a fost nul. Am văzut că preoţii (*curés*) parizieni erau „contaminaţi" de jansenism,

dar aceasta s-a întâmplat după încheierea Frondei. Nimic nu este mai izbitor decât atitudinea rezervată adoptată de hughenoți. Istoricul S.A. Westrich, care s-a ocupat de *Ormée*, notează: „Relația dintre *Ormée* și hughenoții din Bordeaux nu este foarte clară, dar nu se poate pune la îndoială faptul că ultimii au susținut rebeliunea altfel decât tacit, iar *Ormée* era foarte dispusă la colaborare". Faptul în sine nu este impresionant. Cum să susții tacit o rebeliune? Mazarin și-a exprimat aprecierea față de loialitatea hughenoților în timpul Frondei. În mod clar, istoricii trebuie să fie de acord cu cardinalul că religia nu a avut o influență semnificativă asupra Frondei.

Orice mișcare de protest are nevoie de idealuri. Dacă oamenii își riscă viețile în beneficiu personal, ei vor lupta pentru o cauză numai dacă cred în ea. Cauza nu trebuie să fie neapărat religioasă, putând reprezenta, de exemplu, o țară, o rasă sau o clasă. Dar este necesar să fie convingătoare pentru armată. După spusele lui Cromwell, armata „trebuie să aibă în sânge rădăcinile problemei". Există idealism în Frondă? Nu este o chestiune de judecată morală. Conștiința de sine a lui Cromwell poate fi preferată brutalității lui Condé sau autovictimizării lui de Retz. Dar Cromwell credea în cauză, după cum credeau și susținătorii săi. Două secole mai târziu, pictorul Auguste Renoir a fost luat drept spion, în timpul Comunei din Paris, pentru că picta un tablou. Ulterior, artistul avea să spună despre comunarzi: „Erau smintiți, dar aveau în ei acea mică flacără care nu moare niciodată". Legalismul sterp al lui Molé sau codul aristocratic al lui Condé nu erau de natură să înflăcăreze pe cineva. *Mazarinadele* nu se pot compara cu fraze de genul „Dumnezeu i-a schimbat în spice în fața spadelor noastre", „În numele Camerei Comunelor și al întregului popor englez", „Nu suntem o armată de mercenari" sau „Isus Christos este conducătorul nostru". În afară de *Ormée*, asemenea declarații răsunătoare au fost inexistente pe vremea Frondei.

Și totuși frondeurii trebuie apărați. Ei n-au fost complet egoiști sau inutili. În felul lor împiedicat și nepotrivit, au pus la încercare un sistem pe care mulți contemporani l-au etichetat ca tiranic. Într-adevăr, Fronda a reprezentat ultimul protest serios împotriva autoritarismului Bourbonilor, înainte ca Revoluția Franceză să șteargă această dinastie de pe fața pământului, într-o baie de sânge. Oare înfrângerea Frondei a corespuns integral intereselor poporului francez?

Scurtă cronologie a Frondei

15 ianuarie	1648	*Lit de justice*. Se introduc noi funcţii şi impozite.
13 mai	1648	Edictul de uniune. Întâlnirea curţilor în *Chambre Saint-Louis*.
9 iulie	1648	D'Emeri înlocuit de La Meilleraye în postul de superintendent.
31 iulie	1648	*Lit de justice*. Propunerile de reformă provizoriu acceptate.
20 august	1648	Victoria lui Condé la Lens.
26 august	1648	*Te Deum* la Nôtre Dame. Arestarea lui Broussel.
27 august	1648	Baricadele. Broussel eliberat.
24 octombrie	1648	Guvernul acceptă programul de reforme
6 ianuarie	1649	Curtea părăseşte Parisul şi se stabileşte la Saint-Germain.
8 ianuarie	1649	Parlamentul îl scoate pe Mazarin în afara legii.
ianuarie-martie	1649	Asediul Parisului.
8 februarie	1649	Condé cucereşte Charenton.
12 martie	1649	Tratatul de la Rueil. Acceptarea reformelor, ignorarea prinţilor.
11 decembrie	1649	Tentative de asasinat împotriva lui Joly şi Condé.
18 ianuarie	1650	Mazarin îi arestează pe Condé, Conti şi Longueville.
ian. 1650 - feb.	1653	Fronda prinţilor.
octombrie	1650	Ludovic al XIV-lea şi Ana de Austria la Bordeaux.
14 decembrie	1650	Bătălia de la Rethel. Mazarin îl învinge pe Turenne.
8 februarie	1651	Mazarin îi eliberează pe prinţi la Le Havre şi pleacă în exil.
7 septembrie	1651	Majoratul lui Ludovic al XIV-lea.
decembrie	1651	Mazarin revine din exil.
iunie	1652	*Ormée* preia puterea la Bordeaux.
23 martie	1652	Parlamentul îl acuză pe Mazarin pentru războiul civil.
2 iulie	1652	Luptele din Faubourg Saint-Antoine.
4 iulie	1652	Masacrul de la Hôtel de Ville.

iulie	1652	Condé creează un guvern-marionetă condus de Broussel şi Beaufort.
august	1652	Al doilea exil al lui Mazarin.
octombrie	1652	Condé părăseşte Parisul şi pleacă în exil.
21 octombrie	1652	Ludovic al XIV-lea revine la Paris.
februarie	1653	Mazarin revine din al doilea exil.
20 iulie	1653	*Ormée* este înfrântă.

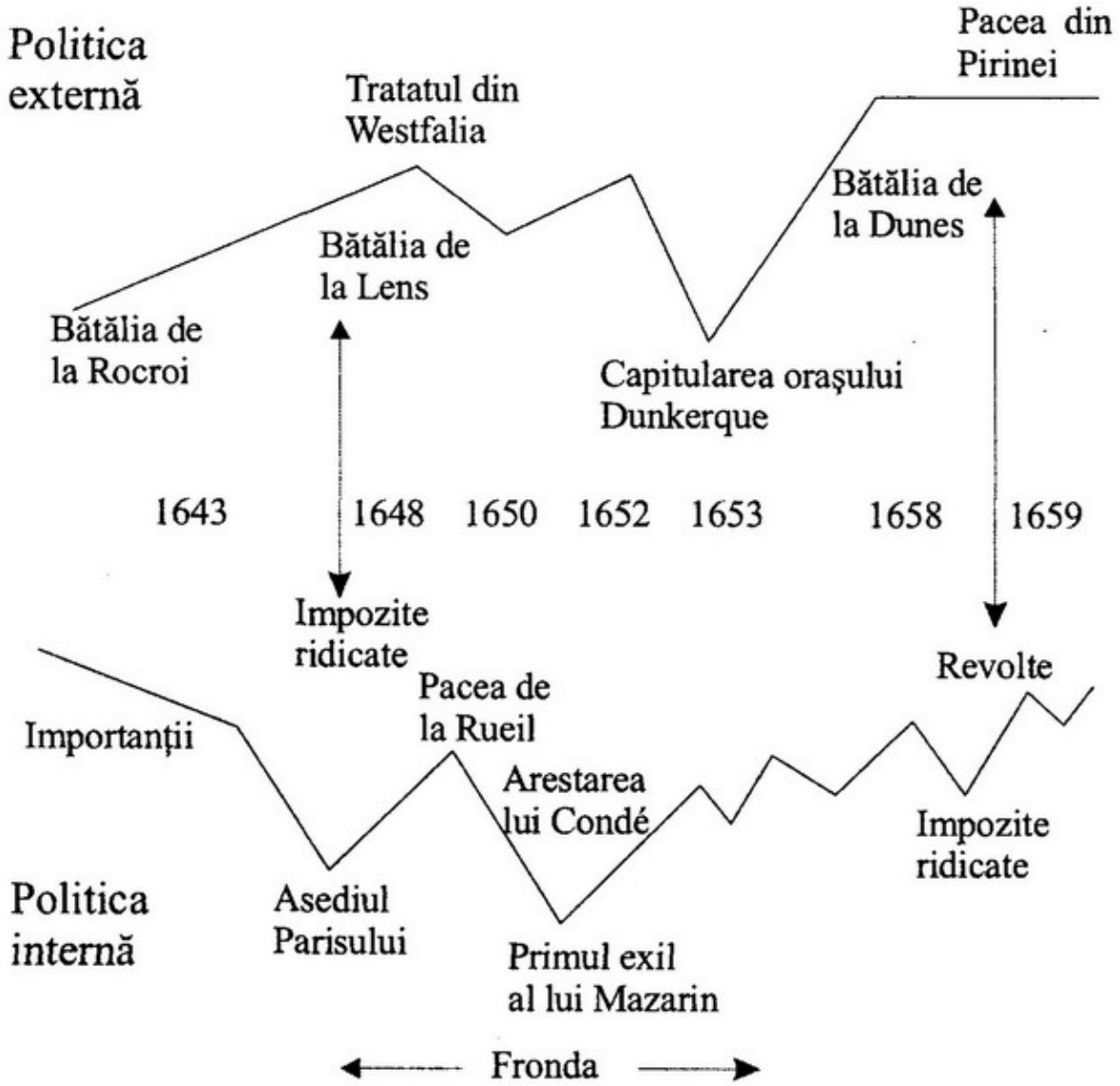

Situaţia financiară a Franţei în timpul cardinalului Mazarin

***Să luăm notiţe despre** „Ministeriatul cardinalului Mazarin”*

Istoricul belgian Henri Pirenne scria: „Două pericole ameninţă disciplina istoriei, şi anume superficialitatea şi tendinţa de a scrie o istorie partizană”. Studiind cei optsprezece ani ai ministeriatului cardinalului Mazarin, aţi observat că partizanatul poate fi evitat cu uşurinţă: există prea puţine personaje cu care am dori să ne identificăm, dar că „superficialitatea” este de înţeles. Dacă s-ar putea găsi principii de bază şi generalizări simple! Dar nu există „scurtături”. Pentru o bună orientare în această babilonie, un sistem de notare eficiente este esenţial.

Politica externă a lui Mazarin este un subiect relativ simplu. Este indicat să alcătuiţi un rezumat detaliat al cronologiei evenimentelor şi tratatelor de pace din Westfallia şi Pirinei. Familiarizaţi-vă cu harta de la pagina 158. Înarmaţi-vă cu note referitoare la următoarele întrebări:

1. În politica sa externă, cardinalul Mazarin a apărat adevăratele interese ale Franţei?
2. De ce a durat atât de mult până să se pună capăt războiului cu Habsburgii ?
3. Cât de inspirată a fost politica externă a lui Mazarin?

Notele privind Fronda trebuie să creeze o imagine clară a problemei. Mai întâi, treceţi în revistă cauzele. Apoi porniţi de la rezumatul evenimentelor, prezentat la paginile 152-153. Dacă procedaţi conştiincios, fiecare eveniment trebuie să vă fie clar şi plin de semnificaţii. O altă metodă poate fi redactarea unor note cu privire la personajele cheie: Mazarin, Gondi (de Retz) şi Gaston. Referiţi-vă la probleme cum ar fi reuşita sau eşecul Frondei, cauzele prăbuşirii finale şi comparaţia cu revoluţia engleză (mai ales dacă aţi studiat subiectul). Familiarizaţi-vă cu cauzele, desfăşurarea şi înăbuşirea revoltei din Bordeaux (*Ormée*).

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Ministeriatul cardinalului Mazarin”*

Aveţi toate şansele să vi se pună o întrebare cu privire la politica externă a lui Mazarin, dar în trecut examinatorii aveau tendinţa să se concentreze asupra Frondei. De asemenea, este foarte posibil să vi se ceară să faceţi

comparație între Richelieu și Mazarin. Deși majoritatea examinatorilor nu reușesc să formuleze întrebări referitoare la o comparație între revoltele din Franța și Anglia în perioada 1642-1653, orice profesor va aprecia referiri pertinente la cele două evenimente.

Aveți în vedere următoarele întrebări:

1. De ce a fost Mazarin capabil să supraviețuiască Frondei?
2. Cât de reușită a fost politica externă a lui Mazarin?
3. Ce opoziție a întâlnit Mazarin și de ce a fost capabil să o contracareze?
4. Cât de serioasă a fost Fronda ca amenințare la adresa monarhiei?
5. Cât de justificată este descrierea Frondei ca „reacționară în esență"?
6. „Nu au realizat nimic deoarece au țintit prea sus." Discutați această caracterizare a frondeurilor.
7. Este justificată descrierea Frondei drept o „revoluție"?
8. Comparați și sesizați deosebirile dintre realizările lui Richelieu și cele ale lui Mazarin.

Întrebările referitoare la capacitatea de supraviețuire a lui Mazarin sunt de obicei directe, deși trebuie să fiți atent la formularea exactă a întrebării. Este posibil ca aceasta să se refere numai la Frondă. Întrebările care se referă la moștenirea lăsată de Mazarin lui Ludovic al XIV-lea sunt frecvente, dar ne vom ocupa de ele la sfârșitul capitolului următor. Întrebările despre caracterul Frondei sunt destul de dificile. Să luăm în considerare întrebarea 4.

Tehnica unei introduceri bune este esențială. Nu uitați să tratați următoarele probleme: Care este semnificația întrebării? De ce este o întrebare bună? Puteți începe prin a remarca faptul că Fronda a izbucnit aproximativ în perioada în care Carol I era judecat și executat. Francezii cunoșteau acest fapt, guvernul lui Mazarin acuzându-i pe frondeuri de republicanism. Istoricii însă nu sunt de acord cu privire la seriozitatea amenințării Frondei la adresa Coroanei franceze.

În cuprins demonstrați o apreciere corectă a complexității întrebării. În primul paragraf, arătați că monarhia ca atare era respectată de frondeuri. Apoi aveți nevoie de un paragraf care să înceapă cu fraza „Dar ce fel de monarhie?". Cât de radicale ar fi fost modificările aduse sistemului francez de guvernământ dacă Fronda ar fi triumfat? Arătați

că sunteți la curent cu programul adoptat în *Chambre Saint-Louis* şi cu ambițiile lui Condé şi Gondi (de Retz). Apoi trebuie să arătați, într-un alt paragraf, cât de aproape a fost Fronda de victorie. Argumentați-vă afirmațiile cu analiza etapelor principale ale revoltei.

În final, dați un răspuns clar. O bună ilustrare a dificultății subiectului este că un răspuns de calitate poate, la fel de bine, să fie de acord sau nu cu sugestia că monarhia franceză era într-adevăr serios amenințată! Stăpânirea tehnicii redactării unei concluzii satisfăcătoare nu lasă cititorului nici un dubiu privind opiniile voastre şi motivațiile acestora. Încercați să introduceți elemente noi, pentru ca această concluzie să nu fie o simplă recapitulare.

***Să răspundem la întrebări bazate pe izvoare despre** „Ministeriatul cardinalului Mazarin"*

Mazarin şi criticii săi

Citiți cu atenție protestul trezorierilor (paginile 125-126), *Mazarinadele* (paginile 130, 131 şi 134), protestul *Parlamentului* (pagina 138) şi comentariile lui Mazarin asupra felului în care a fost tratat (pagina 131). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Cât de serioase şi de utile pot fi pentru istoric sursele ce îl critică pe cardinalul Mazarin? (6 puncte)

b) Aceste documente sugerează că Mazarin era judecat cu asprime de contemporanii săi? Explicați răspunsul. (4 puncte)

c) Ce se poate afla din aceste surse despre motivele frondeurilor? Ce alte tipuri de dovezi mai pot folosi istoricii în încercarea de a identifica motivele frondeurilor? (10 puncte)

CAPITOLUL 5

Concluzie: Moştenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea

La 10 martie 1661 Ludovic al XIV-lea şi-a convocat principalii consilieri pentru a-i informa cu privire la succesorul lui Mazarin în funcţia de prim-ministru. Spre surpriza tuturor, s-a desemnat pe sine însuşi, şi avea să îndeplinească acest rol vreme de 54 de ani. În cel mai rău caz, acesta a reprezentat un uluitor test de anduranţă, dar Regele Soare se poate mândri cu multe realizări.

La începutul acestei jumătăţi de secol de muncă grea, care era moştenirea primită de Ludovic al XIV-lea? Dacă până acum se credea că Mazarin îi lăsase tânărului său stăpân o situaţie sigură, în prezent se ştie că realitatea a fost cu mult diferită. Imaginea demodată a anilor 1650, cu o regină graţioasă, un cardinal bătrân şi înţelept şi un rege tânăr şi plin de calităţi, conducători ai unei naţiuni senine şi mulţumite, nu ne mai satisface. Într-adevăr, a fost o perioadă tensionată, pentru că viaţa era tensionată atât pentru Ana de Austria şi cardinal, cât şi pentru poporul francez. Categoric, războiul împotriva Habsburgilor se încheiase. Dar una dintre consecinţele acestui război pentru Coroană era o datorie de 451 milioane de livre (conform calculelor lui Colbert), Franţa era extenuată şi populaţia se afla în pragul revoltei. Ciuma şi foametea erau ceva comun. După cum arăta Ludovic al XIV-lea în memoriile sale, „confuzia domnea peste tot", pentru că Franţa era un tărâm al instabilităţii sociale şi politice. Nefiind dotaţi cu darul clarviziunii, nici Ana şi nici Mazarin nu puteau să anticipeze reuşitele interne şi externe ale Regelui Soare în deceniile ce aveau să vină, pentru că în situaţia din 1661 orice asemenea pronostic s-ar fi dovedit improbabil.

Cu toate acestea, nu trebuie să contestăm existenţa unor schimbări profunde şi semnificative survenite în Franţa în jumătatea de secol care trecuse de la moartea lui Henric al IV-lea. Amicul nostru Rip van Winkle ar fi fost impresionat dacă s-ar fi dus la culcare în 1610 şi s-ar fi trezit în 1661. Aspectul exterior al Franţei nu se modificase semnificativ:

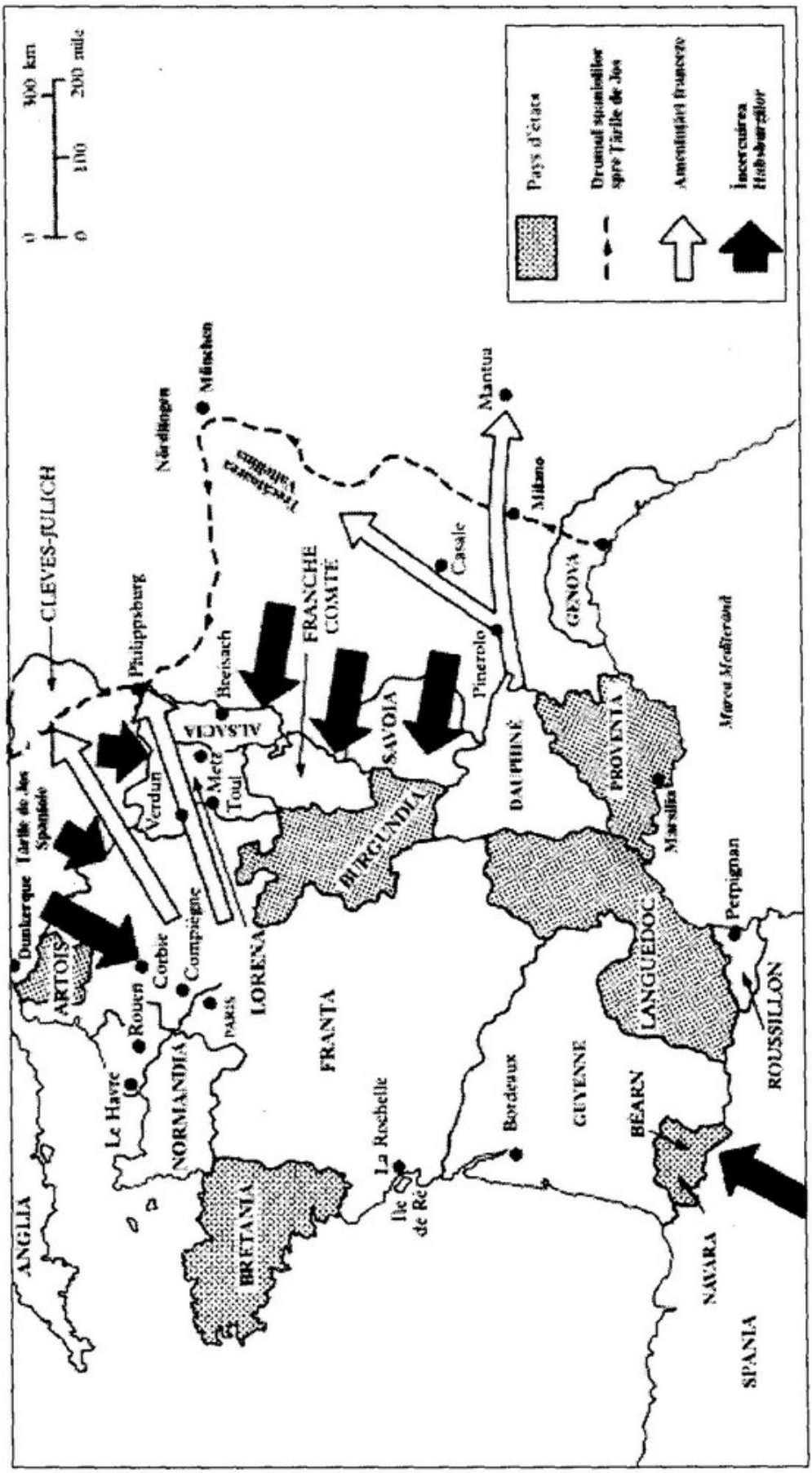

Franța în 1661

aceleaşi palate ale Renaşterii şi impozante ziduri ale cetăţilor ce contrastau cu mahalalele oraşelor şi cu bordeiele ţăranilor, aceiaşi oameni seceraţi de boli, aceleaşi animale vlăguite. Dar peisajul politic cunoscuse schimbări de substanţă, fapt ce se petrecuse şi pe scena lumii intelectuale şi religioase. Nici sub aspect social şi economic, Franţa nu mai era ţara în care fanaticul religios Ravaillac îl asasinase pe Henric al IV-lea.

Chiar dacă Ludovic al XIV-lea şi miniştrii săi se confruntau cu mari probleme în 1661, se găseau într-o poziţie potenţial mai puternică decât fuseseră predecesorii lor în 1610. În jumătatea de secol care trecuse, fuseseră obţinute victorii importante asupra forţelor de dezbinare. Timpul şi din nou nobilii au fost învinşi, culminând cu eşecul Frondei prinţilor. Falsul feudalism medieval târziu a sucombat pentru a face loc statului modern timpuriu. Nobilii nu mai puteau să-şi angajeze armate personale sau să deturneze armatele regale împotriva Coroanei. Dimpotrivă, prin reorganizarea forţelor armate şi a structurii de comandă, atribuită lui Le Tellier, regele dispunea acum de ceea ce un istoric a numit monopolul violenţei. Hughenoţii au arătat Coroanei o loialitate evidentă în timpul Frondei, dovedind că nu mai reprezentau o ameninţare. Revoltele împotriva perceptorilor regali, care cuprindeau deseori toate grupurile sociale dintr-o anumită localitate, erau reprimate cu brutalitate. Dacă proteste similare au mai izbucnit în primii ani ai domniei personale a lui Ludovic al XIV-lea, totuşi acestea aveau să dispară complet în deceniul următor.

Între timp, în aparenţă Coroana avea cu mult mai puţin a se teme din partea opoziţiei constituţionale a corpurilor reprezentative. Pretenţiile parlamentelor fuseseră respinse şi sfidate. În iulie 1665, regele în vârstă de 17 ani admonesta plin de aroganţă Parlamentul din Paris:

Se ştie cum adunările dumneavoastră au creat dezordini în statul meu şi câte efecte periculoase au avut acestea. Am aflat că doriţi să o luaţi de la capăt, sub pretextul discuţiilor asupra edictelor mele, care nu cu mult timp în urmă au fost citite şi promulgate în prezenţa mea. Am venit aici special pentru a opri aceste dezbateri şi pentru a vă interzice, domnule prim preşedinte, să le permiteţi sau să le încuviinţaţi.

În timpul Frondei au existat cereri ca Stările Generale să rezolve problemele ţării. Acestea chiar au fost convocate în 1649 şi 1651, dar nu s-au reunit niciodată. Ca rezultat, nu a existat nici un echivalent al Parlamentului britanic, care să pretindă că reprezintă întregul popor. În ceea ce priveşte adunările stărilor din provincie, acestea fuseseră abolite în Provenţa, Normandia şi Dauphiné, iar puterile lor fuseseră reduse în Languedoc, Burgundia şi Bretania.

O guvernare centrală conciliantă restabilise o relaţie de lucru apropiată cu intendenţii din localităţi, în ciuda încercărilor frondeurilor de a le anihila. În continuare, colectarea impozitelor fusese reluată nu numai prin intermediul canalelor tradiţionale reprezentate de trezorieri sau *élus*, ci folosind din nou mult mai productiva alianţă dintre intendenţi şi financiari. Guvernatorii provinciilor aveau tot mai puţine ocazii de a-şi ridica oamenii la revoltă, şi aceasta nu numai datorită intendenţilor care-i supravegheau, ci şi datorită pierderii monopolului asupra patronajului local. Similar, independenţa oraşelor fusese sever „ajustată", deoarece se instituise dreptul Coroanei de a controla alegerile în consiliul municipal şi de a influenţa veniturile şi cheltuielile oraşului.

Cu toate acestea, este eronat să presupunem că acum regele şi miniştrii săi aveau posibilitatea de a exercita puteri cvasidictatoriale. Restabilirea post-Frondă a Coroanei nu a fost nici pe departe atât de impresionantă pe cât doresc să ne convingă istoricii care citesc istoria de-a-ndoaselea. În ceea ce-i priveşte pe contemporani, victoria guvernului a reprezentat un avertisment; exista încă o conştiinţă globală a traiului pe marginea prăpastiei. În plus, mai mulţi factori impuneau limitări serioase ale autorităţii coercitive şi ale libertăţii de mişcare a Coroanei. Comunicaţiile lente, distanţa şi nesupunerea pasivă a milioane de oameni continuau să mineze eficacitatea autorităţilor centrale. Provinciile îşi păzeau cu grijă privilegiile, stabilite prin legi pe care nici Coroana nu le putea ataca. Chiar dacă nobilimea nu mai putea recurge la revolta armată, totuşi aceasta domina Curtea, care rămânea principala sursă a puterii şi a patronajului. Numărul de funcţionari venali crescuse acum la 60 000, ceea ce constituia o scurgere perpetuă a resurselor financiare ale Coroanei şi o garanţie a ineficienţei. Toate încercările de revenire sau reformă s-au lovit de acest uriaş conglomerat de privilegii şi interese legitime, pe care nici cel mai încrezător sau puternic Bourbon nu şi-ar fi permis să le

destrame. Aceasta fusese greşeala lui Mazarin în primii ani ca prim-ministru, de unde şi Fronda. În plus, absenţa unei instituţii similare Parlamentului britanic, care să reprezinte întreaga naţiune, a fost în egală măsură dăunătoare şi utilă puterii regale, deoarece regele nu avea posibilitatea de a solicita rapid sprijinul naţional prin explicarea politicii duse sau de a cere ajutor. Pe scurt, întrebarea pusă la începutul acestei cărţi devine chiar mai relevantă în 1661 decât în 1610: era posibil ca guvernul să aibă certitudinea că este ascultat?

Întrebarea de mai sus devine mult mai oportună în 1661, deoarece este clar că, într-un sens foarte real, guvernul era într-adevăr ascultat. Nu este vorba aici numai de reuşita încercării Anei de Austria de a apăra autoritatea fiului său, nici de supravieţuirea sau de îmbogăţirea cardinalului Mazarin, nici de energia *intendenţilor* sau de a financiarilor sau de înfrângerea revoltelor populare. Realitatea este că Franţa *era* guvernată, chiar dacă trebuie să adăugăm „într-un anume fel" şi chiar dacă trebuie să admitem că „absolutismul", la o examinare atentă, are tot mai puţine semnificaţii. Dovada cea mai impresionantă a relativei eficienţe a guvernului o constituie strângerea de fonduri pentru finanţarea războaielor împotriva Habsburgilor. Nici un istoric revizionist nu poate contesta această realizare indiscutabilă. Indiferent cât de haotice sau de improvizate au fost metodele, a fost adunată o sumă colosală de bani pentru ca războiul să ajungă la un final satisfăcător. Cum s-a reuşit aceasta?

Răspunsul la întrebare este foarte clar. „Absolutismul" Bourbonilor se baza mult mai puţin pe forţa brută şi mult mai mult pe capacitatea de persuasiune şi pe exploatarea lăcomiei şi ambiţiei umane decât s-a apreciat până acum. Esenţial era patronajul. În timpul exercitării puterii de către Mazarin, sistemul de clienţi, intermediari şi patroni despre care am vorbit în Capitolul 2 a căpătat o influenţă tot mai mare şi a devenit cu adevărat decisiv. Manevrarea stângace de către Mazarin a patronajului regal, datorată în principal propriei sale ignoranţe şi lipse de experienţă în politica franceză, a reprezentat una dintre principalele cauze ale Frondei. Similar, disputa între cardinal şi Condé a apărut parţial dintr-un diferend privind căsătoriile în familie, ceea ce implica invariabil patronajul. Dar Mazarin a învăţat repede. Desfăşurarea şi evoluţia Frondei prinţilor au fost decise atât prin patronaj, cât şi prin forţa armelor. De exemplu, ducele de

Mercoeur, fiul lui Vendôme, unul dintre bastarzii lui Henric al IV-lea, a devenit clientul lui Mazarin şi s-a însurat cu Laura Mancini, nepoata lui Mazarin, deşi cardinalul se afla în exil la Köln. Familia lui Mercoeur l-a dezaprobat viguros pentru această mezalianţă. Dar Mercoeur ştia ce face. El intuise exact că socrul său va reuşi să depăşească Fronda. Când aceasta s-a întâmplat, Mercoeur a devenit de neoprit, obţinând, în cele din urmă, funcţia de guvernator al Proventei. În timpul zilelor negre ale Frondei, sprijinul şi loialitatea lui Mercoeur faţă de Mazarin şi implicit faţă de Coroană au fost foarte preţuite. Capacitatea de a anticipa direcţia din care bătea vântul reprezenta anticamera succesului. De exemplu, influentul cleric Daniel de Cosnac i-a fost recunoscător patronului său, prinţul Conti, care îi procurase episcopia de Valence. Dar în toamna lui 1656 Cosnac l-a părăsit pe Conti, a cărui stea începuse să pălească, în favoarea lui Mazarin. Conti a fost furios, dar Mazarin s-a îngrijit de noul său client, făcându-l prim *aumônier* la curtea fratelui regelui.

Forţa a continuat să joace un rol cheie, dar eficienţa sa maximă era numai în combinaţie cu patronajul. Restabilirea controlului regal asupra Proventei este o poveste instructivă. La început, Mazarin nu a reuşit să perpetueze sistemul de patronaj al lui Richelieu, prin care această provincie, potenţial instabilă, rămânea suficient de loială. Dar combinaţia dintre un guvernator neserios, Alais, şi luptele intestine între *gros bonnets* (persoane importante) au aruncat provincia în haos în timpul Frondei. În cele din urmă, trupele regale au restabilit ordinea. Dar, aşa cum am văzut, Mazarin a consolidat poziţia guvernului prin numirea ducelui de Mercoeur ca guvernator şi prin recrutarea nobilimii locale prin bunele oficii ale intermediarului său, Henri d'Oppède. Mazarin l-a răsplătit pe d'Oppède cu generozitate şi a etalat public favoarea, locuind în casa acestuia când Curtea regală a vizitat Aix în ianuarie 1660.

Acest sistem corupt, care exploata vanitatea, cruzimea şi lăcomia oamenilor, sistem pe care Sharon Kettering l-a numit „o formă neclară şi expurgată de feudalism", a fost pentru Coroană o sursă de putere sau de slăbiciune? Şi de putere, şi de slăbiciune, după cum s-a demonstrat în perioada ministeriatului lui Mazarin. Sistemul se putea dovedi dezastruos de eronat dacă era condus fără îndemânare. Dar dacă persoana care controla patronajul regal ştia cum să procedeze, atunci Coroana putea deveni puterea supremă, nu numai la Paris sau Versailles, ci şi în Bretania,

Provenţa sau alte regiuni. Ludovic al XIV-lea trebuia să-şi demonstreze abilităţile atât ca manipulator de oameni, cât şi de sinecuri. În timp ce, graţie şarmului şi subtilităţii sale native, a reuşit să domine nobilimea de la Versailles, regele s-a folosit în mod strălucit de patronaj pentru a submina influenţa nobililor din provincie. Astfel, s-a instaurat în Franţa stabilitatea politică şi socială. Ca şi în Anglia dinastiei de Hanovra, nu era o stabilitate edificatoare sau una model, fiind bazată pe interes şi corupţie. Dar era funcţională şi categoric preferabilă anarhiei.

Cu toate acestea, deşi Ludovic al XIV-lea a fost capabil să îşi exploateze moştenirea socială şi politică, existau mai multe aspecte îndreptate împotriva adevăratelor interese ale majorităţii francezilor. Am remarcat prevalenţa acestor aspecte între anii 1610 şi 1661; acum, în 1661, trebuie să recunoaştem că acestea s-au accentuat. De exemplu, apărarea cu succes a privilegiilor aristocraţilor şi slujbaşilor a accentuat diferenţa dintre bogaţi şi săraci. Un proces similar avusese loc în oraşele mici, unde reprezentanţii oligarhiei municipale exploataseră oportunităţile clientelismului în defavoarea vecinilor lor mai puţin norocoşi. Şi la sate diferenţa dintre ţăranii bogaţi şi cei foarte săraci se adâncise. Aceste nedreptăţi fuseseră exacerbate de sistemul de colectare a impozitelor, care oferea posibilităţi crescute de îmbogăţire celor care ştiau cum să-l exploateze.

Din nou, exacerbarea consideraţiei pentru cei cu sânge albastru şi stilul de viaţă aristocratic a avut implicaţii negative asupra economiei franceze. Snobismul poate părea relativ inofensiv sau pur şi simplu ridicol, dar în Franţa secolului al XVII-lea a avut efecte economice dezastruoase. Disprețul pentru industria manufacturieră, pentru o agricultură metodică şi pentru comerţ a descurajat minţile strălucite ale Franţei de la încercarea de a aborda imensele probleme economice ale ţării. Singurele vocaţii respectabile erau biserica şi armata, iar unicul stil de viaţă respectarea manierelor aristocratice. Aceasta însemna că se investeau sume în obligaţiuni guvernamentale, în cumpărarea de funcţii sau de pământ, care reprezenta un simbol al poziţiei sociale, şi nu o investiţie economică destinată întreţinerii şi dezvoltării. Similar, acceptarea aristocratică a exagerărilor naţionaliste şi a războiului ca instrument politic a dominat procesele decizionale. Atât Richelieu, cât şi Mazarin erau convinşi că prosperitatea internă era mai puţin importantă decât prestigiul

internaţional. Ludovic al XIV-lea a fost elevul lor sârguincios. În consecinţă, comerţul, agricultura şi industria au fost sacrificate în vederea finanţării unor războaie costisitoare. Între timp, pieţele internaţionale şi chiar cele interne ale Franţei erau ameninţate de englezi şi de olandezi. Aspectul ce trebuie scos în evidenţă este că această influenţă aristocratică îşi mărise ponderea în 1661, în loc să scadă. În consecinţă, comerţul şi industria manufacturieră franceză pierdeau teren din ce în ce mai mult, în favoarea Angliei şi a Olandei. În realitate, agricultura franceză era din ce în ce mai inferioară celei a rivalilor săi englezi şi olandezi.

A îndrăznit cineva să pună la îndoială această dezastruos de dezechilibrată scară a valorilor? Guvernele franceze ale secolului al XVII-lea nu au ezitat să-i persecute pe gânditorii subversivi. Richelieu l-a dojenit pe tânărul Paul Gondi, numindu-l „spirit nesupus" şi l-a alungat din Franţa pe Descartes, cel mai mare filosof al acelei perioade. După cum vom vedea, şi Pascal avea în mod curent necazuri. Cu toate acestea, ideile circulau, intelectualii se bucurau de o oarecare libertate a expresiei, iar Parisul se bucura de presa sa de scandal. Mazarin nu a putut opri *Mazarinadele*, după cum nici poliţia lui Ludovic al XIV-lea nu s-a dovedit capabilă să oprească atacurile triviale la adresa politicii publice şi a aventurilor particulare ale regelui. După cum vom vedea, guvernele franceze, de la Richelieu la Ludovic al XIV-lea, nu au putut eradica jansenismul. Dată fiind relativa libertate de expresie, ce avea Franţa de spus? Care era starea opiniei publice în momentul în care Ludovic al XIV-lea a început să şi guverneze, nu numai să domnească? Avea el a se teme de criticile subversive şi radicale?

Nu prea mult, s-ar părea. Combinaţia dintre propaganda lui Richelieu şi amintirile Frondei a avut drept rezultat un respect solid al francezilor pentru monarhie. Într-o proporţie remarcabilă, francezii şi-au iertat conducătorii pentru ororile şi privaţiunile a aproape jumătate de secol de război, de suferinţele provocate de terorismul fiscal şi de statul războinic, precum şi de incredibil de nedreptul şi coruptul sistem de impozitare. În loc să ajungă la concluzia că sistemul monarhiei absolute este greşit, ei s-au încrezut în noul rege. Cruzimea lui Ludovic al XIII-lea, brutalitatea şi obstinaţia războinică a lui Richelieu şi lăcomia subtilă a lui Mazarin erau de domeniul trecutului. Ludovic „Darul lui Dumnezeu" avea să se dovedească darul lui Dumnezeu pentru naţiunea franceză. Faptele aveau

să-i fie pe măsura înfăţişării. Într-adevăr, Fronda fusese un cadou pentru scriitorii şi partizanii monarhişti. Când îţi aminteşti de haosul şi de vărsarea de sânge din timpul Frondei şi de egoismul şi incompetenţa rebelilor, cum mai poţi afirma că există alternative viabile ale monarhiei? Este semnificativ că Molière, unul dintre cei mai perceptivi şi de succes critici ai societăţii în primii ani ai domniei efective a lui Ludovic al XIV-lea, a satirizat religia, pe medici, pe parveniţi, dar niciodată monarhia. A fost un bun supus al lui Ludovic al XIV-lea.

Dacă admitem că Molière era mai mult un scriitor de satire decât un gânditor serios, ce fel de probleme îi preocupau pe adevăraţii gânditori ai Franţei? Răspunsul este că erau mai preocupaţi de lumea de apoi decât de lumea în care trăiau. Dacă monarhia absolută era acceptată, teoriile contradictorii cu privire la adevărul teologic erau cu entuziasm puse pe tapet şi supuse controverselor. În perioada ultimilor ani ai lui Mazarin, foarte semnificativ pentru priorităţile elitelor educate este faptul că abordarea de către guvern a problemelor religioase a provocat mai multe discuţii decât chestiuni stringente ca impozitele, politica economică sau agricultura.

Controversa intelectuală care a aprins spiritele educate în anii 1650-1660 a fost cea legată de jansenism. Jansenismul era un produs al reformării bisericii catolice franceze, o mişcare dinamică şi fructuoasă care a inspirat creştinătatea franceză în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ducând la apariţia unor sfinţi precum François de Sales şi Vincent de Paul sau intelectuali precum cardinalul Bérulle. În mod natural, această revenire la originile creştinismului a determinat impunerea unei rigori morale şi a unor standarde înalte ale vieţii personale. Bigoţii au răspuns pozitiv la asemenea cereri, aşa cum a procedat *Compagnie du Saint-Sacrement* (vezi pagina 29). În 1640, aflat în căutarea excelenţei morale şi teologice, Cornelius Jansen, episcop de Ypres în Ţările de Jos spaniole, a publicat *Augustinus*, o masivă expunere a teoriilor sfântului Augustin privind predestinarea. Erau oamenii predestinaţi mântuirii sau damnării înainte de a se naşte, aşa cum predica, chipurile, Augustin, sau exista un element de voinţă liberă care influenţează destinul etern al omenirii, cum susţineau iezuiţii? În mod paradoxal, jansenişti şi-au câştigat reputaţia de sfinţi, deşi erau convinşi că soarta omenirii în lumea de apoi era stabilită, în vreme ce iezuiţii erau criticaţi pentru toleranţă morală, chiar dacă predicau mântuirea prin fapte bune.

Conflictul dintre jansenişti şi iezuiţi a avut şi accente politice. În timpul secolului al XVII-lea, confesorii regilor Franţei au fost invariabil iezuiţi. Pe de altă parte, jansenştii aveau deseori probleme cu autorităţile. Am văzut în Capitolul 3 cum prietenul lui Jansen, Saint-Cyran, l-a înfuriat pe Ludovic al XIII-lea atacând procedeul invocării Fecioarei Maria pentru sprijinirea efortului de război al Franţei. Richelieu l-a închis ca subversiv periculos. Jansen i-a criticat aspru pe francezi pentru războiul împotriva Habsburgilor catolici. Atât cardinalul de Retz, cât şi ducesa de Longueville, care au jucat un rol important în desfăşurarea Frondei, i-au protejat pe jansenişti; ne amintim de influenţele janseniste asupra parohilor recalcitranţi.

Din păcare pentru guvern, jansenştii au obţinut un suport public considerabil. Pretenţiile de sfinţenie personală ale acestor puritani catolici au fost acceptate pe scară largă, astfel încât „cartierul general" al acestora de la Port-Royal des Champs, o mănăstire de lângă Paris, a devenit un refugiu pentru cei care doreau să renunţe la viaţa de mirean sau să se regăsească spiritual. Pretenţia iezuiţilor că jansenştii ar fi eretici a stârnit controverse aprinse. Un jansenist proeminent, Antoine Arnaud, a contraatacat cu a sa *De la Fréquente Communion*, în care critica intenţiile facile şi incorecte teologic ale iezuiţilor de a acorda iertarea păcătoşilor care participau la câteva slujbe. Realitatea era că biserica ezita să îl condamne pe Jansen, pentru că aceasta însemna condamnarea foarte respectatului sfânt Augustin. Când Mazarin l-a convins pe papă, reticent de altfel, să emită o bulă care să condamne jansenismul, Parlamentul din Paris a refuzat să o recunoască, fiind necesară impunerea acesteia prin intermediul unui *lit de justice*. Acţiunile papei l-au determinat pe unul dintre cei mai iluştri scriitori ai epocii, Blaise Pascal, să-i ridiculizeze pe iezuiţi în opera sa *Lettres provinciales*, o lucrare pe care guvernul a încercat zadarnic să o suprime, deşi autorul a fost supus persecuţiilor.

Pe scurt, Mazarin i-a lăsat moştenire lui Ludovic al XIV-lea o problemă nerezolvată, pe care o agravase inutil. Discipol al naşului său şi produs al epocii sale, Ludovic împărtăşea obsesia jansenistă a contemporanilor săi, pe care avea să o trateze tot mai inadecvat până la sfârşitul lungii sale domnii. Controversa jansenistă ilustrează atât deosebirea dintre priorităţile secolelor al XVII-lea şi al XX-lea, precum şi extrem de realele limite practice ale posibilelor realizări ale „absolutismului" Bourbonilor.

Cu toate acestea, Ludovic al XIV-lea are propriile merite. Într-adevăr, marea majoritate a problemelor moştenite au fost abordate cu un realism şi cu un fler de invidiat. Am remarcat că era departe de a avea totul în favoarea sa atunci când a devenit propriul său prim-ministru. Totuşi, Ludovic şi-a dat seama că secretul succesului constă în a-i convinge pe privilegiaţi şi pe cei bogaţi că au mai mult de câştigat decât de pierdut din colaborarea cu monarhia. În ciuda faptului că nu i-a fost întotdeauna uşor să-i convingă de aceasta, Ludovic a avut în ansamblu un succes remarcabil, la fel de mare cu acela repurtat în impunerea propriei personalităţi şi a propriului sistem de valori în Franţa şi în Europa.

Dacă triumful influenţei politice şi sociale a lui Ludovic al XIV-lea a fost benefic pe scară largă este un fapt discutabil. Am văzut că jumătatea de secol scursă de la moartea lui Henric al IV-lea a marcat în Franţa triumful privilegiilor şi al autoîmbogăţirii în detrimentul celor care nu-şi puteau apăra propriile interese. Această tendinţă s-a perpetuat sub domnia Regelui Soare. El însuşi era privilegiul şi snobismul în persoană. Regele nu a avut idei originale. Sub aspect spiritual şi intelectual, Ludovic al XIV-lea era omul potrivit pentru a aduce stabilitate în Franţa guvernată - uneori prost - de cardinali. De fapt, el a reprezentat moştenirea cardinalilor lăsată Franţei. A fost un om cu o inteligenţă mediocră, de un conservatorism profund şi mai degrabă un manipulator oportunist decât un om de stat, creatorul neinspirat al unei perioade neinspirate. „Acolo unde nu există viziune, poporul piere", după cum aveau să o constate supuşii Regelui Soare.

***Să luăm notiţe despre** „Concluzie: Moştenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea"*

Acest capitol include materialul necesar pentru estimarea schimbărilor aduse în Franţa de către cardinali. Desigur, nu toate schimbările survenite în perioada 1610-1661 pot fi atribuite lui Richelieu sau lui Mazarin. Totuşi, ei au avut mari ocazii de a schimba soarta Franţei în bine sau în rău. În particular, puteţi face note cu privire la schimbările de natură politică. Actualizaţi-vă notele referitoare la absolutism: în 1661 Franţa era mai aproape sau mai departe de statul absolutist descris de manualele de istorie? Completaţi-vă notele cu răspunsul la întrebarea „De ce era monarhia ascultată?". În general, Franţa devenise o ţară a modernismului

timpuriu sau mai aparţinea încă sfârşitului de Ev Mediu? Mai ales dacă intenţionaţi să studiaţi domnia lui Ludovic al XIV-lea, trebuie să adoptaţi o atitudine constructivă faţă de controversa legată de jansenism. Observaţi originile disputei, folosind materialul din acest capitol. Rezumaţi metodic moştenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea, ce va constitui subiectul eseului următor.

***Să răspundem la întrebări-eseu despre** „Concluzie: Moştenirea lăsată de cardinali lui Ludovic al XIV-lea"*

Se dă următoarea întrebare:

> Evaluaţi slăbiciunile şi punctele forte ale moştenirii lăsate de Richelieu şi Mazarin lui Ludovic al XIV-lea.

Aceasta este o întrebare care ar trebui să fie o surpriză plăcută ca subiect de examen, în ciuda faptului că este foarte vastă şi greşelile sunt foarte uşor de făcut. Evitaţi o descriere narativă a reuşitelor şi eşecurilor celor doi; nu astfel se răspunde la întrebare. De asemenea, evitaţi afirmaţiile fără suport faptic („Richelieu a fost cel mai mare slujitor pe care l-a avut Franţa"). Obiectivele voastre sunt de a stabili în ce constă moştenirea, iar apoi să-i evaluaţi slăbiciunile şi punctele forte. Trebuie să procedaţi analitic.

În introducere, scoateţi în evidenţă reputaţia de care se bucurau Richelieu şi Mazarin. Apoi evidenţiaţi instabilitatea socială şi politică moştenită de Ludovic al XIV-lea. Aceasta este concluzia unor cercetări recente; deşi ar mai fi fost multe de făcut, Ludovic al XIV-lea a moştenit probleme grave. Care *a fost* moştenirea pentru care erau cardinalii răspunzători? În ce constau slăbiciunile şi punctele forte ale acesteia?

În cuprins, este necesar un paragraf care să determine cu claritate care a fost această moştenire. Apoi, un alt paragraf este dedicat punctelor forte ale acesteia: înfrângerea Frondei, restabilirea intendenţilor, cultivarea unei opinii publice promonarhice. Alt paragraf trebuie să trateze slăbiciunile - problemele financiare, slujbaşii, o ţară nefericită şi instabilă politic, probleme de înapoiere economică, inechitate socială şi un sistem de impozitare ineficient şi injust - complet ignorate în acea vreme.

Concluzia este decisivă. Trebuie să estimaţi, cu alte cuvinte, să evaluaţi. Nu contează dacă sunteţi generos sau critic cu cardinalii, esenţial este să fiţi coerent şi să răspundeţi la întrebare.

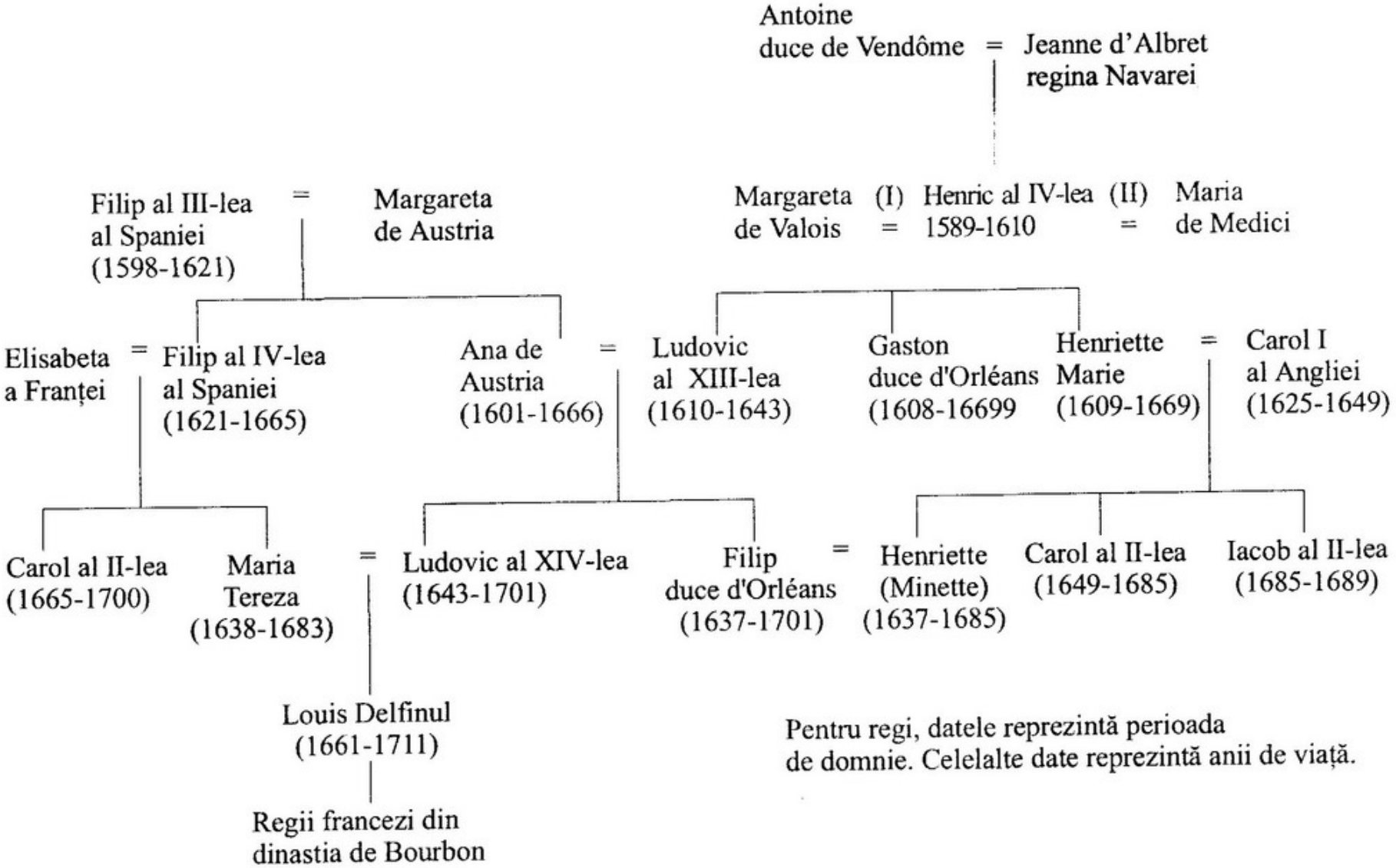

Familia lui Ludovic al XIII-lea

Tabel cronologic

1610, 14 mai	Este asasinat Henric al IV-lea. Ludovic al XIII-lea devine rege, iar Maria de Medici regentă
1614 - 1615	Întrunirea Stărilor Generale
1617, aprilie	Lovitura de stat a lui Ludovic al XIII-lea. Asasinarea lui Concini
1620 - 1621	Războiul împotriva hughenoţilor. Moartea lui Luynes
1622	Richelieu este numit cardinal şi admis în consiliu
1624, august	Richelieu este numit prim-ministru
1626	Conspiraţia lui Chalais. Adunarea Notabililor
1627 - 1628	Războiul cu Anglia. Asediul şi cucerirea cetăţii La Rochelle
1629	Pacea de la Alais cu hughenoţii
1630	Cucerirea cetăţii Pinerolo. Dieta de la Regensburg
1630, 11 nov.	Ziua Păcăliţilor
1631	Tratatele de la Bärwalde cu Suedia şi Cherasco cu Spania
1632	Înăbuşirea revoltei lui Montmorency
1633	Vincent de Paul înfiinţează ordinul Surorilor de Caritate
1635	Franţa participă la Războiul de treizeci de ani Fondarea Academiei Franceze
1636	Armata spaniolă ajunge la Corbie. Reprezentarea piesei lui Corneille *Cidul*
1638, 5 sept.	Se naşte Ludovic al XIV-lea
1639	Răscoala „desculţilor" în Normandia
1640	Publicarea lucrării lui Jansen *Augustinus*
1642	Conspiraţia lui Cinq-Mars
1642, 4 dec.	Moartea lui Richelieu
1643, 14 mai	Moartea lui Ludovic al XIII-lea. Ludovic al XIV-lea devine rege, Ana de Austria regentă, iar Mazarin prim-ministru
1643, 19 mai	Bătălia de la Rocroi (Condé îi învinge pe spanioli). Revolta *importanţilor*.
1648, aug. 20	Bătălia de la Lens (Condé îi învinge pe spanioli)
1648, oct.	Tratatele din Westfalia pun capăt Războiului de treizeci de ani
1648 - 1649	*Fronda parlamentară* (vezi cronologia, pag. 152-153)
1650 - 1653	*Fronda prinţilor* (vezi cronologia, pag. 152-153)
1656	Publicárea *Scrisorilor provinciale* ale lui Pascal

1657 - 1658	Alianța cu Anglia. Bătălia de la Dunes
1659, noiembrie	Pacea din Pirinei între Franța și Spania
1660, iunie	Căsătoria lui Ludovic al XIV-lea cu Maria Tereza
1661, 9 martie	Moartea lui Mazarin

Franța și cardinalii în contextul european

1598 - 1621	Filip al III-lea rege al Spaniei
1603 - 1625	Iacob I rege al Angliei
1609 - 1610	Criza Cleves - Julich
1611 - 1632	Gustav Adolf rege al Suediei
1612 - 1645	Mihail Romanov țar al Rusiei
1616	Moartea lui Shakespeare
1618 - 1648	Războiul de treizeci de ani
1619	Execuția lui Oldenbarnevelt
1619 - 1637	Ferdinand al II-lea, împărat al Sfântului imperiu romano-german
1621 - 1665	Filip al IV-lea rege al Spaniei
1622 - 1642	Olivares prim-ministru al Spaniei
1625 - 1649	Carol I rege al Angliei
1628	Piet Hein capturează flota ce transporta argintul destinat vistieriei spaniole
1631	Bătălia de la Breitenfeld (Gustav Adolf îi învinge pe spanioli)
1632	Bătălia de la Lützen (moartea lui Gustav Adolf)
1634	Bătălia de la Nördlingen (victoria armatelor spaniole și imperiale)
1635	Pacea de la Praga face necesară intervenția Franței
1637 - 1657	Ferdinand al III-lea împărat al Sfântului imperiu romano-german
1640 - 1660	Întrunirile Parlamentului cel Lung în Anglia
1640	Revolta Portugaliei și a Cataloniei împotriva Spaniei
1640 - 1688	Marele elector conduce Brandenburgul
1642 - 1648	Războaiele civile din Anglia
1649	Execuția lui Carol I. Republica în Anglia
1652	Primul război anglo-olandez
1658	Moartea lui Cromwell
1658 - 1705	Leopold I împărat al Sfântului imperiu romano-german
1660 - 1685	Carol al II-lea rege al Angliei

Lecturi suplimentare

a) Surse documentare

Richard Bonney, *Society and Government under Richelieu and Mazarin* (Macmillan 1988)
J.H. Shennan, *Government and Society in France 1461 - 1661* (Allen and Unwin 1972)
Pierre Corneille, *Le Cid and Other Plays* (Penguin 1970)

b) Lucrări speciale

Punctul nostru de vedere cu privire la perioada în discuție a cunoscut modificări ca urmare a unor lucrări recente. Unele din următoarele cărți sunt foarte solicitante, dar dacă vă propuneți să studiați subiecte aparținând acestei epoci nu vă puteți permite să omiteți opere ale unor istorici precum Richard Bonney, Orest Ranum sau Sharon Kettering. Toate aceste cărți pot fi procurate de la bibliotecile publice (din Marea Britanie - n.t.).

Richard Bonney, *Political Change in France under Richelieu and Mazarin* (Oxford 1978)
Richard Bonney, *The King's Debts* (Oxford 1981)
William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France* (Cambridge 1985)
Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France* (Oxford 1986)
David Parker, *The Making of French Absolutism* (Arnold 1983)
Orest Ranum, *Richelieu and the Councillors of Louis XIII* (Oxford 1963)
Orest Ranum, *The Fronde – a French Revolution* (New York 1993)
Richard M. Golden, *The Godly Rebellion* (New York 1981)
S.A. Westrich, *The Ormée of Bordeaux* (Johns Hopkins 1972)
Robin Briggs, *Communities of Belief* (Oxford 1989)
R.R. Harding, *Anatomy of a Power Elite* (Yale 1978)
P.J. Coveney, *France in Crisis* (Macmillan 1977)
A. Lloyd Moote, *The Revolt of the Judges* (New York 1975)

c) Următoarele biografii sunt interesante şi merită consultate:

J.H. Elliott, *Richelieu and Olivares* (Cambridge 1984)
E.W. Marvick, *Louis XIII, the Making of a King* (Yale 1986)
J. Bergin, *Cardinal Richelieu. Power and the Pursuit of Wealth* (Yale 1985)
Robert Knecht, *Richelieu* (Longman 1991)
Ruth Kleinman, *Anne of Austria, Queen of France* (Ohio 1985)
G.R.R. Treasure, *Cardinal Richelieu and the Making of French Absolutism* (London 1972)
G.R.R. Treasure, *Mazarin* (Routledge 1995)
A. Lloyd Moote, *Louis XIII - the Just* (California 1989)
Georges Dethan, *The Young Mazarin* (Thames and Hudson 1977)
J.H.M. Salmon, *Cardinal de Retz* (London 1969)

d) Lucrări generale

Victor-L. Tapié, *France in the Reign of Louis XIII and Richelieu* (Cambridge 1984)
Robin Briggs, *Early Modern France 1560 - 1715* (Oxford 1977)
G.R.R. Treasure, *Seventeenth Century France* (Macmillan 1972)
David Maland, *Culture and Society in Seventeenth Century France* (Batsford 1970)
Robert Knecht, *The Fronde* (Historical Association 1971)
Orest Ranum, *Paris in the Age of Absolutism* (New York 1968)

Toate titlurile menţionate aici sunt foarte valoroase. Cititorul nespecialist va descoperi că biografiile sunt foarte accesibile, în vreme ce candidatul la examen va fi atras de concizia lucrării lui **Knecht,** publicată de Historical Association. Lucrarea *Early Modern France* a lui **Briggs** este accesibilă ca preţ, plină de idei stimulatoare şi merită achiziţionată.

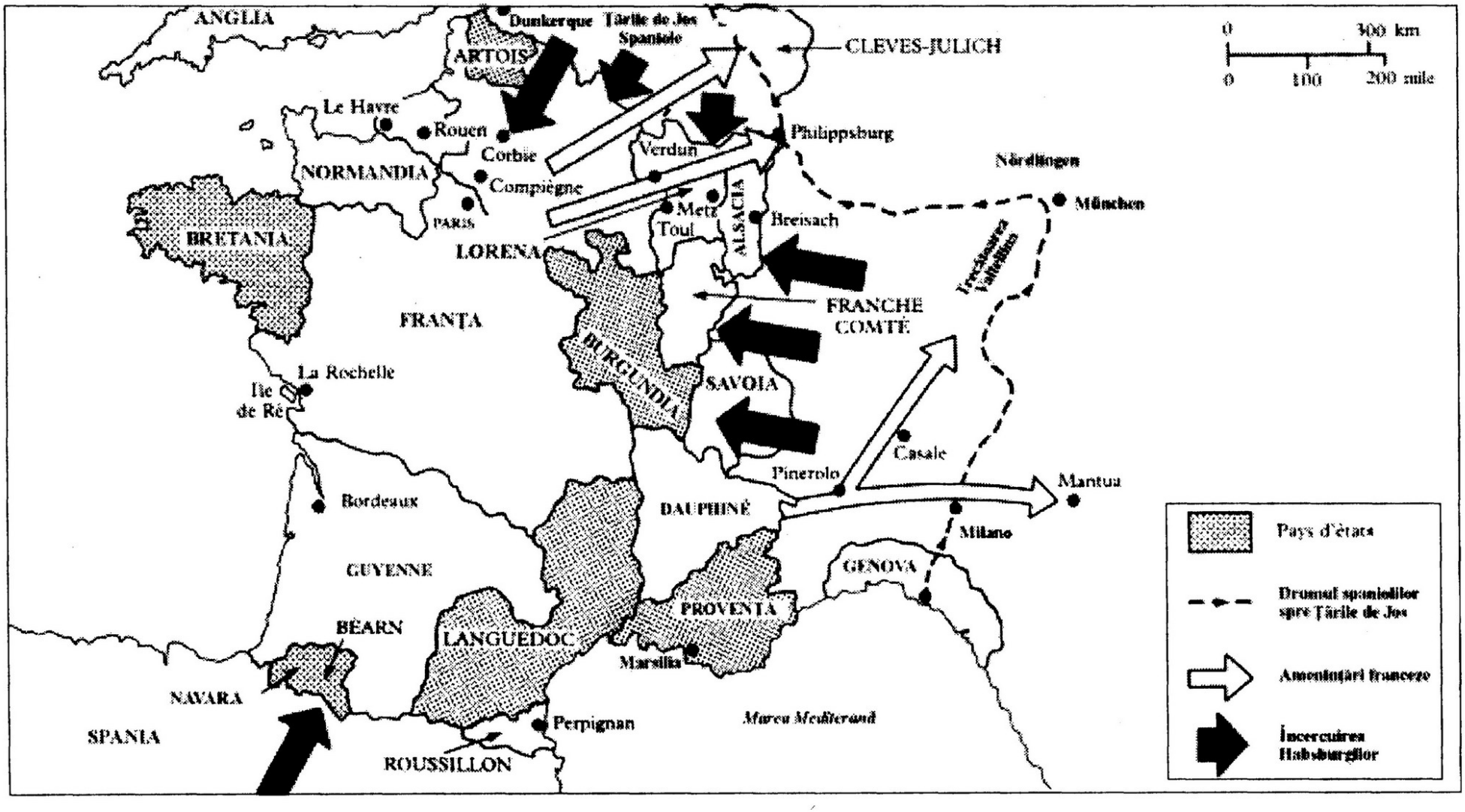

Franța în 1661

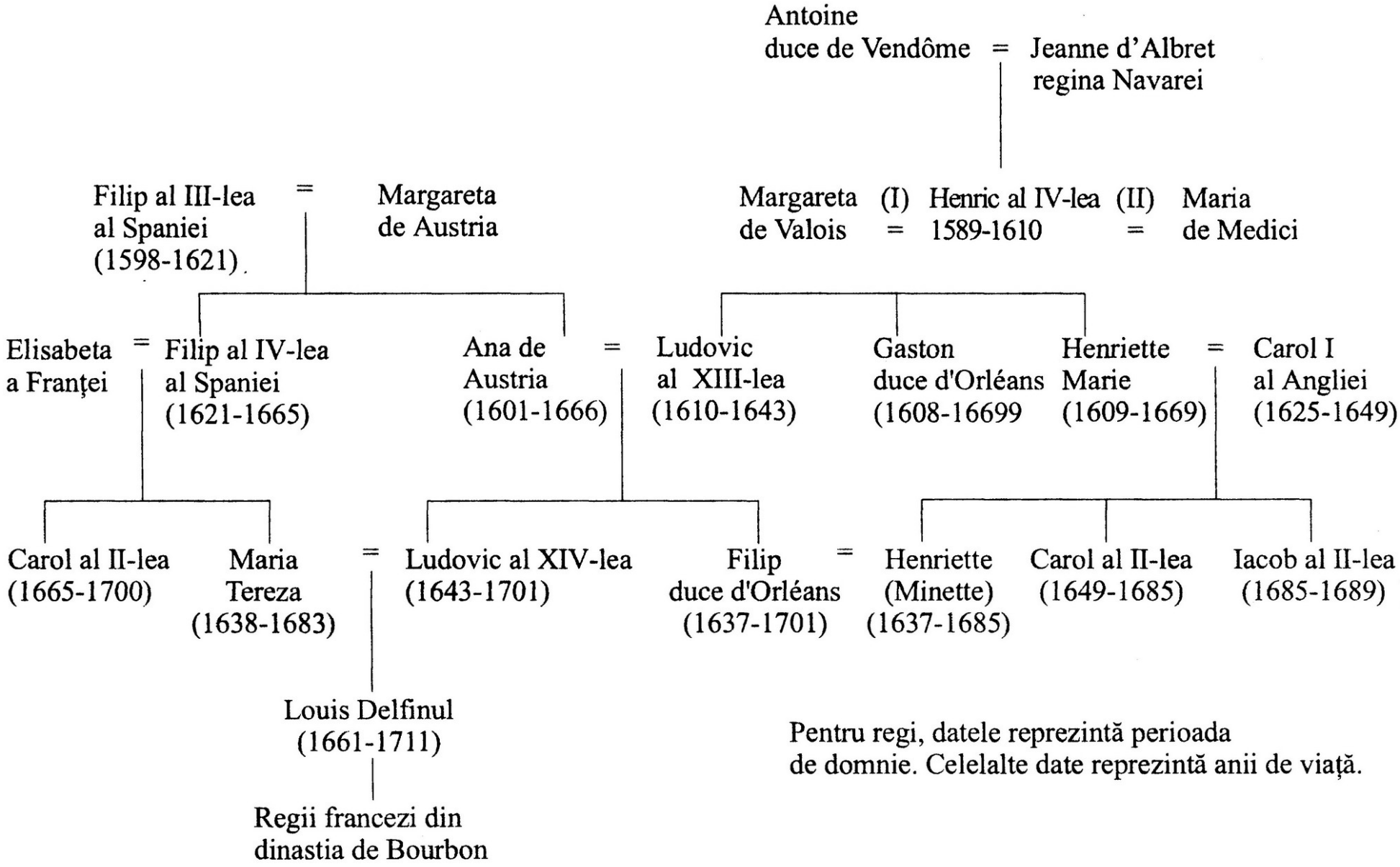

Familia lui Ludovic al XIII-lea